

HET FAMILIEVERHAAL

van en door

JAN DE GROOT

en

KATY VAN DEN BURG

Inhoudsopgave

Verantwoording door Jan Pieter en Gert	vi
Voorwoord door Jan en Katy	vii
1 Jan de Groot (1848) en Jacoba van de Wetering (1851)	1
1.1 De voorouders van Jan de Groot	1
1.2 De voorouders van Jacoba van de Wetering	2
1.3 Jan de Groot	8
1.4 Jakoba van de Wetering	16
2 Christiaan Mekking (1864) en Johanna A. Sandberg (1866)	19
2.1 De voorouders van Christiaan Mekking	19
2.2 De voorouders van Johanna A. Sandberg	21
2.3 Christiaan Mekking	21
2.4 Johanna Alberdina Sandberg	22
3 Reijer van den Burg (1858) en Gijsbertha de Visser (1857)	25
3.1 De voorouders	25
3.2 Reijer van den Burg	26
4 Brand Jan Bloemendal (1854) en Cornelia H. Schimmel (1859)	31
5 Jan de Groot (1888) en Gerritje Mekking (1889)	35
5.1 Jan de Groot	35
5.2 Gerritje Mekking	37
6 Gerrit van den Burg (1893) en Adriana J. Bloemendal (1897)	41
6.1 Gerrit van den Burg	41
6.2 Adriana J. Bloemendal	43
6.3 Het echtpaar	44
7 Jan de Groot (1917) en Katy van den Burg (1920)	47
7.1 Jan de Groot	47
7.1.1 De twintiger jaren en dertiger jaren	49

7.1.2	Medisch student	54
7.1.3	Het studentenleven	56
7.1.4	De studie	59
7.2	Katy van den Burg	60
7.2.1	Medisch studente	60
7.3	Katy van den Burg en Jan de Groot verliefd, verloofd	61
7.3.1	10 - 14 mei 1940 in Arnhem	64
7.3.2	10 - 14 mei 1940 in Amersfoort	70
7.3.3	De eerste periode van de bezettingstijd	71
7.4	Katy van den Burg en Jan de Groot getrouwd	76
7.5	Duinvlietstraat 68, Velsen-Noord	80
7.5.1	Mijn werk bij Hoogovens	83
7.5.2	Gevangenis en concentratiekamp	85
7.5.3	In het kamp Amersfoort	88
7.5.4	Weer vrij man	92
7.5.5	In blijde verwachting	93
7.5.6	Bijna bevrijd	96
7.5.7	De hongerwinter	100
7.5.8	Gegijzeld	100
7.5.9	De laatste periode van de winter '44 - '45	103
7.5.10	Vader en moeder De Groot in Beverwijk	108
7.5.11	Het voorspel tot de bevrijding	114
7.5.12	Bevrijd	115
7.6	Weer Duinvlietstraat	119
7.6.1	Ons tweede kind	119
7.6.2	De derde spruit	120
7.6.3	En snel de vierde	121
7.6.4	Mijn werk bij Hoogovens in de eerste naoorlogse jaren	122
7.7	Wenckebachstraat 48, Velsen-Noord	125
7.7.1	Ons vijfde kind	128
7.7.2	De gezinsbaby	129
7.8	Warande 27, Beverwijk	130
7.8.1	Mijn werk, het vervolg	132
7.8.2	Het opgroeiende gezin	134
7.9	Stationsplein 20, Beverwijk	138
	Epiloog door Jan Pieter en Gert	146

A	Familieoverzichten	149
A.1	Kwartierstaat Jan de Groot (1917)	150
A.2	Ooms, tantes, neven en nicht van Jan de Groot (1917) . . .	151
A.3	Kwartierstaat Katy van den Burg (1920)	153
A.4	Broers, zussen, ooms, tantes en neven en nichten van Katy van den Burg (1920)	154
A.5	Parenteel Jan de Groot (1917)	157
B	De scheepsreizen van kapitein Jan de Groot	159
B.1	Chronologisch overzicht	161
B.2	De scheepsjournaals van de <i>Zeenymph</i>	176
B.3	Het strafregister	197
B.4	De rekening-courant van kapitein J. de Groot	199
B.5	Diverse bescheiden over de reizen van kapitein J. de Groot . .	208
C	Enkele oude boeken	217
C.1	Het psalmboek	217
C.2	'Historie der Waereld' en 'Katechismus der Natuur'	227
C.3	'Schatkamer van uitgelezene godgeleerde Verhandelingen' . .	231
C.4	'De Godvreezende Zeeman'	232
D	Het kasboek van Johannes M. Sandberg	235

Verantwoording

Jan en Katy hebben tijdens het feest ter gelegenheid van hun 50-jarig huwelijksjubileum aan elk van hun kinderen een exemplaar van 'Het Familieverhaal' gegeven. Dat gebeurde in Buitencentrum Ruighenrode te Lochem, in 1993. Na het overlijden van vader en moeder hebben wij het plan opgevat om van dat familieverhaal een digitale uitgave te maken. Daarmee zou het verhaal van Jan en Katy een ruimere verspreiding binnen de familiekring kunnen krijgen. Door illustraties in te voegen, vooral op plaatsen waar Jan en Katy omschrijvingen en transcripties nodig hadden, meenden wij het verhaal meer toegankelijk te maken.

Nu, na ons beider pensionering, is deze heruitgave werkelijkheid geworden.

We hebben van de gelegenheid gebruik gemaakt om de tekst enigszins te herzien, als volgt:

- om de loop van het verhaal te stroomlijnen hebben we de hoofdstukindeling overzichtelijker gemaakt, en delen van de tekst in bijlagen geplaatst. Enkele kleine stukjes tekst hebben we naar een voetnoot verplaatst;
- we hebben kleine aanpassingen, die voortvloeiden uit het invoegen van illustraties, in de tekst aangebracht; transcripties hebben we weggelaten wanneer we daar een leesbare afbeelding van het origineel voor in de plaats konden zetten;
- alle transcripties hebben we aangepast volgens de regels van het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap;
- spel- en typefouten hebben we gecorrigeerd, leestekens waar nodig toegevoegd of verwijderd;
- we hebben foutieve zinsconstructies verbeterd, maar stilistische eigenaardigheden laten staan; de grens tussen deze twee was echter soms wat moeilijk te bepalen.

Tevens is het familieoverzicht (de stamboom) uit 'Het Familieverhaal' meer volledig gemaakt en nu als Bijlage A opgenomen.

Teksten die als citaat in 'Het Familieverhaal' stonden zijn cursief afgedrukt.

Zo her en der in het verhaal hebben we kort commentaar, kleine aanvullingen en/of verduidelijkingen gegeven. Dit hebben we dan gemarkeerd met [JPG].

Tenslotte hebben we een korte epiloog toegevoegd.

Heiloo / Haarlem, februari 2012.

Jan Pieter en Gert de Groot

Voorwoord

Het navolgende 'familieverhaal' gaat over onze voorouders, onze ouders en vervolgens over onszelf. Het is in de eerste plaats geschreven voor onze kinderen, deels ter beantwoording van vragen die ze ons bij tijd en wijle stelden over 'hoe het vroeger was'. Al schrijvende kwamen tal van herinneringen boven waarvan wij dachten dat ze interessant zouden kunnen zijn, misschien beter gezegd zouden kunnen worden, voor onze kleinkinderen. En mogelijk nog wel meer voor wie na hen zullen komen. Geschriften winnen aan belang naarmate ze ouder worden. Dat is onze ervaring met de documenten die wij over onze voorouders hebben. Echt belangwekkend wordt dit verhaal dus pas na vele, vele jaren. Mede met het oog daarop is het ook geschreven. Dat impliceerde een uitvoerigheid die de tegenwoordige lezer misschien wat overdreven voorkomt.

In de opzet van het verhaal ben ik uitgegaan van onze vier grootouderechtparen. Zij hebben de systematiek van dit verhaal bepaald. Aan de mededelingen over ieder van hen gaat vooraf datgene wat wij over hun (voor)ouders wisten. Deze informatie is afkomstig van een reeks brieven, documenten en boeken die we over hen bezitten. En van de mondelinge overlevering van onze ouders. In sommige gevallen leverde dat veel informatie op, in andere weinig of geen.

Van de voorwerpen die wij van onze voorouders in ons bezit hebben bestaat een videocassette. Die geeft een visuele aanvulling op dit verhaal.

Bij lezing van dit familieverhaal zal het duidelijk worden dat wij met veel sympathie naar ons voorgeslacht hebben gekeken. Deze sympathie berust op onze dankbaarheid jegens hen voor wat zij ons hebben doorgegeven. In de eerste plaats aan geestelijke, aan geloofswaarden. Het geloof in God en in Jezus Christus loopt als een rode draad door hun leven. Dat bepaalt in hoge mate hun en onze identiteit. Wij wensen ons nageslacht eenzelfde identiteit toe, tot hun geluk.

Met het samenstellen van dit verhaal zijn we meer dan vijf jaren doende geweest. Met tal van onderbrekingen en herschrijvingen. Het is daardoor niet geheel consistent in zijn uitvoering. Maar het in één ruk te herschrijven, dat ging me te ver. Had ik dat gedaan, het zou er weer heel anders hebben uitgezien. Moeders aandeel bestond uit het aandragen van tal van herinneringen en van aanvullingen en kritiek op de door mij voorgestelde tekst. Maar helaas is ze niet te bewegen geweest zelf het een en ander op te schrijven. Daardoor zijn de autobiografische gedeelten wat eenzijdig naar mijn richting uitgevallen.

Tenslotte, we hebben aan het schrijven van dit familieverhaal zelf heel veel genoeg beleefd.

Jan en Katy

Hoofdstuk 1

Jan de Groot (1848) en Jacoba van de Wetering (1851)

Zie Bijlage A.1 voor een genealogisch overzicht.

1.1 De voorouders van Jan de Groot

Mijn grootvader Jan de Groot werd geboren in 1848 en overleed in 1925. Over zijn voorouders was bij mijn vader betrekkelijk weinig bekend. Daarom heb ik geprobeerd via de genealogische correspondent bij het Rijksarchief in Groningen meer aan de weet te komen. Zijn eerste onderzoek — voor een vervolg daarop gaf hij niet thuis — had het volgende resultaat. Grootvader Jan had als ouders: Pieter de Groot en Berendje Grasmeijer. Pieter werd geboren in 1824, Berendje in 1825. Hij was *leerlooiersknecht*, zij *dienstmeid* voor haar huwelijk en *daglonerse* erna, heel eenvoudige lieden dus. Pieter overleed in 1858.¹ Hij is dus maar 33 jaar geworden, wat in die tijd niet zo ongewoon was als nu, zeker voor eenvoudige mensen die veel meer van de levensomstandigheden te lijden hadden dan tegenwoordig het geval is. Het op jeugdige leeftijd overlijden van zijn vader heeft voor mijn grootvader Jan naar het zich laat aanzien — zie verderop — waarschijnlijk een beslissende betekenis gehad. Mijn grootvader had twee zusters en een broer: Eltje (1850), Maria (1855) en Keimpe (1851).

Van mijn overgrootvader Pieter zijn ook de ouders bekend, althans hun namen en hun trouwdatum. Zij waren dus mijn betovergrootouders, genaamd: Jan Pieters de Groot en Marijke Eilderts, die in 1823 in het huwelijk traden. Dat er niet meer over hen te vinden was, komt doordat aan

¹Na het overlijden van haar man hertrouwde Berendje met Geert Leininga, een *huistimmermansknecht*. Met de kinderen uit dit huwelijk, Obbe (1862), Jantje (1864) en Trijntje (1868) heeft mijn grootvader voor zover ik weet geen of slechts zeer weinig contact gehad.

de oude registers een bladzijde ontbreekt, juist die bladzijde waarop meer over hen vermeld moet zijn geweest.

Opvallend is de voornaam Pieters. Die 's' zal wel afkomstig zijn van Pieterszoon, de gebruikelijke geslachtsaanduiding toen eenvoudige lieden het nog zonder achternaam moesten doen. Zijn vader zal dus wel Pieter hebben geheten. Waar Jan Pieters en Marijke — ook wel Maria genoemd — in 1823 trouwden ligt het voor de hand te veronderstellen, dat zij tijdens de Bataafse Republiek zijn geboren. Zetten we de ons bekende namen van de De Grooten op een rijtje dan luidt dat als volgt: Pieter (de vader van Pieters), Jan Pieters, Pieter (1824), Jan (1848), Cornelis (1878) en Jan Pieter (1883), de beide op zee overleden broers van mijn vader Jan (1888), daarna Jan (1917), Jan Pieter (1944) en Jan (1970). In de vrouwelijke lijn kom je tegen: de zusters van mijn grootvader Eltje (1850) en Maria (1855) en de zusters van mijn vader Berendina (1876) en Wilhelmina (1885), waarna in de familie De Groot geen meisjes meer werden geboren tot de geboorte van onze dochters. Wie ooit zijn kind een historische naam uit de familie De Groot wil geven heeft nu een ruime keus!

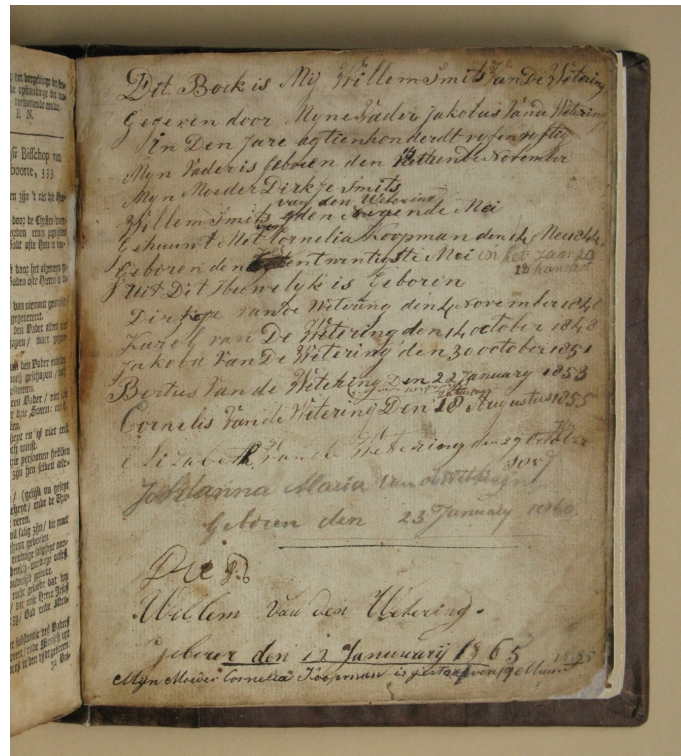
1.2 De voorouders van Jacoba van de Wetering

De enige bron van mijn kennis over de voorouders van mijn grootmoeder Jacoba (1851 - 1922) is, naast vage herinneringen aan wat mijn vader erover heeft verteld, een oud psalmboek (afb. 1.1 en Bijlage C.1). Het psalmboek

Afbeelding 1.1: Oude, zwaar beschadigde psalmboek.

is zwaar beschadigd doordat het tijdens de evacuatie van mijn ouders uit Arnhem tijdens de oorlogsjaren in de kelder in het water heeft gelegen. Desondanks zijn er nog heel wat gegevens aan te ontleen. Zo staat op de eerste blanco achterbladzijde het volgende te lezen (afb. 1.2):

Afbeelding 1.2: Achterbladzijde van het psalmboek.

Dit boek is mij Willem Smits van de Wetering
gegeven door mijne vader Jakobus van de Wetering
in den jare agtienhonderdt vijfenvijftig.
Mijn vader is geboren den viertiende november.
Mijn moeder Dirkje Smits van den Wetering.
Willem Smits, den negende mei,
gehuwt met Cornelia Koopman den 14 mei 1844,
geboren den zesentwintigste mei in het jaar 18hondert20.
Uit dit huwelijk is geboren
Dirkje van de Wetering den 4 november 1846
Karel van de Wetering den 14 october 1848
Jakoba van de Wetering den 30 october 1851
Bertus van de Wetering den 22 january 1853
Gestorven (...), zaterdag
Cornelis van de Wetering den 18 augustus 1855

Elizabeth van de Wetering den 27 october 1857

Johanna Maria van de Wetering,

geboren den 23 january 1860

—————
DIT B

Willem van den Wetering,

geboren den 12 january 1865.

Mijn moeder Cornelia Koopman is gestorven 19 maart 1885

De tekst is niet helemaal met hetzelfde handschrift geschreven, er zijn enkele (latere?) toevoegingen bij in potlood. Het gedeelte onder de streep is duidelijk van een kinderhand, i.c. van Willem, de jongste zoon van Willem Smits.

Het eerste gedeelte van de tekst is wel duidelijk, Willem Smits van de Wetering kreeg van zijn vader Jakobus het psalmboek in het jaar 1855. Die vader was geboren op 14 november maar van welk jaar?² Dat is Willem Smits vergeten te vermelden. Jakobus was getrouwd met Dirkje Smits. Dat blijkt uit het feit, dat Willem Smits, de zoon van Jakobus haar zijn moeder noemt. Maar dan wordt het minder duidelijk. Hij, Willem Smits — later bijgeschreven: van den Wetering — zegt *den negende mei* (weer zonder jaartal). Was hij toen geboren of moet je dit vastkoppelen aan de volgende zin *Gehuwt met Cornelia Koopman den 14 mei 1844*? Het laatste zal wel waar zijn. Willem Smits zal dan met Cornelia Koopman zijn getrouwd die in 1820 was geboren³. Hijzelf zal naar aannemelijk lijkt omstreeks dezelfde tijd zijn geboren. Toen Willem Smits het psalmboek kreeg (1855) zal hij dus circa 35 jaar zijn geweest. Naar uit het vervolg blijkt werd toen zijn vijfde kind Cornelis geboren. Was dat misschien de aanleiding voor het krijgen van het psalmboek?? De lijst met kinderen van Willem Smits en Cornelia eindigt met Johanna Maria, die er in een ander handschrift en met potlood is bijgeschreven. Maar blijkbaar was die lijst niet volledig want onder de streep komt nog een Willem geboren in 1865. Diens handschrift is heel kinderlijk, hij zal dus zichzelf hebben bijgeschreven. Daaronder staat in een wat volwassener handschrift, dat zijn moeder 19 maart overleed met in potlood — door iemand anders? — de toevoeging 1885. Alles bijeen genomen lijkt het bovenstaande wel juist te zijn.

Een opvallende bijzonderheid is het bijna willekeurige gebruik van hoofdletters en afgezien van enkele taalfouten (*gehuwt*) — diverse slordigheden in de spelling van de namen. Dat lijkt voor een volwassen man op een ta-

²1794 [JPG]

³In het psalmboek is de datum 28 mei 1820 verbeterd in 26 mei. Curieus want in haar geboortecte staat toch echt de oorspronkelijke datum vermeld. [JPG]

melijk beperkte opleiding, hooguit lagere school, en een eenvoudig niveau te wijzen. Maar, in verdere documenten waarop in het vervolg wordt ingegaan, wordt hij scheepsbouwer, scheepsbouwmeester en koopman genoemd, terwijl het duidelijk is dat hij ook reder was. Samen met een broer bezat hij een scheepswerf, een rederij, een houthandel en een houtzagerij. Een en ander zou erop kunnen wijzen, dat een goed schriftelijk taalgebruik in de vorige eeuw zeldzamer was dan tegenwoordig. Trouwens ook mijn grootvader Jan de Groot en diens stuurlieden op zijn schip muntten evenmin uit in spelling en schrijfwijze.⁴

Wat de inhoud van de zojuist weergegeven tekst betreft, de daarin genoemde Jakoba van de Wetering was mijn grootmoeder.

Rest de vraag hoe de vreemde voornaam Smits in de Van de Wetering-familie is terechtgekomen. Mijn vader meende te weten dat een fout bij de Burgerlijke Stand daarvoor verantwoordelijk was. Dat zou betekenen, dat de achternaam van die familie oorspronkelijk Smits van de Wetering was geweest. Zou kunnen zijn. Maar anderszins is het toch wel toevallig, dat de moeder van Willem Smits van zichzelf Smits heette. Heeft Jakobus soms geprobeerd de achternaam van zijn vrouw voor de vergetelheid te bewaren door deze bij de voornamen van een van zijn kinderen binnen te smokkelen? Of heeft de ambtenaar van de Burgerlijke Stand zich op basis van de naam van de moeder vergist?? In het eerste geval zouden er eerdere Smits van de Weteringen moeten zijn geweest, in het tweede geval natuurlijk niet. Dit probleem kan misschien met behulp van genealogisch onderzoek worden opgelost. Zo'n onderzoek zou de moeite waard kunnen zijn. Mogelijk begin ik er nog wel eens aan. Wat daarvan ook zij, zo'n bijzondere voornaam heeft iets leuks.

Zoals hiervoor gezegd had Willem Smits met zijn broer of broers, dat weet ik niet, een scheepswerf, een rederij — voorzover ik weet met niet meer dan één schip — en een houthandel annex houtzagerij. Wat er van de scheepswerf en de rederij is geworden, dat weet ik niet. Wel hoe het de houthandel en -zagerij is vergaan.

In mijn jeugd was de Houthandel W. S. van de Wetering en Co. een familievennootschap waarin vader, met een reeks neven en nichten, aandeelhouder was. Hij was dat geworden na het overlijden van mijn grootvader, die zowel zelf aandeelhouder was als na het overlijden van zijn vrouw, mijn grootmoeder Jakoba, haar aandelen had geërfd. Vader had zodoende tien aandelen

⁴De standaardisatie van de schrijftaal heeft zich pas ontwikkeld in de 20e eeuw; de leerplichtwet van 1900 heeft daaraan sterk bijgedragen. Handgeschreven teksten van mensen die vóór 1900 leerden schrijven, tonen een 'vrije' schrijfwijze. [JPG]

van *f* 1000,— in de familiezaak, in die tijd een aanzienlijke som⁵. 'De zaak' — zo werd er thuis bij mij over gesproken — was vrij frequent een onderwerp van gesprek. En waar 'kleine potjes oren hebben' heb ik er nogal wat van opgestoken.

Vaders belangstelling had, als ik het me goed herinner, niet zozeer of niet alleen met zijn geldelijke maar vooral met zijn 'familiale' belangstelling te maken. Hij had de Van de Weteringen hoog, erg hoog en hij genoot van het contact met hen tijdens de aandeelhoudersvergaderingen. Hij vertelde veel over hen en op een, naar ik achteraf vermoed, nogal idealiserende manier.

Om allerlei redenen ging het niet zo goed met de zaak. Enige tijd na

Afbeelding 1.3: Gezicht op de houtzagerij Van de Wetering (en de Hoekmolen) aan de Spangese kade bij de Delfshavense Schie, begin 1900. Bron: Gemeente-archief Rotterdam.

vaders overlijden moest hij mede tengevolge van forse malversaties van de boekhouder door een buitenstaander worden gered. Deze buitenstaander, ene Den Braber, stak zijn geld erin waarbij de aandelen van de familie in obligaties werden omgezet. Weg familiezaak. Alleen de naam BV Houthandel W.S. van de Wetering en Co. wijst op de historische herkomst. Moeder en ik zijn er eens geweest. De zaak was nog op het oude adres gevestigd: Nieuwe Maasstraat 2, Schiedam. Er waren nieuwe gebouwen bij

⁵De gulden (*f* als afkorting van florijn) was vanaf de Middeleeuwen tot januari 2002, een Nederlandse munteenheid en wettig betaalmiddel. Op 1 januari 2002 werd de gulden vervangen door de munteenheid van de EU, de euro. De waarde van de gulden was 0.454 euro. [JPG]

gezet maar het oude was er nog, de houtopslagloodsen met hout van allerlei herkomst en ook het zogenaamde balkengat, een soort haventje waarin de boomstammen in het water worden bewaard tot ze tot planken worden verzaagd. We werden als nazaten van 'kapitein De Groot' en zijn vrouw uit de Van de Weteringenfamilie erg hartelijk ontvangen.

Gelukkig heeft vader de neergang van de zaak niet meer hoeven mee te maken. Het zou hem zeer aan het hart zijn gegaan.

Waarom dit verhaal over 'de zaak' en wat daarmee annex is? Omdat het een stuk uit mijn jeugd is, dat veel invloed op mij heeft gehad. Ik denk dat het geloof, de morele en maatschappelijke normen, die vader (idealiserend denk ik) aan sommige van de Van de Weteringen toeschreef en die ook de zijne waren, mij ten voorbeeld hebben gestrekt. Mijn grootvader De Groot en de familie Van de Wetering zijn voor mij nu nog een, laten we zeggen, lichtend voorbeeld voor hoe men zich in het leven — *mutatis mutandis* natuurlijk — kan en moet houden.

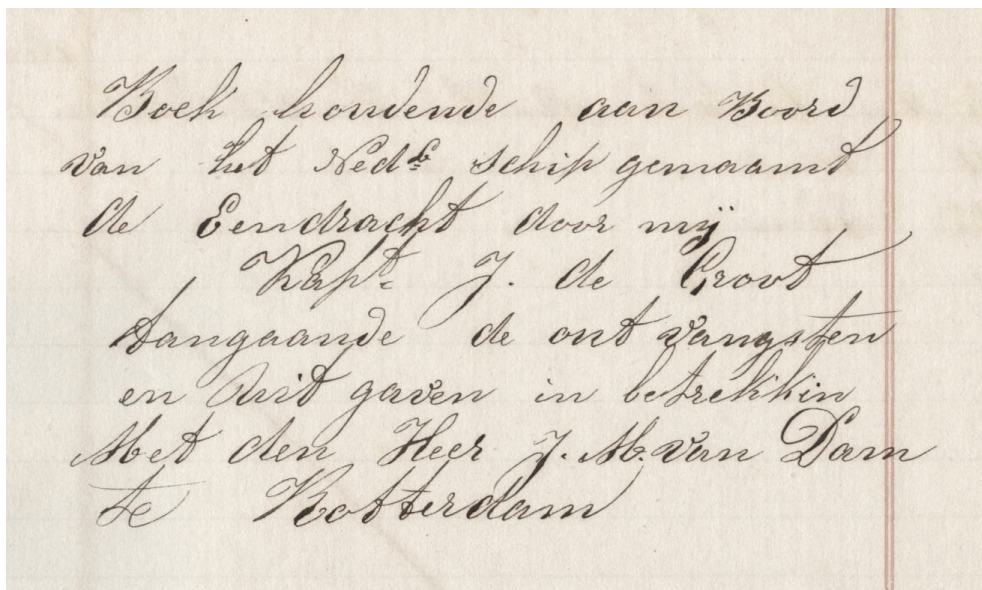
Wat de verhalen over hen dan inhielden? Heel in het kort gezegd, dat het ondanks hun welstand heel eenvoudige mensen waren. De mannen in het zwart gekleed, een zijden petje op het hoofd. Bijzonder vrijgevig, de kerk kon op hen rekenen. Ze zorgden uitstekend voor hun personeel en de oudgedienden. Daarbij stonden ze ook bij de gemeente Rotterdam bekend als volstrekt betrouwbare zakenlieden. Het klinkt bijna te mooi om waar te zijn. Het zal inderdaad wel geïdealiseerd zijn maar wat doet dat er eigenlijk toe?

Toen vader niet meer in staat was de aandeelhoudersvergaderingen bij te wonen heb ik hem er een paar maal vervangen. De vergaderingen werden met gebed en het lezen van een stukje uit de bijbel door de president-commissaris begonnen. Dat was bovendien duidelijk niet een formaliteit die met enig geprevel werd afgedaan. Zulke 'kapitalisten' kom je niet vaak tegen.

Moeder en ik hebben het diner ter gelegenheid van het zoveel-jarig bestaan van de zaak bijgewoond. Opvallend was het hoe wij daar, hoewel wij hen en zij ons niet kenden, bijzonder hartelijk als kleinkinderen van de oude Jan en Jakoba de Groot-van de Wetering werden ontvangen. De reputatie van het voorgeslacht straalde merkbaar op ons af. Zo'n voorgeslacht te hebben is ongetwijfeld een groot voorrecht.

1.3 Jan de Groot

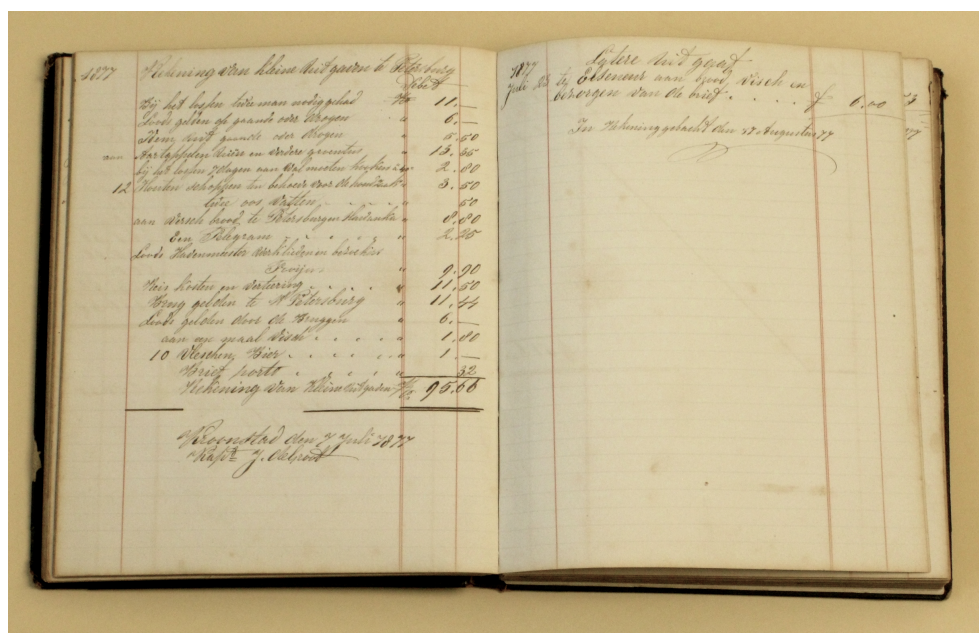
Mijn grootvader Jan (1848-1925) werd geboren in Sappemeer in Groningen. In zijn tienerjaren verliet hij het ouderlijke gezin, vermoedelijk mede in verband met het feit dat zijn moeder na het overlijden van zijn vader was hertrouwd. Dat was althans de mening van mijn vader. Over zijn jeugd is mij verder niets bekend. Het eerste wat daarna van hem bekend is, is dat hij kapitein was van het zeevarende schip de *Eendracht*. Dat blijkt uit de bewaard gebleven rekening-courant van het schip. Hij was toen zesen-twintig jaar oud (1874). Hoe hij op een zo jeugdige leeftijd kapitein op een zeevend schip had kunnen worden blijft in het duister. Hij moet toen toch al een opleiding achter de rug hebben gehad en ervaring als stuurman hebben gehad. Want er zal wel geen reder te vinden zijn die de verantwoordelijkheid voor de bemanning, de lading en een schip met alles wat daaraan vastzat aan een onervaren zeeman zou toevertrouwen. Maar de tekst in het rekening-courantboek maakt zijn kapiteinsschap onbetwifelaar. In afb. 1.4 is de eerste bladzijde ervan afgebeeld. De ontvangsten

Afbeelding 1.4: Eerste bladzijde van het rekening-courantboek.

en uitgaven stonden weliswaar *in betrekkin met den heer J. M. van Dam* maar de gelden die hij als voorschot voor de reis meekreeg kwamen blijkens de rekening-courant van de heer W. S. v. d. Wetering. En deze heer Van de Wetering was de vader van Jakoba, met wie hij ruim een jaar later zou trouwen!

Het bovenstaande roept allerlei vragen op. Als eerste: wie was die heer

Afbeelding 1.5: Het rekening-courantboek.

Van Dam? En waarom gaf niet hij maar W. S. van de Wetering de voorschotten voor de scheepskas mee? Op de volgende bladzijden van het rekening-courantboek komt Van Dam steeds minder en Van de Wetering steeds vaker voor. Nog wat verder worden geen van beiden maar *de rederij* genoemd en nog later wordt het *W. S. v. d. Wetering & Co.* Daaruit valt op te maken, dat Van Dam de 'Co' van Van de Wetering was. Dat klopt ook met de verhalen van mijn vader over de familie. Van Dam figureerde daarin als een half familielid.

Bij mijn grootvaders eerste contact met de rederij in 1874 was dus ook W. S. v. d. Wetering al op de een of andere manier betrokken. Werde hij nu kapitein van de *Eendracht* tengevolge van zijn relatie met Jakoba van de Wetering?? Of was het andersom, kwam hij met haar in contact omdat zij de dochter van W. S. v. d. Wetering was?? Wie weet, wie weet?? De vraag hoe de Sappemeerse dorpsjongen in betrekkelijk korte tijd kapitein kon worden blijft bij gebrek aan een antwoord op deze vragen onbeantwoord.

Gegevens over waarschijnlijk zijn eerste reis, die met de *Eendracht*, staan in het eerder genoemde rekening-courantboek (afb. 1.5). De reis begon eind 1874. Op 3 september van dat jaar ontving hij *Aan contanten van Den Heer W. S. v. d. Wetering f200,-*, op 11 september van dezelfde persoon nog eens eenzelfde bedrag en op 12 september *f 20,-*, zodat hij onderaan

de creditbladzijde invulde *Geheel ontvangen f 420,00*. Op de rechterbladzijde staan de uitgaven, die hij in Delfshaven voor het schip en de bemanning moest doen en het *Saldo rederij komende f 36,30* (afb. 1.6).

Op de volgende twee tegenover elkaar liggende bladzijden staat links wat hij ontving voor een lading pijpjaarde. Dat was f 952,00 een bedrag dat hij had omgerekend met behulp van een koers van 165,75 uit de ontvangen K^o , Russische kronen. Dat kan althans worden afgeleid uit het feit, dat op de rechterzijde vermeld wordt *Alsmede uitgaaf te Kroonstad*, destijds de haven van St. Petersburg, de naam die na de Russische revolutie in Leningrad werd veranderd maar die nu weer in St. Petersburg is veranderd. (Ik heb heel wat bij moeten houden!)

De reizen van grootvader staan in Bijlage B 'De scheepsreizen van kapitein Jan de Groot' uitvoerig beschreven.

<i>Als mede uitgaaf te Delfshaven 1874</i>		
<i>Debet</i>		
<i>Rekening 1874</i>	<i>Wiel van Dijk grutter waren</i>	<i>f 25.37½</i>
"	<i>" 2 Gebr. van der Speijden spek en kaas</i>	<i>" 44.68</i>
"	<i>" 3 W. Ruus</i>	<i>" 5.00</i>
"	<i>" 4 van der Aal Victualien</i>	<i>" 31.03</i>
"	<i>" 5 Wiel Scheijter hartappelen en groen</i>	<i>" 22.17½</i>
"	<i>" 6 C. Lourens leuren</i>	<i>" 11.40</i>
"	<i>" 7 J. Kleinbloesen smits werk</i>	<i>" 3.21</i>
"	<i>" 8 Aan Menstering bij de Waterscheut</i>	<i>" 9.13</i>
"	<i>" 9 J. Buijsmeijer versc brood</i>	<i>" 6.61</i>
"	<i>" 10 G. Helder hard brood</i>	<i>" 12.74</i>
	<i>Wit betaalde Rekenings</i>	<i>f 171.57</i>
	<i>Wit betaald aan de Compagnie</i>	<i>" 152. —</i>
	<i>Specifieke Klein uitgaaven</i>	<i>" 46.53</i>
	<i>Geheel uitgaaf</i>	<i>f 369.90</i>
	<i>Hier nog bij gekomen onkosten vord</i>	<i>f 13.00</i>
	<i>Geheel uitgaaf</i>	<i>f 383.90</i>
	<i>Geheel ontvangen</i>	<i>" 420. —</i>
	<i>Saldo Rederij komende</i>	<i>" 36.30</i>
	<i>Maarsluis den 16 September 1874</i>	
	<i>Kapit J. de Groot</i>	

Afbeelding 1.6: Uitgaven voor schip en bemanning.

Hij heeft altijd met de schepen van W.S.v.d.Wetering & Co. gevaren. Hij was dus een personeelslid van de zaak. Daarnaast was hij de man van de dochter van de reder en bezat hij zelf aandelen in de NV. De verhoudingen waren dus nogal gecompliceerd maar ik heb nooit van problemen in verband daarmee gehoord. De familieverhoudingen waren en bleven, ook bij verschillen van inzichten, uitstekend. In latere jaren is grootvader min of meer de 'grand old man' bij de Van de Weteringen geworden.

Kapitein De Groot, of zoals hij ook vrij vaak ondertekende schipper De Groot, is naar ik vermoed een krachtige persoonlijkheid geweest. Daarvan getuigt in ieder geval het verhaal over een muiterij aan boord. Dat is mij als volgt verhaald.

Men was des zaterdagsmiddags gereedgekomen met het laden van het schip. De bemanning verwachtte en wenste dan ook op zondagochtend te vertrekken. Maar neen zei kapitein De Groot, zondag is rustdag — of in de toenmalige terminologie de Dag des Heeren —, wij blijven in de haven liggen tot maandag. (In de scheepsjournaals staat bij verblijf in de havens des zondags steeds vermeld *Vierden den dag des Heeren of Hielden rustdag*). Door in de haven te blijven liggen op die zondag zou men een dag later thuiskomen. Dat was tegen het zere been van de bemanning. Een deel van de bemanning groepte samen en hun leider kwam met een open mes op grootvader af om hem te dwingen toch te vertrekken. Regelrecht muitersgedrag was dat. Wat deed kapitein De Groot? Hij pakte de figuur met het mes bij de kraag, hield hem buiten de reling en zei tegen zijn kornuiten: als jullie je niet rustig houdt laat ik hem in het water vallen. Men droop morrend af. Het verhaal zal in de loop van de jaren wel enige verfraaiingen hebben ondergaan maar zo was blijkbaar zijn reputatie. Had hij het zo niet gedaan, hij werd er blijkbaar toe in staat geacht.

Het omkomen van zijn twee oudste zoons op zee, de ene doordat hij overboord sloeg, de andere door ziekte — zie Bijlage B.2 'De scheepsjournaals van de *Zeenymph*' —, zijn vrijwel zeker de aanleiding geweest al op 52-jarige leeftijd (in 1900) het varen op te geven om bij zijn gezin aan de wal te kunnen blijven. Daarna is hem nog wel eens gevraagd als kapitein op een schip een korte reis te maken maar ... dat was met een stoomschip en voor zo'n vaartuig koesterde hij een diepe minachting. Dat was een zeeman onwaardig.

Of grootvader nadien nog heeft gewerkt, ik heb daar nooit over gehoord. Financiële redenen heeft hij er in ieder geval niet voor hoeven te hebben.

Later, wanneer weet ik niet precies, is hij van Delfshaven naar Arnhem

verhuisd waar zijn dochter, mijn tante Dien, en mijn vader woonden. Daar heb ik hem nog gekend. Ik heb niet meer dan een vage herinnering aan hem. Van mijn vader en moeder weet ik dat hij een groot verteller was. Hij h  d dan ook wat te vertellen. Verhalen over stormen, over een race van zijn zeilschip met een stoomschip dat het verloor, een treinreis met zijn vrouw naar Moskou en wat al niet meer.

Op 9 mei 1925 is hij na een bijzonder pijnlijke ziekte — tongkanker — overleden. Een brief die hij van een van de personeelsleden van de zaak tijdens zijn ziekte kreeg is het weergegeven waard (afb. 1.7). Welke vertegenwoordiger van het personeel zou nu nog aan een afgetreden *patroon* een dergelijke brief schrijven? Zo'n brief zegt dunkt me meer over de verhoudingen in de zaak dan lange verhalen erover.

Van iets latere datum zijn enkele brieven van zijn zuster en zwager in Groningen. Ook dit zijn brieven zoals die nu nooit meer zo geschreven zouden kunnen worden.

Sappemeer, den 26 februarij 1925

Geachte broer Jan,

Uwe letteren van den 24 dezer hebben wij in een vrij goeden gezondheid ontvangen. En daaruit tot onze groote leedwezen daaruit moesten vernemen als dat u zoo vrezelijk moet lijden aan de tong, en dat u nu 8 radiumspelden in den tong hebt zitten. Dat vind ik tog verschrikkelijk. Maar wij willen tog maar hoopen, den Heere u nog genadig moge zijn en u geheel weer mogen erstellen. Wand zoon lijden, dat is tog verschrikkelijk, wij konden die letteren ook niet met drooge oogen leezen. Ik ben toen wij weer wat bekomen waren, dierekt naar onze kinderen gegaan en hebben haar den brief laten leezen en Fouke en Pieterina ook. En zij waren dan ook allemaal wat van streek toen zij den brief hadden geleezen. En ik moest u van allen dan ook de groeten doen, met de hoope wij spoedig eens weer een paar letteren van u te moogen ontvangen en dan weer wat beterschap moogen vernemen. Ik denk dat u nu wel op het regte kantoor zuld zijn wat de specialleteiten betreft, wij willen hoopen dat den Heer u de kragt mooge schenken en u geheel weer erstellen moog. Wat mijn vrouw aanbetreft, dat gaat nogal vrij goed; nog wel wat last van de reumatiek maar anders tog nogal vrij goed. Verders moet ik u nog wel bedanken met mijn filicetaar met mijn 73 verjaardag. Wij hebben dien dag dan ook weer met onze kinderen in groot genoegten weer erdacht, dat alweer een groote zegen was, want dat mag elk niet geburen op onzen leeftijd dat de kinderen en ouden allen nog zaamen zijn. En daar moet men al hoogst dankbaar voor zijn. Ferders mijn welgemeenden dank voor de filisitaatsi met mijn

R. dan 27 Febr. 1925

Geachte patroon

Vanmids het personeel der firma W. J. v. d. Wetering
 filiteer ik u met dese uw geboorte dag en hoop dat de Heere
 u het voorrecht geve dese dag nog menigmaal te mogen
 herdenken, en terwijl u jaren klim mende zijn en gij heru
 zie op uw vorige dagen dan moete wij erkennen dat gij
 veel strijd heb moete strijden en veel leed moeten lijden
 want droefheid en rouw is u niet gespaard gebleven en
 zoo dat gij met Jacob kan zeggen weinig en kwaad zijn
 de dagen mijns levens levens, Maar och dat dit u niet moge
 ontmoedigen en ook vooral niet de smarte die gij de laat
 ste dagen lijdt (waarvan wij geregeld op de hoogte gekonde word)
 Maar dat ons vertrouwen nog meerder op hem mogen wesen
 die zoo veel voor ons geleden heeft die zelf zijn bloed niet
 gespaard heeft voor onze zonde en ongerechtigheden ja zelf
 de Kruisdood gestorven is. Hij rechtvaardig voor ons onrecht
 vaardigen. Och dat wij dan met alle blij en vrijmoedigheid
 loopen de loopbaan ons voorgesteld zien te ap de Overste
 Leidsman en Volleinder Jans des geloofs Jezus.

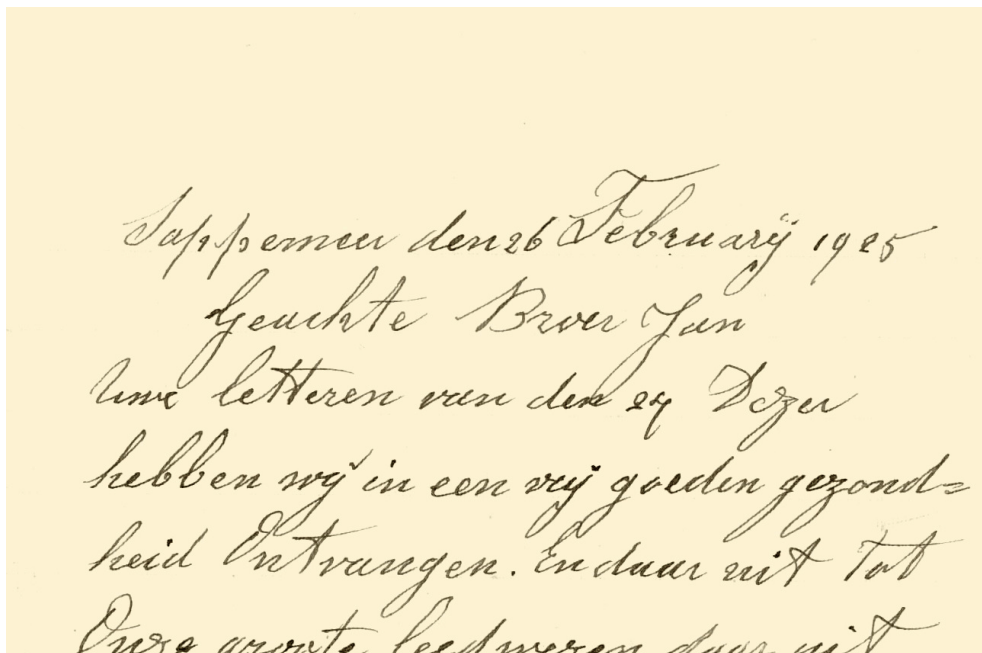
Met hartelijke en
 broederlijke groeten
 Uw dan de
 Ott. de maker
 Ap. gescheide so.
 T. dan.

Afbeelding 1.7: Brief van 'de zaak'.

73 verjaardag! En verders wenschen wij u ook van harten te moogen feliciteren met u 77-ente verjaaring, met de hoope den Heer u de kragt en genezing weer geheel terug moogen geven! En hiermede moet ik maar sluiten, met de hoope u deze letteren in beeterschap mogen ontvange. En verder de groeten, ook aan uws famieli en uw kinderen! En verder noemen wij ons uw geachte broer en zuster

R. Broekema en E. de Groot

Afbeelding 1.8 toont de eerste regels van bovenstaande brief (geschreven in twee kolommen).

Afbeelding 1.8: Begin van de brief van zuster en zwager.

Ook een tweede brief geeft weer blijk van een hartelijk medeleven en van de wijze waarop dit destijds werd verwoord.

Sappemeer, den 14 april 1925

Geachte broer Jan,

Uwe letteren van den 9 april hebben wij in een vrij goeden gezondheid ontvangen, maar tot onzen grooten spijd daaruit moesten vernemen als dat het met uwe tong weer erg agteruit is gegaan. Wij hadden anders nogal goede hoop, dat ander anders nogal wat vooruitgaande was, maar dit vald ons weer koud op het lijf. Want wij hadden al eenige daagen de post gewagt, en zodoende dagten wij geen bericht, goede bericht. En dat u ook zwakker word, dat dat is wel te denken

wand dat eten dat u moed hebben, dat is niet natuurlijk en ook zeer lastig. Wij hebben de vorige week met meester Mulder zijn vrouw gesproken, die heeft verpleegster geweest in het ziekenhuis te Groningen. En toen hadden zij daar ook een meisje gehad die ook een zweer op de tong had. En die hadden zij ook met radiomspelden weer klaar gekregen, maar zij had een stukje van den tong verspeeld. Maar tog weer goed gezond en sterk, en vrij goed spreken maar eerst wat lastig, en het had haar een duizend gulden gekost. En dat heeft ons nog weer getroost en wij willen maar hopen, den Heer u de kragt en gezondheid spoedig weer trug mooge geven. Het spijdt ons dat we zoo ver van elkaar verwijderd zijn. Als u in Groningen waaren, dan konden we nog gouw eens even bij u koomen maar dat gaat nu niet zoo goed. En met u spreken, dat gaat tog ook niet best. En dat mag u zeeker ook niet, dat kan ik mij tenminste ook best voorstellen dat het u zeer lastig valt om te spreken. Met Eltje gaat het vrij goed wat de reumatiek aangaat, maar zij is ook terneergeslaagen dat u zoo op u ouden dag moed lijden. En hiermede van ons de beste groeten, met de hoop den Heer u de kragt mooge schenken en u weer mooge erstellen. En verders van ons allen van harte gegroed zijnde, noemen wij ons uw geachte broer en zuster

R. Broekema en E. de Groot en kinder.

En ook de groeten van F. Mulder en huigenooten. Ook de groete aan de jufvrouw en uwe kinderen, en hiermede moet ik maar sluiten.

R. Broekema en E. de Groot

U schrijft nog wel eens spoedig wee trug hoe het verders gaat.

Deze tweede brief spreekt voor zichzelf: het ging grootvader slecht, heel slecht. Enkele weken later, op 9 mei 1925 is hij overleden.

De ziekte waaraan hij heeft geleden, tongkanker, was mede gezien de slechts beperkte bestrijdingsmogelijkheden een uitermate pijnlijke zaak. De behandeling met radiumnaalden die in de tumor werden gestoken was op zichzelf al moeilijk te verdragen. En het effect ervan was maar matig, in ieder geval geringer dan dat van de tegenwoordige methoden met röntgenbestraling in combinatie met chemische middelen. Die vormen weliswaar ook nu dikwijls een zware aanslag op het welbevinden maar toch bij lange na niet zo zwaar als met de inplanting van een aantal radiumnaalden het geval was. Bovendien zijn de huidige middelen tot pijnbestrijding ook veel effectiever dan die van destijds.

Ter toelichting op de inhoud van de tweede brief zij nog vermeld, dat met de *jufvrouw* de huishoudster is bedoeld, die grootvader had genomen na het overlijden van grootmoeder. Zij heette Frumeau naar ik me herinner —

het was toen nog geen gebruik iemand met zijn of haar voornaam aan te duiden, laat staan aan te spreken —. Ik zie haar nog voor me: een spichtig vrouwtje met grijs haar dat strak was samengetrokken tot een knotje boven op haar hoofd.

Een enkele opmerking nog over de brieven zelf. Ze zijn in een keurig handschrift geschreven. Maar de zinsbouw, de spellingsfouten en de hier en daar vreemde interpunctie maken duidelijk dat het om een ongeoefende schrijver gaat. Ook daarom zal het schrijven hem niet gemakkelijk zijn afgegaan.

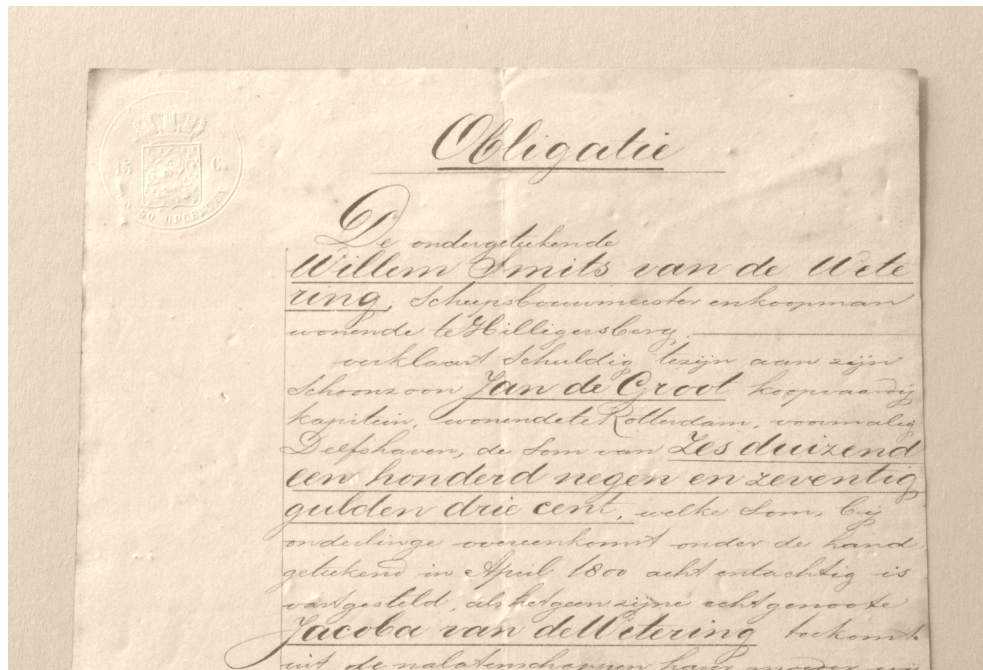
Tot zover het leven van mijn grootvader Jan de Groot.

1.4 Jakoba van de Wetering

Grootmoeder Jakoba (1851-1922) heeft zeker geen gemakkelijk leven gehad. Haar man verbleef tot 1900 lange maanden op zee, wat toen bovendien vele malen gevaarlijker was dan nu. In de lange perioden van grootvaders afwezigheid was contact met hem nauwelijks mogelijk. Radiografisch verkeer tussen de schepen en de wal bestond nog niet, men moest het hebben van brief- of telegrafisch verkeer uit en naar de havenplaatsen die het schip aandeed. Zo heeft grootmoeder van het verongelukken van haar eerste zoon Cornelis en daarna haar tweede zoon Jan Pieter, beide op de heenreis ergens op de Atlantische Oceaan varende naar het Caribische gebied, pas na enkele weken door een telegram en een brief kennis kunnen nemen. En eerst anderhalve maand nadien kwam haar man weer thuis.

Mijn moeder vond haar een stille, teruggetrokken en ook wat stugge vrouw, eigenschappen waaraan haar ervaringen in het leven debet kunnen zijn geweest. Zelf heb ik slechts een heel vage herinnering aan haar. Ze overleed toen ik vijf jaar was, in 1922. Naar mij is verteld overleed ze aan suikerziekte, een jaar na de ontdekking van de insuline die haar leven had kunnen verlengen maar die toen nog niet in fabrieksmatige productie was.

De moeder van Jakoba en een van haar zusters waren in 1885, resp. 1887 overleden. Haar kwam daardoor een deel van hun nalatenschap toe. Daarover vond ik in vaders papieren nog een interessant document, waaruit blijkt dat haar vader Willem Smits van de Wetering het haar toekomende bedrag niet uitkeerde maar in plaats daarvan een schuldbekentenis tekende, niet op haar naam maar op die van haar man. Dat laatste hield naar ik vermoed verband met het feit dat getrouwde vrouwen in die tijd nog niet handelingsbevoegd waren en dus door hun man werden vertegenwoordigd. Afbeelding 1.9 toont het begin van het betreffende document.

Afbeelding 1.9: Begin van het obligatiedocument.

De volledige tekst luidt:

OBLIGATIE

De ondergeteekende
WILLEM SMITS van de WETERING, scheepsbouwmeester en koopman wonende te Hilligersberg

verklaart schuldig te zijn aan zijn schoonzoon JAN de GROOT, koopvaardijkapitein, wonende te Rotterdam, voormalig Delfshaven, de som van ZES DUIZEND EEN HONDERD NEGEN EN ZEVENTIG GULDEN DRIE CENT, welke som, bij onderlinge overeenkomst onder de hand geteekend in april 1800 achtentachtig is vastgesteld, als hetgeen zijne echtgenoot JACOBA van de WETERING toekomt uit de nalatenschappen harer moeder wijlen mejuffrouw CORNELIA KOOPMAN, overleden te Delfshaven op den 16 maart 1885 en harer zuster mejuffrouw DIRKJE van de WETERING, overleden te Rotterdam voormalig Delfshaven op den 27 juli 1887.

Hij verbindt zich van gemeld bedrag van ZESDUIZEND EEN HONDERD NEGEN EN ZEVENTIG GULDEN DRIE CENT interest te zullen betalen tegen VIJF PERCENT in het jaar, vanaf den eersten januari 1800 achtentachtig, te voldoen jaarlijks op den eersten januari of uiterlijk binnen drie dagen daarna, voor de eerste maal op den eersten januari 1800 negentachtig, bij gebreke waarvan die som ineens

voor het geheel zal kunnen worden opgeëischt, en hij ondergeteekende alsdan, door het enkel verloop van den verschijndag uit kragt dezer, ingebreke zal zijn gesteld, zonder dat daartoe eenige verdere rechterlijke formaliteiten worden vereischt.

Zoolang de ondergeteekende leeft zullen de bovenbedoelde gelden, behoudens wanbetaling van interessen, noch geheel, noch ten deele kunnen worden opgeëischt; deze zal evenwel bevoegd zijn die ten allen tijde voor het geheel of voor een gedeelte af te betalen met verrekening van rente tot en met den dag der afdoening. Na den dood van den ondergeteekende zullen de gelden, ten allen tijde, voor het geheel kunnen worden opgeëischt.

Geteekend te Rotterdam in april 1800 achtentachtig,

W S van de Wetering

De reden van deze regeling zal wel zijn geweest dat vader Willem Smits het voor die tijd niet onaanzienlijke bedrag in de zaak wenste te houden.

Hiermee is het verhaal over mijn grootouders, Jan de Groot en Jacoba van de Wetering, ten einde. Grootmoeder Jacoba is daarin nauwelijks aan de orde gekomen. Toch moet zij bij veelvuldige en langdurige afwezigheid van haar man de ruggengraat van het gezin hebben gevormd. Maar dat heeft geen documenten opgeleverd en ik herinner me niet dat mijn vader veel over haar heeft gesproken. Zij is in dit verhaal de grote onbekende. Ik vind dat jammer, want zonder haar zou grootvader Jan de vooraanstaande plaats in de familie Van de Wetering niet hebben kunnen innemen en zou mijn bestaan — zo al — anders, misschien wel heel anders zijn geweest.

Dat grootvader Jan in dit verhaal alles overstemt, heeft denk ik mede te maken met zijn capaciteiten en zijn bijzondere levensloop. Een boerenjongen uit Sappemeer werd een man die de westelijke wereld heeft rondgezeild. Die een bemanning in toom heeft kunnen houden, in de voor hem vreemdste landen zijn doeleinden wist te bereiken en dusdoende in de familie van zijn vrouw een algemeen gewaardeerde plaats heeft ingenomen.

Wie was deze grootvader eigenlijk? Ik weet het niet. Echt persoonlijke gegevens over hem zijn schaars. Maar uit datgene wat ik van hem weet — zie het voorgaande — zie ik in hem iemand die ondanks veel wederwaardigheden waaronder het tragische verlies van twee van zijn zoons staande is gebleven en zijn geloof heeft behouden.

Hoofdstuk 2

Christiaan Mekking (1864) en Johanna A. Sandberg (1866)

Bijlage A.1 geeft een genealogisch overzicht van deze voorouders.

2.1 De voorouders van Christiaan Mekking

Mijn kennis over de voorouders van mijn grootvader Mekking (1864-1910) — die ik niet heb gekend omdat hij al in 1910 is overleden — heb ik te danken aan een mij onbekende mevrouw Mekking, die na het overlijden van haar man diens voorgeslacht heeft uitgeplozen. Zij schreef mij naar aanleiding van de rouwadvertentie van mijn tante Jo Mekking, een ongetrouwde zuster van mijn moeder. Ze vroeg zich af of deze overleden Mekking soms uit hetzelfde geslacht kwam als haar man. Dat bleek het geval te zijn. Uit haar heel uitgebreide kennis van de Mekkingen heb ik het volgende kunnen opmaken.¹

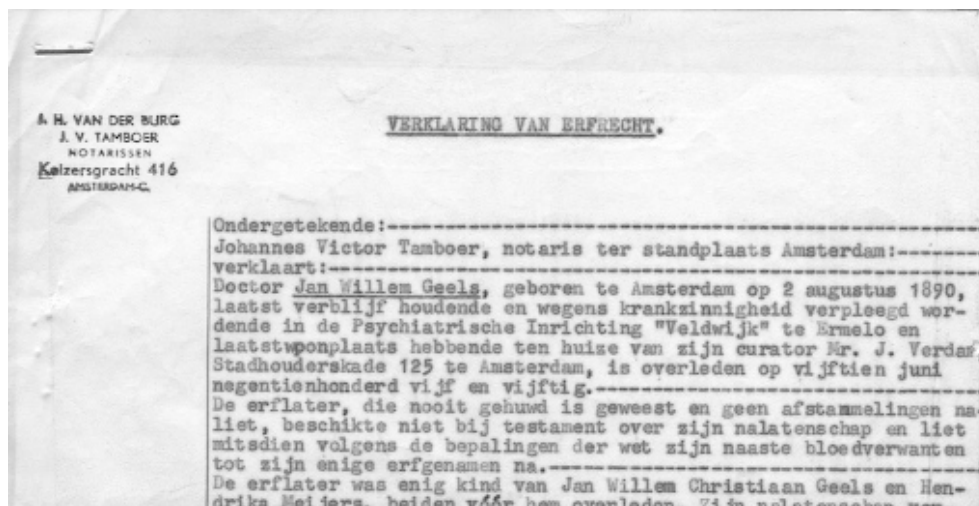
Ergens tussen 1685 en 1699 werd een zekere Burchardt Meckinck, ook geschreven als Meckinge, geboren. Hij vestigde zich in Bennekom en werd daar ingeschreven als komende 'van elders'. Op dat 'elders' liep het spoor terug dood. Het kan gezien zijn voornaam Duitsland zijn geweest. Van hem leidt het spoor rechtstreeks naar mijn grootvader Christiaan.

De voorouders van mijn grootvader waren aanvankelijk boer, later ambachtsman. Zijn overgrootvader en -moeder waren landman en landvrouw, wat ik vertaal in boer en boerin. Daarna, bij de grootvader en vader van Christiaan werd het timmerman en dienstmeid. De vader van Christiaan stond als timmerman geregistreerd in Ede, later is hij naar Arnhem vertrok-

¹zie ook 'Genealogie Familie Mekking' door J. W. Mekking (Maassluis, 1999), beschikbaar in de bibliotheek van het Centraal Bureau voor Genealogie. [JPG]

ken, waar hij aannemer werd. Hij heeft daar nogal wat huizen gebouwd en ook een vrij grote gereformeerde kerk. Daarin heb ik in mijn prille jeugd-jaren nog gekerkt.

Deze timmerman-aannemer Willem moet omstreeks 1825 zijn geboren, wat te concluderen valt uit de mededelingen van mijn moeder over zijn sterfjaar (1894) en de leeftijd die hij toen had. Hij was getrouwd met Gerritjen Geels, geboren rond 1829 en overleden in 1908. Van haar ouders is mij alleen de naam bekend: Christiaan Geels en Wilhelmina te Borgel. Met het bestaan van de laatsten ben ik op een heel curieuze manier bekend geworden. Op 15 juni 1955 overleed een zekere *Doctor Jan Willem Geels, geboren te Amsterdam op 2 augustus 1890, laatst verblijf houdende en wegens krankzinnigheid verpleegd wordende in de Psychiatrische Inrichting Veldwijk te Ermelo . . .*, aldus de 'Verklaring van Erfrecht' van een Amsterdamse notaris (afb. 2.1). Hij was ongehuwd en *liet mitsdien volgens de bepalingen der wet zijn naaste bloedverwanten tot zijn erfgenamen na.*

Afbeelding 2.1: Verklaring van erfrecht.

Onder deze bloedverwanten behoorden via hun overleden vader ook mijn moeder en haar broer en zusters, ieder recht hebbende op één honderdvijftigste deel van de erfenis. De notaris had vijf bladzijden nodig om alle familieleden van Jan Willem op te sommen! Mijn lieve tante Jo, een van moeders zusters, bewaarde deze verklaring van erfrecht en gaf hem later aan mij.

En daaruit, uit het genealogische gezwoeg van een notaris, ben ik aan de weet gekomen, dat ene Christiaan Geels en Wilhelmina te Borgel (geboorte-

data niet vermeld) tot de voorouders van mijn grootvader Mekking hebben behoord. Toevallig dus, al heb ik een hekel aan dat woord als verklaring voor 's levens loop.

Die Mekkingen en die Geelsen, de voorouders van mijn grootvader Christiaan, hebben dus aantoonbaar bestaan. Zij waren tijdgenoten van Jan Pieters de Groot en Jacobus van de Wetering (zie het familieoverzicht). Rest nog te vermelden, dat aan de christelijk-gereformeerde theologische hogeschool in Apeldoorn een prof. Geels heeft gedoceerd. Dat was een soort achter-achterneef of zoiets van mijn moeder. Er is dus blijkbaar een deel van de Geelsen-familie, dat wel met de Afscheiding in 1834 is meegegaan maar niet met de daarop volgende Doleantie in 1886.

2.2 De voorouders van Johanna A. Sandberg

De ouders van mijn grootmoeder Johanna Alberdina (1866-1955) waren Jan Hendrik Sandberg (1818-1881) en Jantjen Dommerholt (1827-1879). Deze Jan Hendrik was de zoon van Jan Sandberg en Johanna te Borgel, geboorte- en overlijdensdata onbekend. Nota bene, na Wilhelmina te Borgel, de moeder van Gerritjen Geels, komt nu wéér een Te Borgel voor, de ene Wilhelmina geheten de andere Johanna, de ene uit Deventer, de andere uit Apeldoorn. Familie van elkaar???

Van de voorouders van de Sandbergen is mij verder niet meer bekend dan dat ze uit Deventer afkomstig waren.

2.3 Christiaan Mekking

Grootvader Mekking (1864-1910) was Arnhemmer van geboorte. Hoe hij zijn vrouw, die in Deventer was geboren, heeft ontmoet weet ik niet. Ik heb moeder daar nooit over gehoord. Christiaan was tuinder, bloemist of iets van die aard. In ieder geval had hij een tuinderij, die de Arnhemse bloemisten van planten en bloemen voorzag. Het eerste wat ik zeker van hem weet is, dat hij aan tuberculose leed. Dat was destijds een veel voorkomende chronische ziekte waarvoor alleen een eventuele natuurlijke geneeswijze bestond. Velen, evenals hij, overleden er echter aan. De natuurlijke geneeswijzen bestonden uit rust en klimaatverbetering. Waar rust alleen blijkbaar onvoldoende effect had ging hij voor een kuur naar Davos in Zwitserland. Dat was in 1906.

Zo vertrok grootvader Christiaan met zijn vrouw en vijf kinderen naar een in Davos gehuurde woning. Wat er van zijn zaak werd en hoe hij dat

heeft kunnen bekostigen weet ik niet. Een ziektekostenverzekering bestond toen nog niet en evenmin enigerlei arbeidsongeschiktheidsverzekering. Misschien is zijn vader ingesprongen. Van mijn moeder heb ik begrepen dat alles wel zuinig aan ging maar het ging wel. Voor moeder was het dé tijd van haar leven, hoe triest de aanleiding voor het verblijf ook was. Ze had er veel contact met allerlei mensen, maakte met hen bergtochten en deed aan van alles mee. Ze leerde er vloeiend Duits spreken en hield er een grote liefde voor Zwitserland aan over.

De kuur in Davos heeft uiteindelijk niet gebaat, na ruim twee jaar ging het gezin terug naar Nederland, grootvader overleed in 1910.

2.4 Johanna Alberdina Sandberg

Zo bleef oma Mekking (1866 - 1955) met haar vijf kinderen achter. Zonder inkomen. Maar er was blijkbaar toch nog wel wat geld want het gezin kon rondkomen, zij het heel zuinig. Het laatste weet ik van mijn moeder, die, naar ze mij vertelde, haar kennis van geld- en bankzaken te danken had uit deze tijd toen ze als oudste dochter deze zaken voor het gezin moest behandelen. Later, toen moeder was getrouwd, werd oma's geld beheerd door de broer van haar overleden man die directeur-eigenaar was van een bank in den Haag (met een filiaal in Gouda). Deze speculeerde met het geld van zijn cliënten, inclusief dat van mijn grootmoeder, ging failliet en draaide voor enkele maanden de gevangenis in.

Ik herinner me de opschudding daarover nog wel. Oom Jan, het deftige pronkstuk in de familie — zijn kindertjes mochten de straat niet op zonder dat ze hun witte handschoentjes aan hadden!! — de gevangenis in! Oom Jan failliet en een bajeskant! Bovendien, oma haar geld volledig kwijt! Ze is sindsdien door haar kinderen, waaronder uiteraard mijn ouders, onderhouden (Naar de diaconie of naar de gemeentelijke armenzorg — wat nu de Bijstand heet — ging men niet, dat stond gelijk met schande).

Om de afloop van dit familiedrama niet in de lucht te laten hangen: oom Jan vertrok na zijn vrijlating uit het gevang naar een andere plaats, waar hij een makelaardij in huizen opzette en weer tot aanzien en welstand kwam. De familie heeft hem, zij het aanvankelijk schoorvoetend, tenslotte ook wel weer geaccepteerd. Maar zonder weerstand en aarzelingen is dat niet gegaan. Vergeven en vergeten is niet zo gemakkelijk!

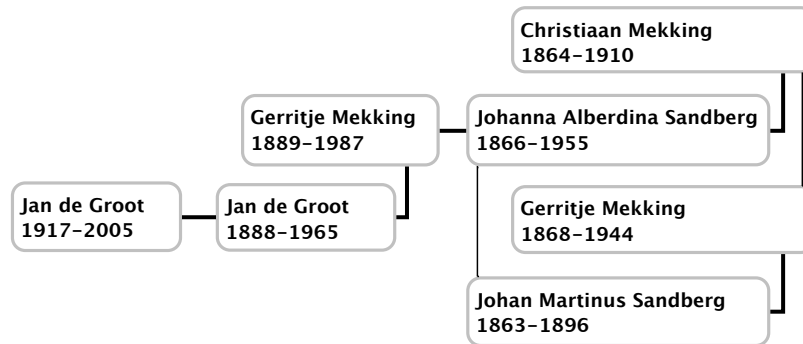
Oma Mekking staat mij nog heel helder voor de geest. Zij was een geestelijk zwakke vrouw (geworden?). Altijd hoofdpijn. Jantje moest in haar

nabijheid altijd heel rustig zijn. Ze kreeg depressies, perioden waarin ze vrijwel niet meer sprak en als ze dat al deed waren het de meest sombere uitlatingen inclusief zondewanen. In die tijd verbleef ze bij een van haar getrouwde kinderen, ook maandenlang bij ons thuis. Een bleke stille oude vrouw. Mijn moeder kon daar niet zo goed tegen maar vader, die kon er natuurlijk wat objectiever tegenover staan, reageerde op haar zondeverhalen soms vrij krachtig, hij zei dan glashard: moeder nou is het uit. Geen verhalen meer. En dat waren heel zegenrijke interventies. Ze hield inderdaad op en beëindigde haar depressieve praat voor een tijdje. 'Vreemde ogen dwingen', zo zegt men van kinderen maar dat geldt evenzeer van psychiatrische patiënten. Die 'vreemde ogen' vertegenwoordigen hoe dan ook de buitenwereld. En maakt deze goed duidelijk, dat een bepaald gedrag niet wordt geaccepteerd dan wordt dat, althans voorzover dat kan, ook door patiënten 'genormaliseerd'. Het sterkste voorbeeld daarvan heb ik met oma meegemaakt. Ten tijde van de Duitse inval in ons land in 1940 verbleef oma bij ons thuis, heel depressief, niet of nauwelijks meer sprekend de hele dag voor zich uit zitten staren.

Toen kwam de inval van de Duitsers. Alles in rep en roer. Geen leverancier bracht nog bestellingen aan huis, alles moest worden opgehaald. De dienstbode die uit de Betuwe moest komen — een volledige hulp voor de hele dag — kwam niet opdagen. Het huishouden werd plotseling van de ene dag op de andere omgegooid. Alles moest anders. Een volslagen nieuwe situatie trad in. En hoe reageerde de geheel in haar depressie verzonken oma daarop? Op slag maar dan echt op slag was de depressie verdwenen, ze deed met het huishouden mee, hielp nu hier dan daar, sprak weer gewoon als voorheen. Wonderlijk, wonderlijk. Deze ervaring met oma Mekking als, in moderne terminologie psychogeriatrische patiënt, heeft destijds veel indruk op me gemaakt.

Toen oma al vrij ver in de zeventig was, brak ze haar heup bij een val. In medische termen een collumfractuur. Op die leeftijd was dat, zeker toen, in de regel fataal. Maar niet bij oma. Ze is weer goed op de been gekomen en overleed op 89-jarige leeftijd. Haar geest is wel zwak geweest maar lichamelijk was ze dat zeker niet. Tot op het eind van haar leven had ze nog donkerbruin haar, zij het tenslotte met enig grijs daartussen.

Oma had een schoonzuster, Gerritje geheten. Zij was getrouwd geweest met J.M. Sandberg, een broer van oma (afb. 2.2). Na zeven jaar was deze overleden. Tante Ger, zoals ik haar noemde is sindsdien weduwe gebleven. Zij had het niet gemakkelijk. Bij herhaling zei ze 'Ik wilde dat de Heer mij maar wegnam'. Vader en moeder gingen zo nu en dan bij haar op bezoek. Ze was nogal op vader gesteld en benoemde hem tot haar

Afbeelding 2.2: Oma Mekking (Johanna Alberdina Sandberg) was getrouwd met Christiaan Mekking. Een van zijn zussen, Gerritje Mekking was getrouwd met Johan Martinus Sandberg, een broer van oma.

executeur-testamentair. Daaraan heb ik te danken, dat ik in het bezit ben gekomen van een kasboek, dat haar man in zijn jonge jaren had bijgehouden. Bij wijze van intermezzo wijd ik een hoofdstukje² aan dit kasboek. Het is er interessant genoeg voor.

²Dit hoofdstukje is nu als bijlage D opgenomen.

Hoofdstuk 3

Reijer van den Burg (1858) en Gijsbertha de Visser (1857)

Zie Bijlage A.3 voor een genealogisch overzicht.

3.1 De voorouders

Van Reijer van den Burg is bekend, dat zijn vader Gerrit van den Burg klompenmaker was in Soest en dat zijn moeder, Gerarda Bakker, in 1820 werd geboren. Dat is helaas alles wat over hen bekend is.

Over de voorouders van Gijsbertha de Visser weten we iets maar niet veel meer. Haar vader was predikant, onder meer in Den Helder. Deze ds. J. J. de Visser, geboren in 1829 en overleden in 1919, gaf in Den Helder catechisatie onder andere aan een groep adelborsten. Deze gaf hem aan het eind van de catechisatie een cadeau bestaande uit 'The poetical works of John Milton'. Dat boek heeft hij later toen hij in Amersfoort predikant was geworden, gegeven aan zijn aanstaande kleindochter Adriana Johanna Bloemendal, die mijn schoonmoeder zou worden. En deze heeft het weer verder doorgegeven aan onze dochter Bep die het thans in haar bezit heeft. Van de vrouw van ds. De Visser weten we alleen dat ze Gollida Wilhelmina van Renswoude heette, in 1823 werd geboren en in 1905 overleed.

Om het verband een beetje in het oog te houden: deze echtparen Van den Burg-Bakker en De Visser-van Renswoude zijn de overgrootouders van Katy van den Burg.

3.2 Reijer van den Burg

Reijer van den Burg (1858 - 1933) werd geboren in Soest en vertrok, waarschijnlijk al op vrij jeugdige leeftijd, naar Amersfoort waar hij zich vestigde als muziekonderwijzer. Dat de zoon van een klompenmaker in de muziek terecht komt is niet erg vanzelfsprekend. Daar zouden we graag meer van hebben geweten maar het is nu eenmaal niet bekend. Ook zijn broer Peter is de muziek ingegaan. Deze wilde al vroeg musicus worden maar zijn vader zag daar geen toekomst in. Wat deed hij? Hij maakte zelf een houten klavier en leerde zichzelf daarop in alle stilte (letterlijk en figuurlijk) orgel spelen. Tenslotte mocht hij van een organist ook wel eens op een echt orgel spelen. Deze organist kwam tot de conclusie, dat Peter een heel muzikale knaap was en haalde zijn vader over hem toch maar muzieklessen te laten geven. En toen kwam er een dominee uit Zuid-Afrika die iemand zocht om het muzikleven in zijn kerk en gemeente op peil te brengen. Peter van den Burg werd daartoe aanbevolen en daar ging Peter. Naar Zuid-Afrika. Daar heeft hij zijn verdere leven doorgebracht als (kerk)musicus. Over hem hebben we nog een alleraardigst krantenknipsel uit Zuid-Afrika, waaruit blijkt dat hij op voorspraak van ds. De Visser organist in een kerk in Zuid-Afrika werd en daar ook verder het muzikleven heeft geleid. Merkwaardig, twee zoons van een klompenmaker werden geen ambachtslieden maar gingen ieder op zijn wijze de muziek in.

De muziekonderwijzer Reijer van den Burg in Amersfoort kreeg contact met de dochter van de dominee en trouwde met haar. Reijer gaf muzieklessen en gaf, zo mag men aannemen, daarbij ook advies over de aanschaf van een instrument. Maar waarom je te beperken tot het geven van advies? Hij ging ze zelf verkopen en zette een advertentie in de krant, dat men bij hem orgels en piano's kon kopen. Deze advertentie (afb. 3.1), geplaatst in de krant van 23 februari 1887, markeert het begin van de firma R. van den Burg in Amersfoort.¹

De zaak liep voorspoedig, zo ook het gezin. Ze kregen zes kinderen. De oudste, naar haar grootmoeder aan vaderskant Gerarda geheten, had een sterke belangstelling voor de literatuur. Maar gaan studeren, dat was in die dagen nog iets wat buiten het gezichtsveld van 'gewone' mensen lag, zeer zeker als het bovendien een meisje betrof. En dat geheel afgezien van de kosten van zoiets uitzonderlijks! Maar Gerarda — onze tante Gera — was een doorzettertje. Ze trok zich terug op een zolderkamertje, des winters de

¹Op donderdag 17 februari 1887 trouwde Reijer met Gijsbertha. Twee dagen later, op zaterdag 19 februari stond een advertentie van de muziekonderwijzer Reijer in de krant betreffende zijn verhuizing naar de Slijkstraat 37^a. Binnen een week, op 23 februari liet hij weten dat een magazijn van piano's en orgels was geopend (afb. 3.1), beneden het bovenhuis waar hij met zijn vrouw was ingetrokken. [JPG]

gunst van zijn geëerde stadgenooten

Pianino's-Orgels.

De ondergeteekende maakt aan zijn geachte stadgenooten en environs bewoners bekend, dat hij heeft

GEOPEND

een Magazijn van

PIANINO'S EN ORGELS,

in de SLIJKSTRAAT No. 37 alhier.

Tevens worden ook PIANINO'S verhuurd, in ruil genomen en gerepareerd.

Conditien billijk.

2427
R. VAN DEN BURG.

ALLE SOORTEN

Afbeelding 3.1: De advertentie uit de Nieuwe Amersfoortsche Courant van 23 februari 1887. Op verzoek van de buurtbewoners zou in 1888 de naam van de Slijkstraat worden veranderd in Arnhemschestraat.

voeten op een stoof en gehuld in een deken, en studeerde zelf Nederlands. Als vrouw van de bekende Vlaardingse predikant dr. Ebbo Kraan, publiceerde zij een aantal historische romans. Geen grote literatuur maar wel goed verantwoord op basis van grondige research. Zo kreeg ze in gereformeerde kring een vrij algemene bekendheid en waardering.

De tweede dochter van het gezin, Golida Wilhelmina, was muzikaal. Zij mocht aan de Amersfoortse muziekschool zangles nemen. Ze ging echter niet in de muziek door maar trouwde met een jurist mr. Jan Donner. Deze werd later een bekend man in de politiek. Hij is een periode minister geweest en werd tenslotte lid en vervolgens voorzitter van de Hoge Raad. Ik heb deze oom Jan nog wel gekend. Eigenlijk was hij een intellectueel fenomeen. Ongelooflijk wat hij wist. En dat niet alleen van juridische zaken

maar ook van allerlei persoonlijke aangelegenheden van de familie. En zeer trouw in het onderhouden van de familiecontacten. Voor alles maar dan ook alles had hij belangstelling en wat je hem eenmaal had verteld vergat hij nooit meer. Hij had een geheugen als de befaamde ijzeren pot. Aan zijn maatschappelijke succes heeft zijn vrouw — tante Go — ongetwijfeld bijgedragen. Ze was geknipt voor ontvangsten, recepties en dergelijke. En bestuurd haar gezin met kracht en humor, een opmerkelijke vrouw.

Vervolgens de derde dochter, Gijsbertha. Zij trouwde met de later zeer bekende Haarlemse predikant ds. Johan Siertsema. Het was een heel lieve vrouw, mij zelfs wat te lief. Ze miste ook de sterke persoonlijkheid die haar beide oudere zusters eigen was.

En dan kwam zoon Gerrit, mijn schoonvader. Over hem en zijn vrouw volgt een afzonderlijk hoofdstuk.

Daarna volgde weer een zoon, Jacobus Johannes ofwel oom Jaap, getrouwd met Arendina Johanna Vertregt. Hij was de compagnon van mijn schoonvader in de firma R. van den Burg, piano- en orgelhandel. Ook oom Jaap was muzikaal — hij was organist in de kerk — maar trad weinig op de voorgrond. Het was een (zacht)aardige man.

Tenslotte het laatste kind, weer een zoon, Peter. Het kan ook Petrus zijn geweest. Hij werd dorpsarts in Heteren en was getrouwd met Alida van der Poel, eveneens arts. Zij kregen tien kinderen. Hij was een echte gezellige, robuuste huisarts met veel zorg voor zijn patiënten. Hij had een grote praktijk met apotheek erbij zoals dat op het platteland gebruikelijk was. Het was een ook artistiek begaafde man. Hij tekende goed, speelde piano en maakte uitstekende amateur-films. Het gezin bewoonde een heel groot ouderwets doktershuis, je kon per fiets door de gang rijden. Kort na mijn artsexamen heb ik deze praktijk tijdens oom Pé's vakantie waargenomen. Een belevenis voor zo'n net afgestudeerd artsje!

Oom Pé is in de oorlogsjaren verongelukt doordat hij 's nachts met de motor komende van een patiënt in het donker — het land was verduisterd — van de steile rivierdijk is afgeraakt. Hij moest de patiënten wel op de motor bezoeken want benzine voor de auto was niet meer te krijgen. Zijn vrouw, tante Ali, heeft de praktijk toen voortgezet en dat bij de zorg voor haar tien kinderen! Maar in verband met de slag om Arnhem moest zij Heteren verlaten, het dorp werd door de oorlogshandelingen voor een deel verwoest. Zij werd schoolarts in Leeuwarden. Ze werd tenslotte wegens haar vergevorderde dementie in de psychogeriatrische afdeling van het verpleeghuis verpleegd waar ook oma De Groot haar laatste maanden heeft

doorgebracht. In het najaar 1991 is ze overleden en in Heteren begraven.

Dat waren dan de kinderen van Reijer van den Burg en Gijsbertha de Visser. Zij en hun kinderen hebben een belangrijk aandeel in de jeugd van Gerit van den Burgs dochter Katy gehad. De neven en nichten gingen veel met elkaar om, vooral door veel wederzijdse logeerpartijen. Het was een heel hechte familie. Omdat moeder hierin, je mag wel zeggen, mede werd gevormd, ben ik er verder op ingegaan dan anders wellicht het geval zou zijn geweest.

Hoofdstuk 4

Brand Jan Bloemendal (1854) en Cornelia H. Schimmel (1859)

Bijlage A.3 geeft een genealogisch overzicht van deze voorouders.

Over de voorouders van dit echtpaar hebben we helaas geen enkel ander gegeven dan dat ze tot boerenfamilies uit Barneveld en omgeving behoorden. Gegevens over hen moeten echter wel bestaan want het schijnen grote boeren te zijn geweest. Te zijner tijd hoop ik nog wel eens naar gegevens over hen te speuren.

De Bloemendals waren waarschijnlijk belangrijke mensen. Ze hadden in ieder geval een wapen, een zogeheten patriciërswapen dat kon worden toegekend aan personen die zich verdienstelijk hadden gemaakt. Er bestaat een heel fraaie in waterverf uitgevoerde afbeelding van (afb. 4.1). Het stelt het Lam Gods voor met het Kruis, staande in een grasveld met drie bloemen. Bloemen in een dal.

Cornelia Hendrika Schimmel (1859-1931) kwam uit een familie met grote boerderijen. Volgens de overlevering kon zij, staande op een bepaald punt, niets dan eigen grond om zich heen zien. Een van die boerderijen heette 'Otelaar', ze werd dan ook Keetje van Otelaar genoemd.

Brand Jan (1854-1934) kwam in Amersfoort terecht en werd daar directeur van een oliemolen die lijnkoeken maakte. Tegenwoordig zou je het waarschijnlijk een veevoederfabriek noemen. Hij woonde met Keetje in een groot huis naast de molen. Het adres was Koppel 13, dicht bij de bekende Koppelpoort, een gaaf bewaard gebleven middeleeuwse waterpoort. Zij kregen daar vier kinderen.

Afbeelding 4.1: Wapen van de familie Bloemendal.

De oudste, Jan, werd na zijn studie gouvernementsveearts in 'Nederlandsch Indië', zoals Indonesië toen heette. Hij is ongetrouwd gebleven en overleed op vrij jonge leeftijd in dit Indië. Wij hebben uit oma Van den Burgs nalatenschap een fraaie gegraveerde koperen beker en bord van hem.

De andere zoon, Cor, trouwde in Amersfoort met een boerendochter, Bertha Meiling. Hij bezat een slagerij en huizen. Dat hij werkte heb ik nooit gemerkt, ik denk dat hij rustig van de opbrengst ervan leefde. Oom Cor en tante Bertha waren heel duidelijk boerenmensen, zowel naar spraak als voorkomen.

Dan kwam er een dochter, Ali, getrouwd met de architect en schoolmeubelenfabrikant Jan Rothuizen in Ede-Wageningen.

En tenslotte Adriana Johanna, de jongste dochter en mijn schoonmoeder.

Behalve Jan die in Indië was overleden heb ik ze allen tamelijk goed gekend.

De familieband met hen was veel minder sterk dan die met de Van den Burgen. Oom Cor en tante Bertha Bloemendal waren bij mijn schoonouders ook niet zo erg in de gratie. Ze vielen bij hen en hun vrienden als uitgesproken boerenmensen inderdaad wel wat uit de toon.

Hiermee zijn onze vier grootouderechtparen aan de beurt geweest. Vergelijk je ze met elkaar dan moet je zeggen: wat een verschillen! Afkomstig uit Sappemeer/Rotterdam, Arnhem/Deventer, Soest/Amersfoort en Barneveld/Amersfoort. De beroepen: een zeevaarder, een tuinder, een musicus en een fabrieksdirecteur en hun vrouwen van zeer divers pluimage. Maar één ding hadden ze gemeen, het waren allen kerkelijk meelevende mensen.

We zijn nu aan hun kinderen toe. Met de beperking dat het hoofdzakelijk over onze ouders zal gaan.

Hoofdstuk 5

Jan de Groot (1888) en Gerritje Mekking (1889)

5.1 Jan de Groot

Mijn vader (1888-1965) werd geboren in een huis aan de Aelbrechtskolk, een schutkolk in het kanaal dat de ruwaard van Delft in 1400 liet graven om Delft een verbinding met de Maas te geven. Delfshaven was eeuwen-

Afbeelding 5.1: De Aelbrechtskolk in Delfshaven, rond 1900. In het derde huis van links heeft Jan de Groot gewoond.

lang eenvoudig de haven van Delft. In 1795 werd het een aparte gemeente en in 1886 werd het bij Rotterdam gevoegd. Het huis waarin vader werd geboren bestaat niet meer, het viel ten offer aan de verbreding van de verbindingsweg van Rotterdam naar Schiedam. De kolk echter bestaat verder nog geheel intact met althans een deel van de huizen die aan de kade ervan

stonden (afb. 5.1). Dat geldt in het bijzonder voor het oude 'pakkendragers-huisje', nu een tinmuseum en -werkplaats, en een aantal oude pakhuizen. Het is een van de weinige historische stukjes Rotterdam dat de laatste oorlog heeft overleefd.

Vader voelde zich heel sterk Rotterdammer. Hij had een uitgesproken sympathie voor wat hij de kenmerken van de Rotterdammers noemde. Een-voud, werkkraft, ondernemingszin en dat zonder poeha (Den Haag) of praatjes (Amsterdam). Hij heeft deze sympathie zeer wel op mij weten over te dragen! Zijn uitgebreide Rotterdamse familie bezat deze eigenschappen, naar ik uit eigen ervaring kan getuigen, ook heel duidelijk.

Na de lagere school te hebben doorlopen kreeg hij met een groepje andere kinderen privé-onderwijs op een soort MULO. Nu zou het een MAVO of HAVO zijn geweest denk ik. Waarom een dergelijk (kostbaar) vervolgonderwijs? De reden was, dat in de omtrek alleen openbaar vervolgonderwijs aanwezig was. En dat kwam bij mijn grootouders niet in aanmerking, zij kozen daarom voor een privé-opleiding op christelijke grondslag. Voor deze grondslag had men destijds wel wat — soms heel veel — over.

Jan mocht niet naar zee; zijn twee broers waren op zee omgekomen. Hij werd gemeenteambtenaar in Arnhem. Dat zal wel verband hebben gehouden met het feit dat zijn zuster Berendina — mijn tante Dien — daar woonde met haar man Koos Weber, die een behoorlijke positie bij de gemeente had. Hij kwam bij hen inwonen. Zij woonden in de Van Lawick van Pabststraat.

Enkele huizen verder woonde het gezin Mekking met als oudste dochter Gerritje, in de wandeling Ger genoemd. Ook zij waren gereformeerd, een contact lag alleen om die reden al voor de hand. Er lag sneeuw, men ging sneeuwballen in de 'Holle weg', de latere Izaäk Evertslaan. Van 't een kwam 't ander, Jan en Ger verloofden zich in 1910. Dat blijkt uit twee gladde gouden ringen die wij van vader en moeder De Groot in ons bezit hebben. Daarin zijn de verlovings- en trouwdatum gegraveerd.

Op 26 mei gingen zij in ondertrouw (afb. 5.2) en op 9 juni 1916 trouwden zij. Het moet een groot feest zijn geweest, getuige het mini-krantje dat voor die gelegenheid werd samengesteld (afb. 5.3). Eén der *Advertentiën* daarin slaat duidelijk op mijn oom Koos Weber die een grote verzameling van allerlei dieren en diertjes had.

Afbeelding 5.2: Ondertrouwadvertentie van Jan en Ger.

5.2 Gerritje Mekking

Mijn moeder Gerritje (1889-1987) is in Arnhem geboren maar in welk huis weet ik niet. Haar voornaam, die ze hoegenaamd niet kon waarderen, had ze te danken — of in dit verband beter te wijten — aan haar grootmoeder Gerritje Mekking-Geels. Over haar jeugd jaren was ze veel minder spraakzaam dan mijn vader over de zijne, met haar Davoser jaren als uitzondering. Ik heb niet de indruk dat de familiebanden erg zwaar bij haar wogen, ze vond een van haar zwagers bij wie dat wel het geval was 'familieziek', een uitdrukking die ze nogal eens gebruikte.

Welke schoolopleiding ze heeft gehad weet ik niet zeker, ik geloof MULO en daarna huishoudschool. Als oudste in het gezin moest ze haar moeder, vooral na het overlijden van haar vader, veel bijstaan. Na terugkeer uit Davos vestigde het gezin zich weer in Arnhem in de Van Lawick van Pabststraat in een vrij groot huis maar na het overlijden van haar vader werd dat te kostbaar en verhuisde men naar een eenvoudige bovenwoning.

Moeder had drie zusters en een broer. Haar jongste zuster, mijn geliefde tante Jo, kreeg polio. Na levensgevaarlijk ziek te zijn geweest bleef ze in ernstige mate verminderd-valide. Ze had een sterke ruggengraatsverkramping en kon niet dan met de benen gesteund door stevige beugels staan of

(a)

(b)

Afbeelding 5.3: Kop van de feestkrant (a) en één der *Advertentiën* (b).

lopen. Haar leven lang is ze onder orthopedische behandeling geweest. Het was een opmerkelijke vrouw. Haar eigen sores verhinderden haar niet veel belangstellingen te hebben. Belangstelling voor mensen, voor muziek, voor boeken. Daarbij werkte ze als boekhoudster bij een notariskantoor waar ze, niet lettende op weer en wind, dagelijks in haar invalidenwagen heen reed. Eerst in een met de hand voortbewogen invalidenwagen, later gemotoriseerd. En nooit ook maar enige klacht. Geweldig, wat een geestkracht. Zij was mijn liefste tante.

Hoe het gezin het na het overlijden van mijn grootvader financieel gered heeft, is mij nooit duidelijk geworden. Eigen kapitaalinkomsten? Hulp van de familie? Een ding is zeker, zij kregen geen uitkeringen op basis van

enigerlei sociale wetgeving want die was er nog niet.

Dat mijn moeders verloving met Jan de Groot in 1910 eerst zes jaar later door het huwelijk werd gevolgd, zou kunnen samenhangen met het feit dat zij in het gezin met de opgroeiende kinderen niet gemist kon worden. Overigens is het ook mogelijk dat de verdiensten van vader niet toereikend waren voor het stichten van een gezin. Hoe dat zij, op 9 juni 1916 trouwde ze met haar Jan (afb. 5.4).

Afbeelding 5.4: Trouwerij van Jan en Ger. Op de foto links van het bruidspaar zitten de vader van Jan en de moeder van Ger. De overigen zijn zussen, broer, ooms, tantes en verdere familie, vrienden en kennissen.

Het paar vestigde zich in een bovenwoning aan dezelfde Van Lawick van Pabststraat als waar de Webers woonden en waar het gezin Mekking aanvankelijk had gewoond. Deze straat lag toen aan het uiterste einde van de bebouwing. Aan de overkant van de straat lag een stuk grond waarop vele jaren later het Diaconessenhuis zou worden gebouwd. Nog geen 100 m verder begonnen de aardappel- en korenvelden.

Zo begon dan hun leven als echtpaar. Het vervolg ervan valt zozeer samen met mijn eigen leven, dat ik het voor de beschrijving daarvan bewaar.

Hoofdstuk 6

Gerrit van den Burg (1893) en Adriana J. Bloemendal (1897)

6.1 Gerrit van den Burg

Gerrit (1893-1954) was blijkbaar al op jeugdige leeftijd bestemd voor de opvolging van zijn vader in de piano- en orgelzaak want na de lagere school ging hij meteen naar de ambachtsschool om daar het meubelmakervak te leren. Dat was een wijs besluit. Het vloaide voort uit het besef dat wat dergelijke instrumenten ook voor schoons mogen kunnen produceren, zij eerst gebouwd en later ook zo nodig gerepareerd moeten worden. Hij begon dus met de basis van het vak dat hij zou gaan uitoefenen.

Behalve een opleiding in het meubelmakervak kreeg hij les in vreemde talen. Hoe dat werd geregeld is niet bekend, wel dat hij met Duits en Engels (Frans weet ik niet) ruimschoots overweg kon. Daarbij werd de muziek niet vergeten. De eerste beginselen zal zijn vader hem wel hebben bijgebracht maar later werd hij leerling van Joh. Wagenaar, een in die tijd bekende 'componist, koordirigent, organist en pedagoog' (W.P.)¹ in Utrecht.

Zo kwam hij all round opgeleid in de firma R. van den Burg (afb. 6.1). En daar maakte hij wat van! Hij nam het initiatief zelf harmoniums met pedaal te gaan bouwen onder een eigen merk: Pedalion. Het binnenwerk en de houten kast werden geheel in eigen werkplaats vervaardigd. Het Pedalion werd verscheiden jaren goed verkocht, over heel Nederland verspreid zullen er nog wel enkele van deze — inmiddels totaal verouderde — instrumenten te vinden zijn. Maar op den duur moest de kleinschalige productiewijze het afleggen tegen die van de grote fabrieken.²

¹Winkler Prins encyclopedie

²De - veel goedkopere - elektronische orgels kwamen op de markt. Toen die kwalitatief een bedreiging gingen vormen, is in 1968 de Pedalionproductie beëindigd. [JPG]

Afbeelding 6.1: Advertentie van de firma, begin 20^e eeuw.

Behalve orgel- en pianohandelaar en misschien nog meer dan dat was mijn schoonvader musicus. Als zodanig was hij dikwijls de pianobegeleider van solisten die in Amersfoort kwamen concerten. Ook trad hij op als organist en vooral als koordirigent van, onder andere en het langst, het Amersfoorts Mannenkoor. Hij was heel algemeen artistiek begaafd, hield van literatuur en schilderkunst en kon uitstekend voordragen. Zo werd hij een in de Amersfoortse kunstwereld bekende en gewaardeerde figuur.

Maar zover was het nog niet toen hij zich op 1 juli 1917 verloofde met Adriana Johanna Bloemendal. Ze hadden elkaar op de ijsbaan leren kennen. Bovendien waren ze beide lid van de gereformeerde kerk in Amersfoort, een in die dagen betrekkelijk kleine kring uit hoofde waarvan ze geen

volslagen vreemden voor elkaar zullen zijn geweest. De verloving liep vrij spoedig uit op een huwelijk. Op 28 augustus 1919 trouwden ze (afb. 6.2).

Afbeelding 6.2: Trouwerij van Gerrit en Jo. Op de foto links van het bruidspaar zitten de ouders van Jo; rechts zitten de ouders van Gerrit.

6.2 Adriana J. Bloemendal

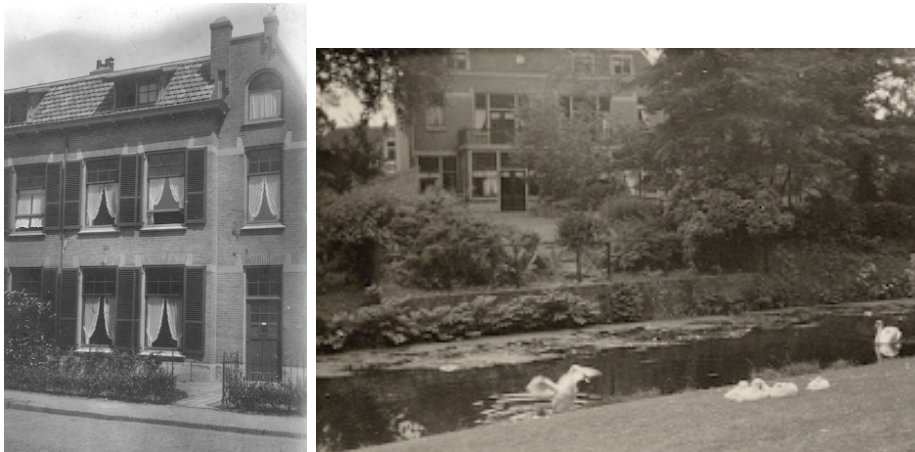
Adriana Johanna (1897-1987) — haar roepnaam was Jo — ging na de lagere school naar de MULO, het vervolgonderwijs voor wie niet naar de HBS of het gymnasium gingen ter voorbereiding op universitair onderwijs. Dat laatste was toen voor meisjes nog niet weggelegd. Ik denk dat ze dit later wel heeft betreurd. In ieder geval had ze er ruimschoots de capaciteiten voor gehad en de ambitie niet minder. Maar zover was het nog niet, ze volgde de gebruikelijke verdere opleiding voor meisjes: die van de huishoudschool.

Haar huwelijk met Gerrit van den Burg moge dan niet verwonderlijk zijn geweest, opvallend was wel, dat ze tot zijn belangrijkste belangstellingsgebied, de muziek en ruimer gezegd de kunst, in het geheel geen affiniteit had. Althans niet anders dan als een middel tot maatschappelijke erkenning. Haar gaven lagen op een heel ander gebied, die van het huishouden en de organisatie daarvan ten behoeve van het gezin en van haar gasten. Een betere gastvrouw dan zij was, vindt men niet licht. Ik kan daar vooral uit mijn verlovingstijd van meepraten!

Over haar voorhuwelijkse tijd is eigenlijk niet veel meer te melden dan dat ze de dochter was uit een welvarend gezin uit wat men toen wellicht noemde de gegoede burgerij. Schokkende gebeurtenissen hebben zich daarin, in ieder geval in perspectief gezien, niet voorgedaan.

6.3 Het echtpaar

Het jonge paar vestigde zich in de Frederik van Blankenheymstraat te Amersfoort. Heb ik het wel, dan werd dit pand door vader Bloemendal voor het paar gekocht. Het was de helft van een groot dubbel pand, naar de stijl te oordelen omstreeks de eeuwwisseling gebouwd. Het had een grote tuin die uitliep op 'de beek', een toen nog helder stromend watertje dat door Amersfoort liep met een parkachtige aanleg eromheen (afb. 6.3). Nu loopt

Afbeelding 6.3: Vooraanzicht en de achtertuin van het huis in de F. v. Blankenheymstraat.

daar een vierbaans snelweg als voorbeeld van de vernielende werking van de vooruitgang. In dit huis hebben zij hun hele leven gewoond. Toen vader Van den Burg was overleden en moeder naar een verzorgingshuis ging is zoon Reijer er met zijn Mia en hun kinderen in blijven wonen. Reijer en Mia wonen er nu (1991) nog.

Gerrit en Jo kregen drie dochters en tenslotte een zoon. Hun eerste werd op 19 augustus 1920 geboren. Ze werd naar haar grootmoeder van moederskant Cornelia Hendrika genoemd. Deze had de goed-oudhollandse roepnaam Keetje. Maar dát kon in 1920 niet meer, het werd Katy.

Na Katy werd Bertha geboren. Dat had, de familielijn doortrekkende, Gijsbertha geweest moeten zijn. Maar ja, de moderne tijd Zij trouwde met Karel Helmig, advocaat in Haarlem.

Daarna kwam Adriana Johanna maar niet met de roepnaam Jo, dat werd Jooske. Zij trouwde met de zendingsarts/internist Piet Rot. Ze overleed al in 1977 aan een hersenbloeding.

Tenslotte werd de 'stamhouder' geboren: Reijer, ongewijzigd genoemd naar zijn grootvader van vaderszijde.³

Het ging het gezin goed, heel goed. De zaak floreerde, er was een grote kring van vrienden en kennissen. Vader werd lid van de Rotary, wat aan deze kring nog een verdere uitbreiding gaf. Men leefde volop mee met het Amersfoortse sociale leven.

Ik herinner me uit mijn verlovingstijd nog heel goed de zeer uitgebreide verjaardagsvieringen waar vader en moeder het middelpunt waren, vader als voortreffelijke causeur, moeder als onovertreffbare gastvrouw, die er zeer zorgvuldig op lette dat ieder aan zijn trekken kwam. Dat betrof niet alleen het aanbieden van thee, koffie en verdere dranken met wat daarbij behoorde maar ook en vooral de conversatie. Ze lette er scherp op dat er niemand wat dat betreft buiten de boot viel en zorgde er tevens voor dat er niet teveel stokpaardjes werden bereden en zo nu en dan van onderwerp werd gewisseld. Werkelijk ongelooflijk.

Natuurlijk werden bij dergelijke gelegenheden de drie dochters mede ingeschakeld. Niet alleen als hulp maar als een onderdeel van hun opvoeding tot gastvrouwschap. Wie meent bij een van deze dochters ooit goed te zijn ontvangen mag daar hun ouderlijke gezin voor prijzen.

Dochter Katy ging na de lagere school naar het gymnasium in Amersfoort, waar ze in de vierde klas bleef zitten. Op zich geen probleem maar de manier waarop, schoot vader Van den Burg in het verkeerde keelgat. Hij werd zo kwaad, dat hij dochters Katy en Bep onmiddellijk van deze school nam en liet inschrijven op het Baarns Lyceum, weliswaar een élite- maar ook een kwaliteitsschool. Katy kwam daar weer in de vierde klas en haalde zonder verdere struikelingen na drie jaar het eindexamen gymnasium β , wat gezien haar volstrekt-onwiskundige geest een klein wonder mag heten.

Met het eindexamendiploma op zak meldde ze zich bij de Utrechtse uni-

³Reijer heeft de firma Van den Burg voortgezet en daarna nog zijn zoon Gerrit (hij stopte de verkoopactiviteiten in 2006). [JPG]

versiteit voor inschrijving in de faculteit der geneeskunde. Ze wilde arts worden. Dat was in verband met haar ervaringen in het huisartsengezin van haar oom in Heteren niet vreemd. Bovendien, het volgen van een universitaire studie door meisjes was niet meer uitzonderlijk, tenminste als de ouders die wilden en konden bekostigen.

Katy zou weliswaar spoorstudente worden maar aan het leven als kind in een gezin was hiermee, althans in principe, een eind gekomen. De eerste stappen op weg naar een zelfstandig leven zouden nu gezet gaan worden. Tot deze stappen behoorde onder andere het lidmaatschap van de studentenvereniging Societas Studiosorum Reformatorum, waar ze al op de eerste dag van de groentijd werd opgemerkt door ene Jan de Groot. Ik zie haar nog met de andere groenen op de eerste ontgroeningavond de sociëteit binnenkomen. Ik weet zelfs nog welke jurk ze aanhad!!

Hoofdstuk 7

Jan de Groot (1917) en Katy van den Burg (1920)

7.1 Jan de Groot

Op 28 maart 1917 werd Jan de Groot geboren in het bovenhuis aan de Van Lawick van Pabststraat in Arnhem, waar zijn ouders zich na hun huwelijk hadden gevestigd. De eerste herinnering die ik aan mijn kleuterjaren heb is, dat ik in een donkere kamer door een beregend raam naar buiten zat te kijken naar de straatlantarens die door de lantarenopsteker waren aangestoken. De straatverlichting bestond toen namelijk nog uit gaslantarens die als het donker werd door een man met een lange stok werden aangestoken. Veel licht verspreidden ze niet, ze dienden meer als oriëntatiepunten dan als echte verlichting.

Mijn roepnaam was Jantje, mede ter onderscheiding van mijn vader Jan. Dat leverde natuurlijk het probleem op: wanneer moet Jantje Jan gaan heten? Precies herinner ik me de overgang niet meer, het zal ergens in mijn middelbareschooltijd zijn geweest. Wat ik me er wel van herinner is, dat vrienden van mijn ouders mij op een gegeven moment ter onderscheiding van mijn vader Johnny gingen noemen. Tot mijn grote ergernis mag ik wel zeggen.

Jantje en later Jan bleef enig kind. Ik heb dat nooit betreurd noch toegejuicht, het was nu eenmaal zo. Aan speelgenootjes had ik in de buurt geen gebrek, eenzaam heb ik me nooit gevoeld. Een paar huizen naar beneden — de Van Lawick van Pabststraat helt vrij sterk — woonden oom Koos en tante Dien Weber met hun zoon Cornelis. Die naam werd altijd voluit gesproken, eerst na zijn huwelijk is het Kees geworden. Deze Cornelis was voor mij een ongeveer 10 jaar oudere vriend. En nog wat verder woonden opa en opoe De Groot. (Opoe was toen een heel gangbaar woord zonder

de bijklank van tegenwoordig.) Zo leefde Jantje in een hecht en goed familieverband.

'Opoe' overleed toen ik vijf jaar was. Van haar overlijden herinner ik me in het geheel niets. Toen ik zeven jaar was overleed ook opa. Vaag herinner ik me dat vader en moeder me hadden meegenomen om van hem afscheid te nemen toen het duidelijk was dat zijn leven bijna ten einde was. Aan de indruk die dat op mij heeft gemaakt heb ik geen herinnering.

Toen opa was overleden kochten oom Koos en tante Dien een auto, tante Willemien (vaders tweede zuster) en oom Dirk die een groentezaak hadden, een tuinderij, en liet vader een vrijstaand huis bouwen op een stuk grond (14 bij $\pm$ 30 m) aan de Izaäk Evertslaan 14, de vroegere 'Holle weg', die bij de ontsluiting van de 'Gulden Bodem' tot villawijk die naam had gekregen. Het huis staat er nog, zij het lelijk gemoderniseerd. Vader had het door een (uiteraard!) gereformeerde architect laten bouwen en de tuin rondom het huis door een tuinarchitect laten aanleggen. Het was daardoor een karakteristiek geheel geworden (afb. 7.1) dat door latere bewoners helaas grondig is bedorven.

Afbeelding 7.1: Het huis Izaäk Evertslaan 14.

Het verband tussen het overlijden van opa DeGroot en de aankopen van zijn kinderen ontging me destijds geheel! Wat eigenlijk vreemd was want

ik had altijd in de overtuiging geleefd dat opa 'rijk' was. Zo heb ik als klein jochie mijn vader ooit eens gevraagd of opa zo rijk was dat hij een Spijker — destijds een Nederlands automerk met de reputatie van de tegenwoordige Rolls Royce — zou kunnen kopen. (Merkwaardig wat wel en niet in de herinnering blijft hangen.) Uit de akten van boedelscheiding na het overlijden van grootmoeder en daarna van grootvader, die in de nalatenschap van mijn vader zaten, blijkt mijn vermoeden over de welstand van mijn grootouders niet zo ver bezijden de waarheid te zijn. Grootmoeder had een testament gemaakt, waarbij zij bepaald had dat haar man en drie kinderen ieder een kwart van de nalatenschap zouden krijgen. De *baten behooren de tot de privé nalatenschap der erflaatster* bedroegen f 63.413,63, die van grootvader f 90.895,25. Opvallend is, dat het overgrote deel daarvan, ruim f 71.000,— bestond uit *het bedrag waarvoor de erflater op den sterfdag was gecrediteerd als lid van de firma W. S. van de Wetering & Co.* Blijkbaar was hij na als kapitein de firma gediend te hebben er deelgenoot in geworden. Dat betrof dan bedragen in guldens uit de twintiger jaren. Het was dus nogal wat.

Mijn lagere-schooljaren verliepen voorspoedig. Het leukste ervan was de tocht van zo'n half uur met de tram van het ene eindpunt naar het andere dwars door de binnenstad. In de laatste twee jaar mocht ik op de fiets erheen. Op een oude damesfiets van tante Dien die zich nu door oom Koos per auto liet vervoeren.

De voorspoed op de lagere school leidde tot de aanmelding als leerling op het Christelijk Lyceum. Met de voorspoed in het leren was het meteen gedaan. Aan het eind van het eerste jaar moest ik in drie (!) vakken, waaronder de wiskunde, herexamen doen. De hele zomervakantie kreeg ik bijles. Die ervaring is voldoende geweest het lyceum-HBS-b verder zonder stoornissen af te kunnen lopen. Maar de reputatie lui te zijn raakte ik niet meer kwijt. En misschien was ik dat ook wel, niet bewust, dat geloof ik niet, maar als van nature. Ik heb nog een hekel aan onnodige inspanning.

7.1.1 De twintiger jaren en dertiger jaren

De twintiger jaren van deze eeuw vormen een apart hoofdstuk. De eerste wereldoorlog was voorbij, de welvaart nam toe, het gebruik van elektriciteit in het huishouden werd gemeengoed. Er kwam een elektrische stofzuiger, de radio en de auto waren in opkomst, de straatverlichting ging van gas over op elektriciteit, de riolering werd uitgebreid zodat de plee met het tonnetje en ook de beerput verdwenen. De treinverbindingen werden geïntensiveerd — weliswaar nog met stoomtractie — en het luchtverkeer begon zijn intrede te doen. Kortom, de opmars van de techniek begon het comfort van

de burgers ten goede te komen. Ik heb deze veranderingen allemaal zelf meegemaakt en als het ware aan den lijve ondervonden.

Die twintiger jaren staan mede bekend onder de naam 'roaring twenties', een betiteling die vooral te maken heeft met de film- en amusementsindustrie in de Verenigde Staten waarvan toen voor het eerst sprake was. In ons land was voornamelijk de Duitse tak daarvan populair. Duitse films met 'Schlagers' — nu heten dat 'tophits' — waren populair. Daarnaast de uit Amerika overwaaiende jazz. Op het gebied van de serieuze muziek kregen we dirigenten als Bruno Walter, Otto Klemperer en Wilhelm Furtwängler en waren Willem Mengelberg en Arturo Toscanini, om maar enkele te noemen, wereldwijd beroemd. Ook de literatuur, het toneel en cabaret kwamen onder het bereik van een groter publiek dan voorheen het geval was. Samenvattend gezegd, de cultuur bloeide in tal van haar aspecten.

In die periode groeide het kind Jantje uit tot de aankomende tiener Jan in het ouderlijke gezin aan de Izaäk Evertslaan 14. Ik zal proberen iets van de sfeer daarvan over te brengen.

Vader en moeder behoorden tot wat men (destijds) zou kunnen noemen de gegoede burgerstand. Vader was 'commies' bij het gemeentelijke grondbedrijf annex hypotheekbank, een solide maar niet belangrijke functie. Maar dank zij het overgeërfd bezit beter gesitueerd dan met zijn functie overeenkwam; een commies woonde niet van zijn salaris in een villa op de 'Gulden Bodem', de élitewijk van Arnhem. Hij was kerkelijk en maatschappelijk zeer 'geëngageerd', zoals men nu zou zeggen. Hij was diaken, later ouderling en nog wat later scriba van de kerkenraad van de gereformeerde kerk in Arnhem. Dat engagement impliceerde veel vergaderingen. Des avonds was hij heel weinig thuis. Jantje begreep de situatie best. Toen een timmerman iets aan het huis moest komen repareren en hem vroeg wat doet je vader op kantoor, antwoordde Jantje: hij rust daar uit! (historisch).

Moeder heeft bij mijn weten nooit bezwaar gemaakt tegen vaders avondlijke kerkelijke activiteiten. Die hoorden bij de taak als lid van de kerkenraad. Maar — 'kleine potjes hebben ook oren' — zij vond wel dat hij zich in zijn werk bij de gemeente wel wat ambitieuzer zou kunnen opstellen. Maar vader was daar niet voor te porren, hij deed zijn werk met plezier en had geen neiging het hogerop te zoeken.

Vader had bij de bouw van zijn huis geen centrale verwarming laten aanleggen. Dat was in het midden van de twintiger jaren ook nog niet gebruikelijk. De woonkamer werd verwarmd door een kolenhaard, de keuken door een kolenfornuis waarop dan ook werd gekookt. Voor het begin van de winter

werd het kolenhok in de kelder gevuld met een paar mud antraciet voor de haard en een portie eierkolen voor het fornuis. De haard en het fornuis brandden dag en nacht en moesten telkens worden bijgeregeld, bijgevuld en van as worden ontdaan. Op de kamer en de keuken na was het huis dus 's winters onverwarmd. Vooral in strenge winters viel dat niet mee! De badkamer werd dan overigens wel verwarmd. Daarvoor was in het begin een petroleum-, later een elektrische kachel.

Vooral in de winter was er in huis dus wel het een en ander te doen. Maar dat vormde geen probleem, daarvoor was de inwonende dienstbode, het 'meisje voor dag en nacht' zoals dat heette. Die meisjes hadden een door gewoonte welomschreven positie. Waren ze nog jong — tweede helft tienerleeftijd — dan nam de werkgeefster zo'n beetje de opvoedingstaak van de ouders over. Van de werkgeefster werd verwacht dat ze het meisje de huishouding leerde voeren, leerde koken, tafel dekken, de was doen enz. enz. Werd er gebeld dan deed het meisje de deur open, ontving eventuele gasten in de vestibule en diende ze binnen aan, schonk verder koffie en thee. Zelf verbleef ze in de keuken, waar ze ook at, of was op haar (onverwarmde) kamer als er niets meer te doen was. Het was regel, dat ze één avond in de week een 'uitgaansavond' kreeg en na daartoe verkregen toestemming een vriendin of haar 'vrijer' mocht ontvangen. In de keuken wel te verstaan en geen stap verder. Dat bezoek kwam natuurlijk niet via de voordeur maar via de achterdeur binnen. Ook de vaste leveranciers belden daar aan en leverden daar hun bestellingen af.

Dat instituut 'meisje voor dag en nacht' was voor kinderen uit eenvoudige gezinnen de beste mogelijkheid tot opleiding in het burgerlijke huishouden. Naar een huishoudschool gingen ze niet, daar was geen geld voor en de ouders van hun gezinnen waren blij dat er een mond minder te voeden was. Het was ook gebruikelijk dat de moeders hun dochters kwamen 'verhuren' zoals dat heette. Die bespraken met de toekomstige 'mevrouw' dan de voorwaarden waaronder — in ieder geval het loon, de vrije avonden e.d. Wat het loon betreft, dat hing wat van de leeftijd en ervaring van het meisje af. Het begon naar ik me herinner met ca. f 17,50 per maand met vrije kost en 'bewassing'. Later liep dat op tot f 20,- en hoger, tot f 25,- toe. Maar dat werd heel veel gevonden!

De tijden veranderden, ook toen al. De meisjes werden schaars, ze wilden niet meer inwonend zijn. Zo ging moeder op een gegeven moment over op een dagmeisje uit de stad of van het omringende platteland. Dat gaf wel eens taalproblemen. Wat waren bijvoorbeeld 'kneiers'? Het bleek Bettuws voor knieën te zijn. Met stadsmeisjes had je geen taalproblemen, wel andere. Ze hadden de naam brutaal te zijn. En uit wat voor achterbuurt

kwamen ze? Moeder koos een veilige weg, ze nam een meisje uit een gereformeerd gezin. Maar ook die was brutaal. Wat zei ze? 'Mooie toestand, des zondags als broeders en zusters in de kerk en daarna moet ik alleen in de keuken eten'. Conclusie? Geen gereformeerd meisje meer over de vloer. Na het vertrek van deze gereformeerde 'zuster' — die meisjes bleven gewoonlijk maar een paar jaar, dan trouwden ze of zochten het hogerop — kwamen er weer andere. Eén herinner ik me nog, een hondsbrutale griet van zo'n 16 jaren met strakke truitjes die bepaalde fysieke eigenschappen sterk op de voorgrond plaatsten. Maar verleidelijk was toch anders.

De aanwezigheid van een hulp voor dag en nacht in een klein gezin van drie personen lijkt nu een overdreven luxe, zeker als je bedenkt dat er slechts heel weinig boodschappen te doen waren — de melkboer, de slager, de groenteboer en de visboer (dat was hun gangbare betiteling), kwamen aan de deur om hun bestellingen op te nemen en daarna te bezorgen.

Maar het huis was vrij groot, de haard en het fornuis moesten worden gestookt, er werden grote hoeveelheden jam, groenten en vruchten ingemaakt en ... moeder was extreem netjes. Zo ging des vrijdags het hele meubilair van de woonkamer de gang en de vestibule in om te worden gestoft en gewreven. Met de slaapkamers en het trappenhuis ging het op overeenkomstige manier. Dan de was doen, zonder wasmachine moest dat. Het gebeurde met de hand op een 'wasbord'. Bovendien moest er worden genaaid, hersteld en sokken gestopt, nee moeder en het meisje hadden het de hele dag druk, heel druk!

Vader en ik deden niets in het huishouden, helemaal niets. Een enkele maal wilde moeder mij wel eens een boodschap laten doen maar vader was daar niet voor. Dat was de taak van de dienstbode, vond hij. Thee of koffie inschenken? Niks daarvan; ook daarvoor: het meisje. Om van het zetten van deze dranken maar niet te spreken, dat viel nog veel verder buiten het gezichtspunt. Werd ik op deze manier verwend? Gezien uit het gezichtspunt van de tegenwoordige tijd natuurlijk ja, heel erg zelfs. Maar toen was het een geheel gebruikelijke situatie. Een heel andere dan de huidige wereld, dat was het zonder twijfel.

Het laatste geldt niet minder voor de geloofs- en kerkelijke gebruiken. Over geloofszaken werd, voorzover ik me herinner, thuis niet gesproken, wel over de implicaties ervan voor het gedrag. Het was nog de tijd van 'de gereformeerde zeden'. De gebruiken stonden vast, waren nagenoeg heilig. In ieder geval de middag- en de avondmaaltijd werden door vader met gebed begonnen en met het lezen van een bijbelgedeelte en dankgebed beëindigd. Dat was een zeer vaste orde. Deze regelmaat was mede mogelijk, doordat

kantoren en scholen een middagpauze van tenminste $1\frac{1}{2}$ uur hadden, wat weer samenhang met de afwezigheid van forensenwerk, ieder woonde in de plaats waar hij werkte.

Des zondags twee maal naar de kerk. Er was vrijwel niemand die zich daaraan onttrok. Wie dat wel deed werd met een scheef oog bekeken. De diensten duurden eerst ca. 2 uur, later $1\frac{1}{2}$ uur. Ik heb me daar wat zitten vervelen! Aan de zondagsrust werd uitermate strikt de hand gehouden. Tot in de tweede helft van de twintiger jaren mocht ik 's zondags zelfs niet fietsen, ook niet naar de kerk. En van sport op zondag was natuurlijk in het geheel geen sprake. Vond ik dat niet afschuwelijk? Nee, hooguit wat vervelend. Het was te gewoon om het erg te vinden.

Het was nog de tijd van de vaste, zeer vaste levenspatronen. De vraag hoe men behoorde te leven stond voorop, niet of iets prettig, gemakkelijk of onaangenaam werd gevonden. De moderne kreet 'het moet toch kunnen' was volslagen vreemd aan die tijd. Daar komt bij, dat de positie van kinderen, inclusief die van jeugdige tieners heel ondergeschikt was. Hun eventuele mening speelde nauwelijks een rol. De opvoeding was nog duidelijk autoritair. Het gezag van de ouders werd geheel vanzelfsprekend geaccepteerd, zoals trouwens ook dat van andere gezagsdragers in kerk en maatschappij.

In het kerkelijke leven speelden de jeugdverenigingen een belangrijke rol. Ik ben lid geweest van de 'knapenvergadering' — jongens van $\pm 12-15/16$ jaar — en daarna van de 'jongelingsvereniging' — voor $\pm 16-25$ jarigen. Geheel op eigen wens!! Let wel. Die zogeheten knapenvergadering werd geleid door iemand die belangstelling had voor het jeugdwerk. Nu zou hij jeugdouderling of zoiets zijn. De agenda bestond uit eerst een bijbels, daarna een historisch of een maatschappelijk onderwerp en tot slot een 'vrije bijdrage', allemaal verzorgd door de knapen zelf. Daarvoor waren handleidingen en boeken beschikbaar. Die werden als 'de bronnen' aangeduid. De inleidingen stelden natuurlijk niet veel voor, ze bestonden hoofdzakelijk uit gedeelten die uit de bronnen waren overgeschreven. Na de inleiding was er gelegenheid tot het stellen van vragen aan de inleider. Daarvan werd zelden gebruik gemaakt, het overgeschrevene moet de meeste leden (ver) boven de pet zijn gegaan. De vrije bijdragen bestonden meestal uit het voorlezen van een stukje uit het een of andere boek.

Op de jongelingsverenigingen ging het in overeenstemming met de oudere leeftijd volwassener toe. Die verenigingen kozen zelf hun voorzitter, secretaris en penningmeester. Formeel stonden ze onder toezicht van de kerkenraad maar dat had, althans naar mijn ervaring, in de praktijk niets

te betekenen. Ze waren praktisch zelfstandig. Ook hier ging het om een bijbels, een historisch of een maatschappelijk onderwerp en een vrije bijdrage. Daarvoor was een kleine bibliotheek aanwezig. Het niveau van de inleidingen varieerde van laag tot uitstekend. Het kwam voor dat een onderwerp goed doorwrocht werd behandeld.

Op deze beide verenigingen werd de basis gelegd van de kennis van de gereformeerde theologische en de reformatorische maatschappelijke beginselen. Ze hebben ongetwijfeld een belangrijke rol gespeeld in wat nu de 'emancipatie' heet — dat woord was toen nog niet in gebruik van het gereformeerde volksdeel. En bijvoorbeeld in het principiële verzet tegen het nationaal-socialisme.

Die twintiger en vooral ook de dertiger jaren was de tijd van 'de mannenbroeders', van 'het rijke roomse leven' en niet te vergeten van de 'zuilen'. Na de oorlog is daar veel kritiek op ontstaan, zeker niet ten onrechte want er was veel eigengereidheid, haarkloverij, onvruchtbaar geredeneer, betweterij en 'Prinzipienreiterij'. Vader en moeder waren daar vrij van, ze hadden wel een mening maar waren geen scherpstijpers, integendeel. Zo lazen we thuis naast het antirevolutionaire dagblad 'De Rotterdammer' het 'Handelsblad' — nu NRC-Handelsblad, weliswaar geen doodzonde maar wel ongewoon. Ook hoefde ik na een jaar niet meer naar catechisatie omdat ik toch al naar de jeugdvereniging ging. Vader en moeder waren zeker voor die tijd heel ruimdenkend. Ik heb er dan ook geen onaangename herinneringen aan, het tegendeel is waar.

Ik ben dus opgegroeid in een tijd die nu door velen wordt verguisd. Zij voelen zich in hun jeugd gefrustreerd en hebben de kerkelijke en maatschappelijke orthodoxie van die tijd de rug toe gekeerd. Niet weinigen hebben het kind met het badwater weggegooid.

Alles bijeengenomen kan ik niet anders dan dankbaar zijn voor de strikte maar voor toen ruime opvoeding die ik heb genoten en voor de degelijke bijbelse, kerkelijke en maatschappelijke ondergrond die bij mij is gelegd. Daar kun je wat mee en je valt niet zo licht ten prooi aan de steeds wisselende wanen van de dag.

7.1.2 Medisch student

Na de vijf jaren HBS-b deed zich de vraag voor: wat nu? Een sterke ambitie in de een of andere richting had ik niet. Geen van de vakken van school had mijn bijzondere belangstelling. Wel wilde ik gaan studeren. Dat vonden mijn ouders goed hoewel dat toen een dure grap was. Kinderbijslag,

studieloon en dergelijke bestonden niet. Beurzen waren alleen voor on- of minvermogenden beschikbaar — tenminste als het om bijzonder knappe kinderen ging. Studerende kinderen waren een rib uit het lijf van hun ouders. Desniettegenstaande, ik mocht studeren. Maar wat??

De studiekeuze werd om mij nu niet geheel duidelijke redenen medicijnen. Niet onwaarschijnlijk heeft daarbij een rol gespeeld, dat een paar van mijn klasgenoten — dokterszoontjes — ook medicijnen gingen studeren. Bovendien, dan zou ik zendingsarts kunnen worden, een taak die mij wel aantrok. De zending behoorde tot de prioriteiten van geloof en kerk.

Om te beginnen zou ik spoorstudent worden — i.v.m. de kosten en met mijn nog zeer jeugdige leeftijd van 17½ jaar. Vooral moeder hield mij daarom liever nog een jaartje thuis. Dat betekende dagelijks met de (stoom!)trein een uur heen en een uur terug reizen naar de Utrechtse rijksuniversiteit. Niet zoals gereformeerden dat deden naar de Vrije Universiteit want die had nog geen volledige medische faculteit. Voor het eerst in mijn leven ging ik dus naar een openbare school.

Ik zou lid worden van een studentenvereniging, uiteraard niet van een 'neutrale' maar van de reformatorische vereniging, de Societas Studiosorum Reformatorum, kortweg SSR. Dat was een zogenaamde gezelligheidsvereniging, dat wil zeggen een vereniging met een eigen sociëteit waar je de hele dag (en nacht) terecht kon voor gesprekken, dranken, broodjes e.d. en niet te vergeten bridge en biljart.

De groentijd begon drie weken voor de aanvang van de colleges en nam de hele dag en avond in beslag. Daar goed aan te kunnen deelnemen zou als spoorstudent niet gaan dus mocht ik voor een maand een kamer huren. Dat ging met behulp van SSR, vader en moeder bemoeiden zich daar in het geheel niet mee, ze lieten me zelfstandig mijn weg zoeken.

Die groentijd, de meest verschrikkelijke verhalen deden daarover de ronde. Maar bij SSR deden zich geen excessen voor. Ik heb me in die groentijd eigenlijk kostelijk vermaakt. In korte tijd leerde ik er bridgen en biljarten onder toezicht van ouderejaars. Dat ging heel snel want deed je iets verkeerd dan kreeg je op je donder, dat spreekt. Je lette dus wel op!

Het was bepaald geen kennismaking op voet van gelijkheid, integendeel. De groen was nog een foet(us), een nog ongebooren student. Na drie weken groentijd werd ik als lid geïnstalleerd. Vanaf dat moment hoefde ik niet meer te blijven staan of op de grond te zitten maar mocht ik me als een heuse student gedragen, zij het met enige bescheidenheid ten opzichte

van de oudstejaars. Dat viel niet moeilijk want dat waren al hele heren met één voet in de maatschappij als arts, predikant, jurist of zo. In het begin kostte het zelfs moeite ze zo maar te tutoyeren! Zo was dat toen, rangen en standen werden gerespecteerd, ook in de studentenmaatschappij.

Die studieperiode hield niet alleen een wetenschappelijke maar ook een maatschappelijke opleiding in. Voor de eerste zorgde de universiteit, de tweede vond plaats in de studentenmaatschappij, in het bijzonder de studenten(gezelligheids)vereniging, waarvan het belang zeker niet minder was dan de eerste. Althans zo heb ik dat ervaren.

7.1.3 Het studentenleven

Gedurende het eerste jaar was ik na de groentijd dus spoorstudent. Dat liet weinig tijd over voor deelneming aan het 'ware' studentenleven. Dat was misschien maar goed ook want de verleiding daar te veel tijd aan te besteden was natuurlijk groot. Het kan zijn dat de afwezigheid van deze verleiding er de oorzaak van was, dat ik bij het propedeutisch examen het *judicium* 'met genoegen' kreeg, de eerste en enige maal dat mij zoiets is overkomen.

Het was geloof ik in de loop van het tweede studiejaar dat ik op kamers mocht gaan wonen. Samen met Jan de Waal Malefijt en later ook Arie van 't Riet, beiden eveneens Arnhemse ex-lyceïsten. Met hen en enkele anderen hebben we, zij het in een telkens wat wisselende samenstelling, als een groepje in dezelfde huizen gewoond. Soms was dat met pension, soms zonder.

Wanneer het zonder pension was zorgden we zelf voor de broodmaaltijden, voor de warme maaltijden gingen we de stad in naar een restaurant, meestal Van Angeren waar veel studenten kwamen. Je at daar voor *f* 0,50 of als je niet te veel geld aan de bioscoop had uitgegeven voor *f* 0,75 maar dan kreeg je behalve de hoofdmaaltijd ook nog soep vooraf en een nagerecht toe! Maar meestal viel de keus op de bioscoop, waar je voor dat kwartje verschil op de eerste rang terecht kon, een plaats 'waar je op het doek kon fluimen' zoals het heette. Later ontstond er ook een studentenmensa in het universiteitsgebouw maar daar ben ik zelden geweest, een restaurant waar ook anderen dan studenten kwamen vond ik veel aantrekkelijker.

Dat neemt niet weg dat kamers met pension ook wat voor hadden. Gedurende een paar jaar woonden we met vier andere SSR-leden in een pand waar geen derden woonden. We hadden het rijk alleen.

De hospita woonde in een ander huis waar ze ook studenten exploiteerde. Wij werden in de regel door haar dienstbode verzorgd: 's ochtends brood, 's middags brood met een gebakken ei of een kroket en 's avonds een warme maaltijd met afwisselend harde en papperige aardappelen. De hospita zelf was — daar kwamen we later achter — een ex-prostituee die tengevolge van een vergevorderde syfilis ruikbaar incontinent was. Ze was getrouwd (misschien) met een vent die Utrecht met een dure sportwagen onveilig maakte. Het zal wel een hele of halve onderwereldfiguur zijn geweest. Onze betrekkingen met hem waren ietwat afstandelijk. Of hij leefde op haar of zij mede op zijn kosten is ons nooit duidelijk geworden.

Een belangrijk deel van de tijd werd op de SSR-sociëteit doorgebracht, ook overdag want lang niet alle colleges waren het volgen waard. In verscheiden gevallen was het voldoende zo nu en dan eens te gaan luisteren waar het over ging. Voor de rest waren er de studieboeken. Veel tijd bleef er dus over voor bridgen en biljarten op de sociëteit en voor het volgen van andere colleges. Daarvan heb ik aardig wat opgestoken over theologische, filosofische en psychologische onderwerpen. Je had toen tenminste nog de kans geen vakidoot te worden.

In het vierde jaar werd mij gevraagd of ik bereid zou zijn gedurende een jaar, de gebruikelijke tijd, praeses van SSR-Utrecht te worden. Die functie vergde veel tijd. 'Men' zei dat het wel drie tot negen maanden studieduur zou kosten. Bovendien moest een jacquet, een zwarte overjas met hoge hoed en een witte zijden shawl worden aangeschaft want dat waren de parafernalia van de bestuursleden van de studentenverenigingen. Ik dus naar vader en moeder. Wat zouden zij daarvan vinden? Op mijn belofte de verlenging van de studieduur zo veel als mogelijk te beperken, namen zij het risico en de kosten. Ik ben ze daar nog dankbaar voor want een jaar een studentenvereniging te leiden was in de studentenwereld een alleszins eervolle zaak. En naar ik me achteraf realiseer een ervaring die me later in het echte maatschappelijke leven zeer te stade is gekomen. Het was een unieke ervaring die me bovendien in het geheel geen studietijd heeft gekost.

De eerste keer dat het nieuwe bestuur in een vergadering moest optreden werd door de aanwezigen traditioneel benut om de nieuwelingen en in het bijzonder hun voorzitter zo goed mogelijk te laten afgaan. Daar zat je dan, plechtig in jacquet gekleed, voor een troep die zich bij de voortduur wanordelijk gedroeg, almaar interrompeerde, onzinnige moties indiende en op allerlei andere manieren probeerde de voorzitter van zijn stuk te krijgen. Het had wat van Daniel in de leeuwenkuil, een hele avond lang.

De taak van de voorzitter bestond verder behalve uit het leiden van de

verenigingsactiviteiten uit het bijwonen van allerlei universitaire, burgerlijke en studentenplechtigheden. Dat gebeurde samen met de secretaris of een ander mede-bestuurslid. Alles in vol ornaat: zwarte jas met witte shawl, hoge hoed en jacquet, versierd met het bestuurslint als teken van waardigheid. Gezeten op een van de gereserveerde eerste rijen. Heel plechtig. Zo was (leek) je tenminste iemand.

Als beloning voor de 'opoffering' werd ik, zoals te doen gebruikelijk, het jaar daarop voorzitter van de zogeheten almanakcommissie. De studentenverenigingen gaven ieder jaar een almanak uit, die dan door deze commissie in een open rijtuig werd rond gebracht bij de commissaris van de koningin, de burgemeester, de rector magnificus en de besturen van de vijf studentenverenigingen. Alles in het volledige tenue. Bij de commissaris een kopje thee, bij de burgemeester en de rector een glas sherry en bij de besturen van de studentenverenigingen een (één??) glas jenever ad fundum. En overal diende de aanbieding van de almanak met een passend toespraakje gepaard te gaan. Dat gebeurde des middags. 's Avonds kwam daar de aanbieding op de sociëteit met een kroegfeest achteraan waar ook nog iets gedronken diende te worden. Dat die toespraakjes er in de loop van de dag misschien wel leuker maar zeker niet helderder op werden, och dat hoorde bij het ritueel.

Die universitaire en studentengemeenschappen stonden geheel los van de maatschappij. Van een studentenvereniging konden alleen aan de universiteit studerende lid worden wat de geslotenheid sterk bevorderde. Leerlingen van andere onderwijsinstellingen werden trouwens nog niet als student betiteld, zij studeerden niet, zij leerden.

Van enige vorm van geëngageerdheid was zelden sprake, de maatschappij was 'de kille', die kwam later wel. De enkelen die zich als student reeds met kerkelijke, theologische, politieke of maatschappelijke kwesties bezig hielden werden niet geheel voor vol aangezien.

Het laatste gold evenzeer voor wie zich als jongerejaars verloofde. Dat 'mocht' pas tegen de tijd van het doctoraal. Dat gold overigens alleen voor de jongens, voor de meisjes bestond geen leeftijdsgrens. Was er dan geen sprake van samenwonen? Nee in het geheel niet, dat is iets van veel latere datum. En getrouwde studenten? Een sporadische enkeling maar die werd niet als student beschouwd. Trouwen deed men pas nadat het inkomen verzekerd was, geheel in overeenstemming met het maatschappelijke gebruik in dit opzicht.

Het studentenleven was in het algemeen gesproken een zorgeloze tijd. De

crisis van 1929 met de daarop gevolgde ernstige werkloosheid en de oorlogsdreiging uitgaande van Hitler-Duitsland drongen er nauwelijks in door. Dat was ook nog het geval toen Nederland mobiliseerde en daarmee een aantal studenten mede onder de wapenen werd geroepen. Een bijzondere indruk maakte dat niet. Op dát punt week de studentenwereld niet af van het algemene beeld in Nederland. In de eerste wereldoorlog was Nederland in zijn neutraliteit de dans ontsprongen. Waarom zou het nu anders gaan?

7.1.4 De studie

Het vorenstaande wekt misschien de indruk dat het studentenleven belangrijker was dan de (medische) studie. Ten dele was dat ook wel het geval. Dat hangt samen met het feit, dat die studie tot en met het kandidaatsexamen aan het eind van het derde studiejaar het toekomstige functioneren als arts vrijwel volledig buiten het gezichtsveld hield. Levende mensen kwamen nergens aan de orde. Wel veel anatomie met een vergaande nadruk op de structuren en hun benamingen maar niets over hun functies. Daarnaast wat middelbare-school-natuurkunde, heel veel, werkelijk ontzettend veel organische en fysiologische chemie maar ook dat was weinig stimulerend. Contact met mensen en hun ziekten begon pas na het kandidaats in de vorm van demonstraties van patiënten op het college, waarbij de interne en chirurgische geneeskunde de boventoon voerden. Maar, 'gewone' ziekten kwamen daarbij niet aan de orde. Het was allemaal heel specialistisch en theoretisch.

Pas na het doctoraalexamen kwamen mensen, zij het uitsluitend in de vorm van patiënten, in zicht. Dat werd de tijd van de co-assistentschappen in ziekenhuizen. Soms interessant maar vaak stierlijk vervelend. Zo heb ik mijn tijd in de interne kliniek voor meer dan de helft doorgebracht in het laboratorium, wat betekende eindeloze rijen van potten met urine onderzoeken op de aanwezigheid van eiwit, suiker en microscopische bestanddelen. En dan mocht je blij zijn, dat er niet naar de kop van een lintworm in faeces hoefde te worden gezocht want dat betekende langdurig poeproeren. En in de chirurgische kliniek? Narcose geven bij operaties, dagen lang. Bij andere vakken ging het niet veel beter.

Een uitzondering vormde de psychiatrie. Dáár ging het om menselijke zaken. De hoogleraar Rümke wist naar aanleiding van de demonstratie van een patiënt ongehoord boeiend te spreken over allerlei psychiatrische beelden mede in verband met de literatuur en andere culturele aangelegenheden. En dat niet in de vorm van vooraf geprepareerde lezingen maar improviserend voor de vuist weg. Hij was ongetwijfeld een zeer erudiete man. Zijn colleges waren dan ook stampvol, niet alleen met medische maar

ook met juridische, theologische en psychologische studenten. Deze colleges vormden hoogtepunten in de studie.

De psychiatrie die destijds werd gedoceerd verschilde wel van de tegenwoordige! Homoseksualiteit bijvoorbeeld werd gerangschikt onder de perversiteiten, maatschappelijk afwijkend gedrag kwam al gauw terecht in het hoofdstuk psychopathie en van de geestesziekten werd eigenlijk alleen de classificatie, niet de ontstaanswijze noch de omgevingsinvloed behandeld. Maar dat was nu eenmaal de toenmalig overheersende visie.

Samenvattend moet ik zeggen dat de medische studie op uitzonderingen na niet stimulerend was voor wie de praktische geneeskunde wilde gaan beoefenen. Praktische kennis deed je er niet op. Je begon de praktijk met twee linkerhanden. Dat heb ik dan ook gedaan.

Er is nog een andere reden de nadruk niet zozeer op de studie maar wel op het studentenleven te laten vallen. Die reden heeft alles te maken met Katy van den Burg.

7.2 Katy van den Burg

7.2.1 Medisch studente

Zoals in een eerder hoofdstuk vermeld zou Katy van den Burg spoorstudente worden. Vrienden van vader en moeder Van den Burg hadden een in Utrecht studerende zoon die lid was van SSR. Hij was blijkbaar een goede propagandist voor SSR want besloten werd dat Katy lid van deze vereniging zou worden. Ze meldde zich dus aan en diende te worden ontgroend. Voor de ontgroening van de meisjes golden enkele beperkende regels. Alleen derdejaars en ouderen mochten ook meisjes ontgroenen maar mochten ze niet zoals bij de jongens wel het geval was op hun kamer laten komen. Dat voorrecht was alleen aan vijfdejaars en ouderen voorbehouden. Trouwens ook in alle andere opzichten werden ze wel wat ontzien. Zo werden ze niet echt voor schut gezet, wat bij de jongens wel gebeurde. Maar aan het verzamelen van twintig handtekeningen ten bewijze van evenzovele gevoerde gesprekken ontkwamen ze niet. En, ook zij dienden alle leden met mijnheer/juffrouw en u aan te spreken.

Zo geviel het dat ze ook in handen viel van ene Jan de Groot, die juist voor de vakantie zijn doctoraal had gedaan en nu zesdejaars was geworden. Maar dat was geen aangenaam persoon, hij zaagde haar door in een gesprek dat ongeveer als volgt verliep.

'Zo meisje, en wat had jij gedacht te gaan studeren?'

'Medicijnen mijnheer.'

'Medicijnen?? Je wilt zeker graag zieke mensen gaan helpen.'

'Ja mijnheer.'

'Maar er zijn al artsen genoeg, te veel zelfs. Wil je die het brood uit de mond gaan stoten?'

'Nee mijnheer'.

'Maar als je dat niet wilt en je wilt zo graag zieke mensen gaan helpen waarom word je dan niet verpleegster? '

'Omdat ik juist medicijnen wil gaan studeren.'

'Ja dat weet ik nu al wel. Maar je moet me toch echt eens uitleggen waarom je zieke mensen niet als verpleegster wilt gaan helpen.'

Enzovoort, enzovoort.

Het slot van het lied was, dat ze met een vriendin naar de kamer moest komen van mijnheer De Groot en mijnheer De Waal Malefijt om daar de studentenfoto's aan de muur te komen hangen. In het gesprek daarbij bleek het foetje Katy van sprookjes te houden. Nou, dan moet je voor mij maar eens een sprookje schrijven. Dat heeft ze toen gedaan, een bijzonder goed en geestig verhaaltje was dat.

Doctorandus Jan begon het een heel lief meisje te gaan vinden. Na haar installatie als lid op de feestvergadering waar de foeten tot eerstejaars promoveerden zag hij dan ook aanleiding haar naar het station voor de treinreis naar huis te brengen. En wat zei ze bij het afscheid? 'Dag Jan'. Voor het eerst hoefde ze niet meer mijnheer te zeggen. En zo door haar bij zijn naam te worden genoemd, dát was wat voor Jan. Hij verbeelde zich uit de intonatie waarin ze dat zei te kunnen opmaken dat zij hem ook niet geheel ongenegen was.

Hij ging nu de sociëteit bezoeken in de hoop haar daar weer aan te treffen en haar naar het station te mogen brengen, hetgeen zij, naar het zich liet aanzien, meer en meer ging waarderen.

7.3 Katy van den Burg en Jan de Groot verliefd, verloofd

De lezer van het vorenstaande kan het vervolg wel raden maar de beide betrokkenen niet, voor hen was het een spannende tijd. Een tijd van hoop en vrees. Maar alles kwam goed, zij werden het snel eens. De wederzijdse ouders moesten op de hoogte worden gebracht en met hen moest een kennismakingsbezoek worden gearrangeerd. Dus vroeg Katy aan haar ouders of Jan op bezoek mocht komen. 'Mocht', dat is niet bij wijze van spreken gezegd, het moet letterlijk worden opgevat.

Vader Van den Burg had zich via een familielid in Arnhem al laten informeren over 'het nest' waaruit die Jan de Groot, waarover Katy al eens had gesproken, wel kwam. Dat was niet tegengevallen. Het was een goed-gereformeerd gezin, de vader actief op kerkelijk en maatschappelijk terrein, de moeder penningmeesteresse van de vereniging 'Ziekenzorg', woonden in een villawijk. Ze hadden een goede reputatie. En hun zoon Jan een aanstaande arts. Dat zou wel goed kunnen zitten, de toestemming voor het bezoek werd dus gegeven.

Bij vader en moeder De Groot ging het niet veel anders maar met dit verschil, dat Jan niet vroeg of Katy met hem op bezoek mocht komen, maar dat meedeelde. Het verschil lag in het feit, dat Jan, 22 jaar oud en doctorandus, niet meer als kind in het gezin verkeerde maar zelfstandig in Utrecht woonde — op de vakanties na — terwijl Katy als jong meisje van 19 jaar nog als kind thuis was.

Alvorens verder te gaan een opmerking. Bij het vervolg op dit verhaal kom ik wat in moeilijkheden met betrekking tot de terminologie. Onze ouders zijn voor onze kinderen grootouders en voor hun kinderen overgrootouders. Als ik nu bij voorbeeld over opa en oma spreek dan vrees ik dat onze kinderen aan anderen denken dan onze kleinkinderen — om van eventuele latere geslachten maar niet te spreken. Ik heb dat probleem niet kunnen oplossen en vertrouw er dan maar op dat de context voldoende duidelijkheid verschaft.

De voormelde bezoeken vonden plaats en één ding was duidelijk, wij waren het volkomen eens en wilden ieder die het zou kunnen aangaan daarvan graag in kennis stellen. Dat werd dus een verloving. Een advertentie geplaatst (afb. 7.2) en kaartjes rondgestuurd (afb. 7.3), zo ging het in die dagen. Waarom zo snel verloofd? We kenden elkaar nog geen vier maanden. In de eerste plaats wilden we het zelf, in de tweede plaats was het voor de reputatie van een meisje ongewenst met een jongeman op te trekken zonder officieel verloofd te zijn. Scharrelen zoals dat heette 'was not done'. Om een misverstand te voorkomen dat in de huidige tijd licht zou kunnen ontstaan: een verloving impliceerde op geen enkele wijze lichamelijke omgang, het bed was uitsluitend voor het huwelijk gereserveerd. De zogenoemde seksuele revolutie was zelfs nog niet in zicht.

Katy's of mijn ouders, wie dat weet ik met meer, hadden één bedenking. Nu verloven zo kort voor ik mijn semi-artsexamen zou gaan doen? Zouden we niet even kunnen wachten tot na het examen? Dat wilden we niet, de verloving ging door en vond plaats op 24 januari 1940 met een feestelijke

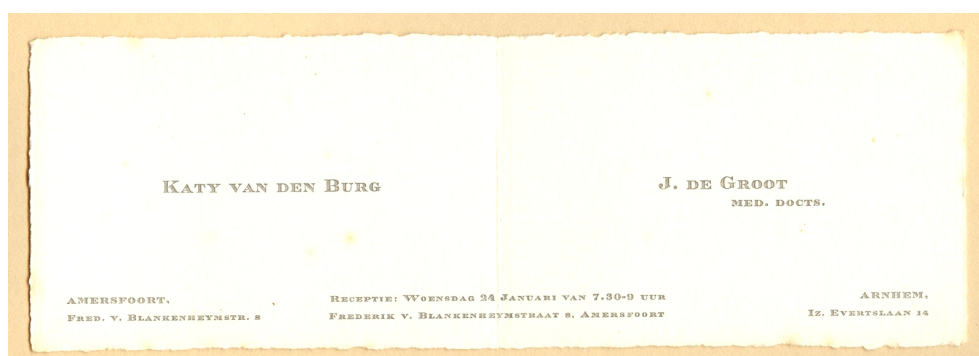

Afbeelding 7.2: Verlovingsadvertentie.

receptie ten huize van vader en moeder Van den Burg. Zij hadden de receptie groots opgezet. Alle ooms, tantes, neven en nichten en een groot aantal SSR-leden waren daarvoor naar Amersfoort gekomen. En ondanks de maand januari stond het huis vol bloemen.

Dreigend oorlogsgevaar, Nederland gemobiliseerd, wierp dat geen schaduw op de gebeurtenis? Geenszins, zoals eerder gezegd: Nederland zou ook ditmaal de dans wel weer ontspringen. Geen zorgen voor wat waarschijnlijk toch niet zou komen. Wij, moeder en ik, waren dolgelukkig met elkaar. En dat is, nog doller, zo gebleven nu meer dan vijftig jaar lang.

Amersfoort lag dichterbij Utrecht dan Arnhem. Het lag daarom voor de hand dat ik vaker in Amersfoort kwam dan mijn Katy in Arnhem. Voor

Afbeelding 7.3: Verlovingskaartje van Katy en Jan.

mij was het gezin Van den Burg een geheel nieuwe ervaring. Vooral de vele sociale contacten die het gezin onderhield stelde mij soms voor nog onbekende problemen. Hoe had ik me te houden? Maar het werd me niet moeilijk gemaakt, integendeel, de vreemde eend in de bijt werd royaal geaccepteerd. Ik denk dat vader en moeder Van den Burg veel vertrouwen hadden in de keus die hun dochter had gemaakt.

De medische studente Katy van den Burg was nu met een bijna-semi-arts verloofd. Wat nu? Moest ze haar studie voortzetten en zich ontplooien? Die ontplooiing waar men nu zo vol van is kwam toen nog maar weinigen in de gedachten. Een meisje dat verloofd is bereidt zich voor op het huwelijk. Natuurlijk, op wat anders? Katy liet de colleges voor wat ze waren, deed de rest van het studiejaar vrolijk aan het studentenleven mee en ging in september daaraan volgend naar de huishoudschool in opleiding, vak huishoudkunde. Dáár lagen haar ontplooiingsidealen. Zo is dat gegaan en ze heeft er nooit spijt van gehad.

Een paar maanden nadat we ons hadden verloofd, op 10 mei 1940 viel Duitsland Nederland (België en Luxemburg) binnen. Ik was toen in Arnhem in afwachting van een co-assistentschap. Het was daar een heel onwerkelijke toestand. Onze belevingen in de vijf oorlogsdagen verdienen een afzonderlijke paragraaf.

7.3.1 10 - 14 mei 1940 in Arnhem

De tiende mei 1940 was een prachtige, zonnige voorjaarsdag. Heel vroeg in de ochtend, het zal een uur of vier, vijf zijn geweest, werden we wakker door zwaar motorengeronk afkomstig van verscheiden eskaders vliegtuigen die van Oost naar West vlogen. Niet lang daarna werd uit het Oosten zwaar kanonvuur hoorbaar. Die overvliegende vliegtuigen, wat zouden dat zijn? En waar gingen ze heen? Naar Engeland met schending van ons Nederlandse luchtruim? Maar dan dat kanongebulder? Het drong maar langzaam tot ons door: Nederland werd door de Hitlerconsorten overvallen.

De radio gaf doorlopend nieuwsberichten over de voortgang van de Duitse troepen. En over de heldhaftige weerstand van het Nederlandse leger. Dat was alles goed en wel maar wij, in Arnhem, merkten van die weerstand niets, helemaal niets. Tegen het middaguur trokken eindeloze Duitse gemotoriseerde colonnes al in alle rust en 'vrede' door de stad, richting Wageningen. Voor ons was de oorlog binnen een halve dag al voorbij. Wij waren bezet gebied, 'so what', in die richting ging onze stemming ongeveer.

Die stemming had denk ik veel te maken met het feit, dat die Duitse troepen

heel ordelijk door de stad trokken, ze lieten het gewone dagelijkse verkeer vrijwel ongemoeid. De trams en het overige verkeer reden er, geleid door de Duitse militaire politie, zo'n beetje tussendoor zonder al te veel vertraging. De volstreekte ordelijkheid waarmee een en ander plaats vond liet niet na een zekere geruststelling teweeg te brengen. Die oorlog viel eigenlijk best mee. We waren bezet, nou ja, daar viel wel mee te leven.

Des middags werd een hoge Duitse militair bij ons ingekwartierd. Een tijdelijke maatregel, zo werd ons verzekerd. Maar hij kende in Arnhem de weg niet. Hij moest naar het Willemsplein, of ik hem de weg kon wijzen? Ik heb dat gedaan, te voet, hij links van mij, ik rechts van hem. Dat was heel onbeleefd, 'meerdere' hield je aan je rechterhand maar hij wees dat af, hij was aan zijn linkeroor hardhorend. Dus hij links en ik rechts, op weg naar het Willemsplein.

Een onschuldige, zelfs onbetekenende herinnering? Verre van dat. Ik was een groteske onnozelaar. Had ik geweten en vooral begrepen waar die oorlog om ging dan had ik natuurlijk moeten weigeren hem de weg te wijzen of hem een verkeerde richting uit moeten sturen, die vertegenwoordiger van het Duitse schoelje dat ons land zonder enige reden had overvallen, daarin een dictatuur zonder weerga zou gaan vestigen, Joden en andere Nederlanders zou vermoorden en een heidense cultuur met vervolging van kerken, scholen en wat al niet zou vestigen. Maar dat wisten wij toen nog niet.

Wij wisten dat niet!? Onzin, wij hadden gewoon onze koppen in het zand gestoken. Wij dachten: 'Mein Kampf', de geloofsbelijdenis van Hitler en zijn trawanten, ach dat valt wel mee. Bovendien, we waren wel sterk antinationaal-socialistisch maar weinig of niet anti-Duits.

En het antisemitisme? Nou ja, ieder zijn meug. Het was niet onze stijl maar leven en laten leven nietwaar? Zo onnozel was het overgrote deel van de Nederlanders. Het verzet is pas later opgekomen en is altijd tot slechts kleine groeperingen beperkt gebleven.

Antimilitaristisch waren voor de oorlog maar heel weinigen. Ze droegen een gebroken geweertje als insigne in hun revers. Maar na de inval van de Duitsers verdwenen die insignes als sneeuw voor de zon, er was niemand die de strijd van ons leger en later van de Geallieerden afgekeurd heeft — behalve dan de Nederlandse nationaal-socialisten die Hitler toejuichten.

Het antimilitarisme en de vredesbewegingen kwamen pas weer op in de zestiger jaren, ze ontvingen hun stimulansen uit de oorlog (van de Amerikanen) in Vietnam en uit de bewapeningswedloop met zijn atoombomdreien-

gingen. Maar daarover (misschien) later.

Terug naar die eerste oorlogsdagen. Mijn herinneringen daaraan zijn, wat de exacte gebeurtenissen betreft niet zo helder meer. Máár ik heb er een dagboek(je) over. Het loopt van 10 tot en met 18 mei. Op het titelblad staat 'Voor Katy'.

1940 Mei 10 Do Vr

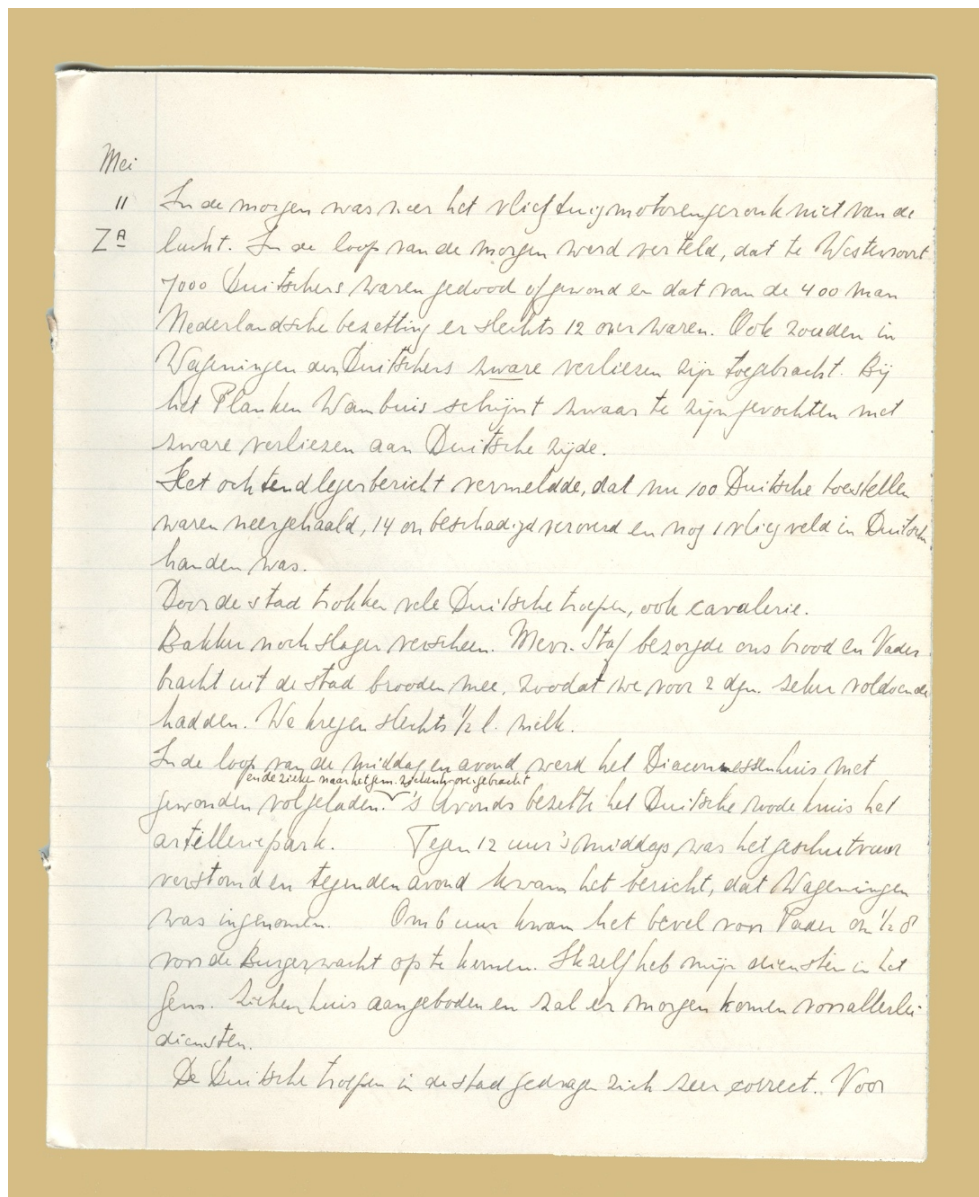
Des ochtends 4 uur. Wakker geworden door het geronk van vliegtuigmotoren. Er bleken ongeveer 30 vliegtuigen in westelijke richting te vliegen. Tegelijkertijd was uit oostelijke richting zwaar geschutvuur hoorbaar. Eerst dachten we aan luchtbeschermingsoefening maar het zware schieten maakte dat steeds minder waarschijnlijk. Weldra stonden overal groepjes mensen op straat. Voortdurend bleven talrijke vliegtuigen op groote hoogte overvliegen. Tegen 5 uur klonk een zeer zware slag. Vader zag een brokstuk van de brug in de lucht vliegen. De man van het Handelsblad bevestigde dit bericht.

(...)

Vader ging te $\pm$ 9 uur naar kantoor en kwam om 10.30 uur terug met de mededeling, dat de Duitschers in de stad waren en dat er was geschoten. Ongeveer om 12 uur begonnen de Deutsche troepen de stad door te trekken eerst uitsluitend naar Wageningen, later ook naar Utrecht. Er werd hier en daar verteld, dat de IJssellinie stand hield maar, dat de commandant van Westervoort zich had overgegeven. De heele verdere middag trokken Deutsche stoottroepen in kalme gang over de singels naar het station. Ze zagen er vermoeid uit. (...) De bevolking gedroeg zich zeer kalm en stond overal langs de weg te kijken. Zelfs de autobus lijn 2 is voortdurend blijven rijden. Des namiddags kwam per radio de mededeling, dat de stad moest worden verduisterd. We hebben de huiskamer, keuken en beide slaapkamers lichtdicht gemaakt. Om 10.30 hebben vader en ik de hond uitgelaten. Het was aardedonker. Langs de A'damsche weg hoorden we gemotoriseerde colonnnes wrschl. met tanks rijden.

Des nachts werd men overal wakker van het zware geschut vermoedelijk te Wageningen en soms dichterbij.

Aldus de eerste oorlogsdag in Arnhem. Was dát nu oorlog, dat bijna vredige gebeuren?? Ja en nee. In Arnhem ja, elders, vlakbij in Wageningen, nee zeker niet. Maar de fantasie, het inlevingsvermogen om de moorddadige ernst van de oorlog aan te voelen ontbrak ons, Arnhemmers, vrijwel geheel. We stonden erbij en keken ernaar alsof het een manoeuvre betrof. Achteraf: heel vreemd en naïef. In afb. 7.4 staan mijn aantekeningen van de volgende dag, zaterdag 11 mei. De laatste regel van de afgebeelde bladzijde en de daaropvolgende tekst luidt:

Afbeelding 7.4: Uit mijn dagboek(je), zaterdag 11 mei.

De Duitse troepen in de stad gedragen zich zeer correct. Voor Musis Sacrum hebben soldaten gezongen voor een zeer talrijk gehoor. Uit het publiek werden bloemen aangeboden. De Duitse officieren gedroegen zich overal zeer correct.

Als ik dit nu nog eens lees ben ik sterk onder de indruk van het volslagen gebrek aan inzicht in de aard van de situatie. Stel je voor, een buurland dringt met geweld van wapenen het land binnen, schiet een aantal landge-

noten dood en geeft des avonds een kooruitvoering ten beste!! En daarvan doe ik een heel zakelijk, neutraal verslag. Zonder enig blijk van misprijzen of weerzin. Hoe bestaat het? Het bestaat denk ik tengevolge van een zekere opluchting over het feit dat er geen woeste SA- en SS-horden binnenkwamen maar een heel rustig aandoend gedisciplineerd leger dat geen burger stoorde. Daar komt zeker bij, dat wij wel sterk antinazistisch maar niet anti-Duits waren. Onze cultuur was veel meer Duits dan Angelsaksisch georiënteerd. Dat gold in ieder geval de film, de muziek, het cabaret en vooral de wetenschap. Mijn studieboeken waren in overwegende mate Duits. Ik had maar enkele Engels/Amerikaanse boeken en slechts één Frans leerboek! Maar toch ... Dat Hitler een democratisch gekozen leider was, dat 'Deutschland, Deutschland über Alles' echt gemeend werd gezongen, dat de Jodenvervolging in Duitsland een bijna onweersproken zaak was en dat het ons zo correct voorkomende Duitse leger niet anders was dan een werktuig in Nazi-handen, dat alles heeft ons de ogen voor het Duitse gevaar niet kunnen openen. We waren onnozelaars, mijzelf inbegrepen. De aantekeningen van 11 mei in mijn dagboek(je) dat ik toen heb geschreven vervult me nu met tegenzin.

Ik ga verder.

Mei 12 Zo naar 13 Ma

Om 10 uur was er kerkdienst. Er mocht alleen een zuiver liturgische dienst in de ochtend worden gehouden.

(...)

Vanmiddag nog voldoende gegeten (stampot raapstelen). Daarna ben ik het ziekenhuis gegaan en heb daar insulinelijsten in elkaar gezet.

(...)

In het ziekenhuis heerschte groote drukte. Ik heb van 10.30 -12 u. met de ziekenauto het St. Elis. gasth. helpen evacueren naar ziekenhuis of eigen huis. Tegen den middag begon zwaar geschutvuur tot en met den avond. Van 6-10 uur heb ik weer verder met de ziekenauto gereden. We passeerden verscheidene transporten Holl. gevangenen. In de middag kwam een drietal duitse vrachtauto's met lijkkisten voorbij met voorop twee hakenkruisvlaggen en een troep burgers (wrschl. NSB-ers).

(...)

We denken hier vaak aan degenen, die in Holland zijn en hoe ze het wel zouden hebben, waar ze wel zouden zitten enz. Ik zelf denk daarbij natuurlijk het meest aan Katy en hoop daarbij, dat ze deze regels spoedig zal kunnen lezen. Hoe lang nog?

Het wordt gelukkig iets scherper: hakenkruisvlaggen, NSB-ers, het lijkt erop dat iets werd waargenomen van het systeem dat zou gaan regeren.

14 Di

Hedenochtend hoorden we, dat H.M. de koningin is vertrokken en dat de Duitschers de Moerdijkbrug overtrekken. Het waren weinig verheugende berichten. In de middag bereikte ons de mededeeling, dat de Duitschers Rotterdam bereikten. Ook kwamen er Duitschers om inkwartiering te reserveren. Om ± 1 uur vlogen 16 bommenwerpers over Arnhem in Westelijke richting. De middag bracht geen bijzonders tot ± 7.45 ... toen kwam de mededeeling, dat het Nederlandsche Leger de wapens neerlegde wegens gevaar voor groote bombardementen op R'dam en Utrecht en verder nutteloos bloedvergieten.

(...)

Voor de volledigheid valt nog te vermelden de inkwartiering van de Oberzahlmeister Oberleutnant Krüger. Hij arriveerde des avonds te ± 8 uur en zal hier alleen slapen.

15 Wo

De dag waarop Katy en ik 4 maanden verloofd zijn. Deze dag ziet er hoopvoller uit dan we enkele dagen geleden gedacht hadden. Het weerzien zal nu wel niet lang meer duren. 's Avonds een briefkaart naar Amersfoort gestuurd.

16 Do

Vanmorgen een brief van Katy gekregen! (10 Mei uit Amersfoort) In de loop van de dag kwamen er berichten over het zware bombardement van R'dam. Coolsingelziekenhuis, Bijenkorf en vele straten weg! Vanaf de Coolsingel zou de Maas te zien zijn! 's Avonds een kaart van Katy uit Bergen (13 Mei). Allemaal in blakende welstand! — voorzover de toestand dat toeliet.

17 Vr

's Morgens een briefkaart uit Bergen van Katy (12 Mei). 's Avonds een brief van Katy uit Amersfoort (9 Mei) en een kaart uit Bergen (15 Mei). Vanochtend een kaart naar Katy in Bergen gestuurd voor het geval ze daar nog zou zijn.

18 Za

Een briefkaart van Katy uit Bergen (16 Mei). Ze is dus nog in Bergen. Toch fiets ik vanmiddag naar Amersfoort. Er is voldoende kans, dat ze er weer is. Zoo niet, nou dan maar weer terug.

Maar ze was er. En daarmee eindigt ook dit dagboek, het enige dat ik ooit heb geschreven!

Het waardevolle van dit dagboek vind ik zelf dat het volstrekt authentiek is. Het is tijdens de gebeurtenissen en — al dan niet — onder de

indruk daarvan geschreven. Er is géén 'herinneringsvervalsing' in het spel. Ik heb achteraf gezien geen reden op de erin beschreven reacties trots te zijn.

Naar aanleiding van de mededeling uit het dagboek, dat op 14 mei de Oberzahlmeister Oberleutnant Krüger bij mijn ouders werd ingekwartierd nog het volgende. Dat was wat! Het leidde om te beginnen tot een Duitse uniformpet aan de kapstok. Deze bleek bij velen die daar langs kwamen een schrikreactie op te roepen. Was het niet gevaarlijk zo dicht bij de vijand te komen? Vooral in de latere jaren van de oorlog rees die vraag. Belangrijker was echter, dat Herr Krüger in de achterkamer van de kamer en suite huisde. Hoewel een geluidsisolatie tussen de achterkamer en de voorkamer — vaders en moeders huiskamer — was aangebracht bleef het gehorig. Dat was vooral een probleem bij het luisteren naar de Engelse radioberichten. Dat werd al snel strafbaar gesteld. Straf: opzending naar een concentratiekamp. Maar vader bleef 'rücksichtslos' naar de nieuwsberichten uit Londen luisteren!! Na de oorlog toen Herr Krüger contact met mijn ouders had gezocht — en gekregen — bleek dat hij wel degelijk van vaders strafbare daden had geweten maar dat hij zijn plicht hem aan te geven wegens 'deutschfeindliche' daden geheel had verzaakt. Er waren inderdaad ook dusgenoemde goede Duitsers. Maar dat merkte je pas achteraf, erop vertrouwen had levensgevaarlijk kunnen zijn.

Zo is voor mij de oorlog begonnen. Voor moeder Katy was dat heel anders.

7.3.2 10 - 14 mei 1940 in Amersfoort

Op zaterdag 11 mei 1940, de dag na de inval van het Duitse leger, werd Amersfoort in zijn geheel geëvacueerd. De stad lag voor de Hollandse waterlinie, waarachter het Nederlandse leger zou moeten proberen stand te houden. Bij verder optrekken van de Duitsers zou Amersfoort in het schootsveld kunnen komen te liggen. Vandaar de evacuatie van de burgers naar diverse plaatsen achter de waterlinie. Het gezin Van den Burg moest naar Bergen (N-H) vertrekken.

In Bergen werden de Amersfoorters ondergebracht in een grote tent van waaruit ze over de beschikbare woonruimten zouden worden verdeeld. Een ieder haastte zich om aan de beurt te komen. Zo niet vader Van den Burg. Hij meende dat men zou proberen de beste onderkomens tot het laatst te bewaren in de hoop dat ze, wanneer het aantal te plaatsen personen meeviel, voor inkwartiering gespaard zouden kunnen blijven. Heel goed bedacht, want na de nacht op de vloer van de tent te hebben doorgebracht kreeg het gezin het luxe zomerverblijf van de familie (Albert) Heyn toegewezen. Het huis stond leeg en was in afwachting van de komende Pinksterdagen

volledig uitgerust voor de ontvangst. Daarvan konden nu niet de Heynen maar de Van den Burgen profiteren!

Zaterdag daaraan volgend waren de oorlogshandelingen in Nederland voorbij, men mocht weer naar huis. Dat was de zaterdag waarop ik had besloten naar Amersfoort te fietsen om te zien of mijn Katy weer thuis was. Ik trof het huis verlaten aan met alle deuren open. Er hadden Nederlandse soldaten in gebivakkeerd. In de keuken stond nog een grote pan soep die de militairen daar bij hun vertrek hadden achtergelaten. In de tuin was een machinegeweer nest gemaakt. Ik liep daar wat rond en wie kwamen er plotseling aanwandelen? Precies, Katy en haar familie! Katy had mijn fiets al voor het huis zien staan. Het blijde weerzien was een feit.

De strijd tegen de invallers was voorbij. Hij was geëindigd met een nederlaag van het Nederlandse leger. Maar de oorlog was nog niet voorbij, nog lang niet, hij werd voorlopig buiten ons land voortgezet. Wij waren bezet gebied geworden. Veel consequenties voor het dagelijkse leven van de burgers leek dat niet te hebben.

7.3.3 De eerste periode van de bezettingstijd

Het dagelijkse leven leek na enige tijd zijn vooroorlogse loop weer te herkennen. Ik ging weer naar Utrecht en deed in juni semi-artsexamen. Daarna moest ik een paar maanden wachten op het vrijkomen van een co-assistentplaats. Die maanden kon ik gelukkig productief maken als volontairassistent in de psychiatrische inrichting te Wolfheze. Daar heb ik een zekere belangstelling voor de psychiatrie aan overgehouden. 'Een zekere', dat wil zeggen geen voldoende belangstelling om er een specialisatie van te maken maar wel voldoende om mij er bij tijd en wijle mee bezig te houden — zoals ook met de eraan verwante psychologie.

In juni 1941 deed ik artsexamen (In dat jaar kregen Jan en Katy ook hun persoonsbewijzen (afb. 7.5). [JPG]). Zonder succes evenwel, mijn gynaecologische kennis was niet voldoende. Ik moest na een week terugkomen om aan te kunnen tonen dat ik ook iets van de gynaecologie wist. Dat bleek het geval, in een week had ik het tekort ingehaald. Lacht daar iemand? Onzin natuurlijk, het examen was voldoende geweest maar de gynaecologie was inderdaad niet zo best. Gevolg: de gynaecoloog in de examencommissie had zich verzet tegen de toekenning van het artsdiploma. Daar had de commissie niet onderuit gekund, de gynaecoloog kreeg de eer die hem toekwam. Niet geslaagd dus. Maar wat stelde de gynaecologie nu helemaal voor? Dus een week, een hoogst uitzonderlijk resultaat dat ik alleen maar kan verklaren uit de reverentie van de commissie voor de gynaecoloog. Na die week de gynaecologie overgedaan, een farce was dat. De hoofdassistent

Afbeelding 7.5: Persoonsbewijzen van Jan en Katy.

die mij moest examineren stelde enkele simpele vragen — dat ging alles toen nog mondeling! — en zei: 'gaat u maar'. Aan de eer was voldaan. Geslaagd en in de laatste zitting van de faculteit voor het zomerreces mocht ik de artseneed afleggen.

Zo werd ik bevoegd de genees-, heel- en verloskunde uit te oefenen zoals dat heette. Bevoegd wel maar ook de mogelijkheid? Dat was een probleem, er waren artsen te over. Je kon je ergens als huisarts vestigen in de hoop dat er ook patiënten zouden verschijnen. Maar hoe moest je dan de eerste jaren zonder of met een verwaarloosbaar inkomen doorbrengen? Dat kostte de ouders geld, geld dat ik na zeven jaren door mijn ouders bekostigde studie hen niet wilde vragen. Dat gold ook voor het geld dat voor de overneming van een praktijk nodig zou zijn. De oplossing was te zien een assistent-plaats te bemachtigen. Maar daar viel niet veel in te

kiezen. De meeste assistenten in klinieken waren volontairs d.w.z. zonder enige geldelijke vergoeding. En wie betaalde dan het levensonderhoud? De ouders en dat was wat ik niet wilde.

Dus maar aan het solliciteren naar een betaalde assistent-plaats gegaan en me opgegeven als beschikbare waarnemer van praktijken bij het bureau van de Maatschappij ten behoeve van de Geneeskunst. Maar eerst viel me het geluk en de eer ten deel door oom Pé te worden gevraagd zijn praktijk gedurende zijn twee weken vakantie waar te nemen. Hij waagde daarmee wel wat, zo'n nog volledig onervaren arts te vragen zijn uitgebreide dorpspraktijk met apotheek waar te nemen.

Moeder Katy en ik samen naar Heteren! Zij voor de kinderen, ik voor de praktijk. Een ideale toestand. Maar laat er geen misverstand rijzen, er was een chaperonne in de persoon van een zuster van tante Ali. Verloofden samen alleen in een huis laten? Dat gaf geen pas!

De praktijk was niet mis, 's ochtends om 8 uur met spreekuur beginnen, dan visites rijden in de wijde omgeving en tenslotte de zelf voorgeschreven medicijnen klaarmaken, wat betekende dranken en poeders fabriceren en pillen draaien! En wat de zieken betreft viel ik met mijn neus in de boter. Een meisje met een groot abces in de lies. Incideren ja, nee? Nee, als het een tuberculeus abces zou zijn. (De hooggeleerde Lamris zei: Wie een koud abces opent, opent de poorten des doods!) Andere dan tuberculeuze abscessen voelen wat warm aan. Dat was hier min of meer het geval. Dus incideren. Maar dat had ik nooit eerder gedaan! (Wat een opleiding had ik gehad!). En dat in de lies, waar de grote bloedvaten dicht onder de huid liggen. Maar het moest, dat zag ik wel. Dus een chirurgisch mes genomen en met de moed der wanhoop geïncideerd. Niet te oppervlakkig, niet te diep (de bloedvaten). Niet te kleine snee (sluit zich vanzelf weer). Alles goed gegaan. Ook met een tweede patiënt. Die had een keelontsteking met toenemende benauwdheid. Wat te doen, hoe lang aanzien in de hoop dat nog tijdig genezing intreedt voor een verstikking dreigt. Na enige tijd het te hebben aangezien begon het me te riskant te worden. Alternatieven: via de hals de luchtpijp doorsnijden of met de patiënt naar het ziekenhuis in Arnhem rijden voor het te laat was. Het laatste gekozen. De specialist vond de keus en het tijdstip waarop juist. Gelukkig. De patiënt heeft het overleefd. Wat een toestanden in de dorpspraktijk! Ik voelde me als een leerling op zwemles die bij wijze van eerste les in het diepe wordt gegooid.

De sollicitaties naar een assistentenplaats liepen op niets uit. Wel kon ik een praktijk in Wezep gaan waarnemen voor de plaatselijke arts in Wezep die bij een motorongeluk een hersenschudding had opgelopen. Stante

pede erheen. Ik werd ondergebracht in een kindervakantiehuis. De directrice had, het was winter, niets anders te doen dan mij verzorgen. Ze heeft dat met veel verve gedaan. Maar koud dat het was! 's Nachts bevroor de adem op het laken. 's Ochtends als ik op de motor patiënten ging bezoeken vroom het een tijdlang tegen de 20° C. Om onderweg niet te bevriezen gingen er onder het motorpak (van de zieke collega) enkele lagen kranten. Desniettemin kwam ik meestal half-bevroren bij de patiënten aan.

Hier en onder deze omstandigheden geviel het dat er midden in de nacht werd gebeld door een patiënt met een hevige kiespijn. Nog nooit een kies getrokken. Maar nu moest het wel, het element was niet te redden. Een tang uitgekozen waarvan ik dacht dat die wel paste. Tang op de kies gezet, getrokken en niks hoor. Het rotte ding wilde er niet uit, ook niet na meer pogingen. De patiënt in arren moede een aspirientje gegeven met het advies de volgende dag naar Zwolle te reizen en daar een tandarts op te zoeken. Zo ging dat toen op het platteland, de dokter moest het trekken maar in de praktijk zien te leren. Zo luidde ook de wat cynische kreet tijdens de opleiding: kiezen trekken leer je op de boeren!

In januari kwam er plotseling een antwoord op een van de advertenties waarop ik had geschreven. De Gemeentelijke Geneeskundige Dienst van Voorburg had een assistent nodig en na een sollicitatiegesprek — een nieuwe ervaring — werd ik per 1 februari 1942 als zodanig benoemd. Hoera, een vaste baan!!

Dus op kamers gegaan in Voorburg. Het salaris bedroeg f 2500,— per jaar, ook voor toen was dat weinig. Ter vergelijking: een huisarts met een goede praktijk verdiende al gauw f 10.000,— per jaar. Maar, al was het weinig, het zou nog wel voldoende zijn geweest voor twee personen. We begonnen dus aan trouwen te denken en te zien waar we zouden kunnen gaan wonen.

Het werk bestond voor de helft uit dat van een schoolarts, voor de andere helft uit het beoordelen van aanvragen om extra distributiebonnen voor zieken en zwakken. Het ging daarbij om extra toewijzingen van brood, boter, aardappelen, suiker, schoenen, brandstof, textiel en wat al niet meer. Want heel veel van de dagelijkse behoeften waren gerantsoeneerd en konden alleen worden verkregen op inlevering van distributiebonnen. Zieken, dieetgebruikers en zwakken konden op aanvraag door de behandelende arts extra bonnen krijgen. Die toe — of af! — te wijzen was dus mijn taak. Zelf had ik het grote geluk erg mager te zijn — 1.91 m, 65 kg — wat mij volgens de distributieregels onder de categorie zwakken deed vallen en recht gaf op de toewijzing van extra brood en boter. Zolang het er was heb ik dat extra voedsel gehad.

Ik zou niet durven beweren, dat ik dit schoolartsen- en distributiewerk erg interessant vond. Toen de vader van mijn aanstaande zwager Karel Helmig dan ook een biljartvriend bleek te hebben die als bedrijfsarts bij Hoogovens een betrouwbare assistent zocht, was mijn belangstelling gauw gewekt. Ter toelichting, 'betrouwbaar' sloeg toen niet op enigerlei karaktereigenschap of op medische kwaliteiten maar had betrekking op de vraag of je niet een NSB-er of anderszins 'deutschfreundlich' was. Dat was ik niet en wegens mijn vergaande betrouwbaarheid werd ik bij Hoogovens¹ aangenomen. Op hetzelfde salaris als ik in Voorburg had. Dat was 1 december 1942.

Met behulp van de Helmigs vond ik een kamer bij een sigarenhandelaar, wat gezien de toen bestaande tabaksrantsoenering een niet onaardige bijkomstigheid was. Bij een goede relatie met een sigaren- en sigarettenwinkelier viel er wel eens wat buiten de distributie om te krijgen. 'Zwart', zo heette dat. Dat had toen niets met het ontduiken van de omzetbelasting te maken, alleen met het zonder distributiebon verkrijgen van gerantsoeneerde waren.

Bij Hoogovens gold een proeftijd van twee maanden. Maar dat verhinderde ons niet onmiddellijk trouwplannen te maken en naar een huis te gaan zoeken. In Velsen-Noord waren wel huizen te vinden want er mochten alleen mensen wonen die economisch aan de IJmond verbonden waren. Een makelaar had misschien wel een huis voor ons. Vanwaar dat 'misschien'? Wel, hij wilde er eerst achter zien te komen of wij wel betrouwbaar (in dezelfde als de zojuist genoemde zin) waren. In het gesprek met moeder Katy informeerde hij daar dan ook naar. Heel voorzichtig en indirect want het was niet ongevaarlijk daar bij huurders naar te informeren. Voor dit soort discriminatie kon je zomaar het gevang of het concentratiekamp indraaien. Maar goed, het gesprek liep goed af, we konden Duinvlietstraat 68 in Velsen-Noord huren.

Misschien vraagt iemand zich af waarom moeder en ik niet samen dat gesprek met de makelaar hadden. Kort gezegd: ik had mijn werk en voor privé-zaken vroeg men geen vrij, dat sprak destijds geheel vanzelf!

Zo was dan de situatie in januari 1943. Ik had een baan en we konden een huis krijgen, twee voorwaarden om te kunnen trouwen waren vervuld. Voorwaarden, het is zwak uitgedrukt, het waren conditio's sine qua non. Wie geen vast inkomen had trouwde niet, leefde niet samen en bleef gescheiden van (tafel en) bed. Zo eenvoudig was dat. En geen huis? Idem,

¹Koninklijke Nederlandse Hoogovens en Staalfabrieken N.V., in 1999 gefuseerd met British Steel onder de naam Corus en in 2007 overgenomen door het Indiase bedrijf Tata Steel. [JPG]

idem. Aan die twee primaire voorwaarden moest zijn voldaan, daar was ieder weldenkend mens het mee eens.

7.4 Katy van den Burg en Jan de Groot getrouwd

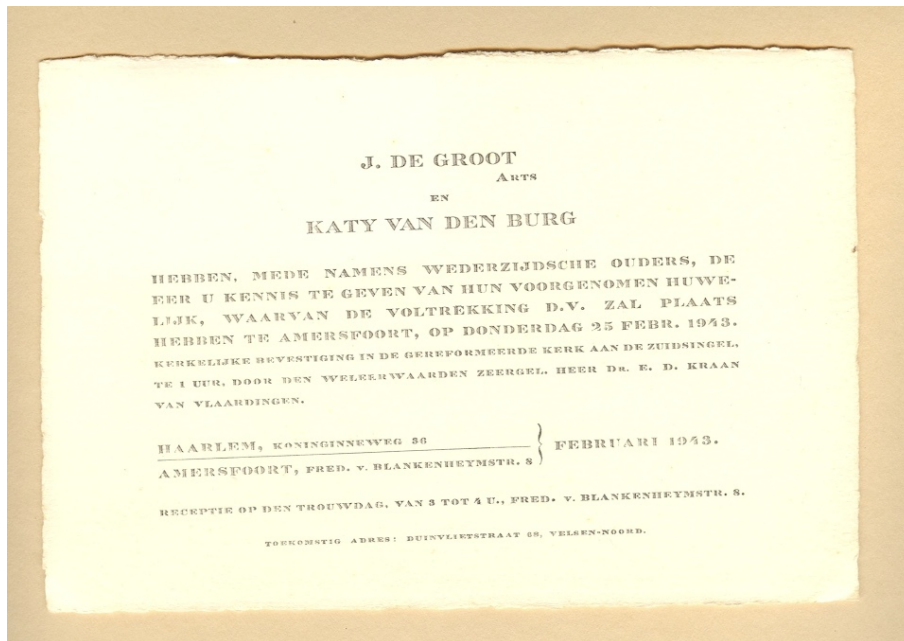
We hadden dus een inkomen — f 208,33 per maand — en een huis, huur f 30,- per maand. Maar het was een leeg huis. Het moest nog worden ingericht.

Gebruikelijk was, dat wanneer de ouders van een jongeman de studie hadden bekostigd, de ouders van het meisje voor de inrichting van het huis zouden zorgen. Dat deden vader en moeder Van den Burg dan ook. En hoe!! Gedurende de verlovingstijd was moeders uitzet al opgebouwd: kleren, linnengoed en wat daarbij hoorde. Nu volgden het meubilair, de bedden, keukeninrichting, vloerbedekking, kortom de hele woninginrichting. Voor dat alles zorgden vader en moeder Van den Burg op uiterst royale wijze. Oma Van den Burg en moeder liepen stad en land af om hier dit, daar dat te bemachtigen. Want al deze zaken waren schaars geworden, heel schaars. Had vader Van den Burg niet zoveel (zaken)relaties gehad en in ruil voor goederen een piano of een orgel kunnen leveren dan was het nooit gelukt ons huis zo volledig in te richten als in feite het geval is geweest.

Wij trouwden op 25 februari 1943, zie de afbeeldingen 7.6 en 7.7. Ondanks alle schaarstetoestanden maakten vader en moeder Van den Burg er een groots feest van waarbij alle wederzijdse ooms, tantes en per familie een neef of nicht werden uitgenodigd. De dag werd afgesloten met een groot diner van vooroorlogse kwaliteit.

Bij de huwelijksbevestiging in de kerk ging oom Ebbo Kraan voor. De trouwtekst was: 'En zij riepen Rebekka en zeiden tot haar: Zult ge met dezen man trekken? En zij antwoordde: Ik zal trekken' (Genesis 24:58). De tekst werd door oom Ebbo op het eerste blad van onze huwelijksbijbel geschreven. Het formulier dat bij de huwelijksbevestiging werd gebruikt is nu op verscheiden onderdelen uit de tijd. Dat geldt in de eerste plaats het taalgebruik, daarnaast ook verschillende opvattingen. Toch neemt dat niet weg, dat er veel waardevols in te vinden is. Ik citeer er het volgende uit.

Aangezien gij, Jan de Groot en Cornelia Hendrika van den Burg begeerd hebt, uw echtelijke verbinding openlijk in de kerk alhier te laten bevestigen en hiertegen geen wettig bezwaar van de zijde der gemeente is ingebracht, zullen wij thans in de naam des heren daartoe overgaan. Maar, opdat gij in dezen staat godvruchtig leven moogt, zult gij, ten

Afbeelding 7.6: Trouwkaart Jan en Katy.

andere, ook weten, tot welk einde God den huwelijken staat heeft ingesteld.

Ten eerste, opdat man en vrouw, door oprechte liefde verbonden, elkaar trouw helpen en bijstaan in alle dingen, die tot het tijdelijke en eeuwige leven behoren.

Ten andere, opdat door het huwelijk het menschelijk geslacht worde gebouwd en ouders en hun kinderen, indien het gode belijft ze hun te geven, in de waarachtige kennis en vreeze Gods Hem ter eer en tot hun zaligheid groot te brengen (...)

Ten derde, zult gij ook weten, hoe zich de een jegens den ander naar Gods Woord schuldig is te houden. Eerstelijk zult gij man, weten, dat God u gezet heeft tot een hoofd der vrouw opdat gij haar, naar uw vermogen verstandig zoudt leiden, onderwijzen, troosten en beschermen, gelijk het hoofd het lichaam regeert, ja, gelijk Christus het Hoofd, de troost en de bijstand zijner gemeente is. Bovendien zult gij uw huisvrouw liefhebben als uw eigen lichaam (...) Gij zult niet verbitterd tegen haar worden, maar bij haar wonen met verstand en het vrouwelijk vat, als het zwakste eer geven, als die ook mede erfgenaam der genade des levens zijt; opdat uw gebeden niet verhinderd worden. En naardien het Gods bevel is, dat de man in het zweet zijns aanschijns brood zal eten, zoo zult ook gij getrouw en naarstig uw goddelijk beroep arbeiden, opdat gij uw huisgezin met God en met eer

Afbeelding 7.7: Trouwen vanuit de Frederik van Blankenheimstraat 8.

moogt onderhouden, en ook daarenboven iets hebt om de nooddructigen mede te delen.

Des gelijks zult gij, vrouw, weten, hoe gij u naar het woord van God houden zult jegens uw man. Gij zult u wettigen man liefhebben en eeren, ook hem gehoorzaam zijn in alle dingen, die recht en billijk zijn, als uw heer, gelijk het lichaam aan het hoofd en de gemeente aan Christus onderdanig is. Want Adam is eerst gemaakt, daarna Eva, Adam tot hulp (...)

Gij zult ook uw man in alle goede en oprechte dingen behulpzaam zijn, op uw huishouding goede acht hebben, en in alle ingetogenheid en eerbaarheid zonder wereldsche pracht wandelen, begeerig naar het onverderfelijk versiersel van een zachtmoedigen en stillen geest, die

kostelijk is voor God, opdat gij anderen een goed voorbeeld van zedigheid moogt geven.

Hoe volstrekt niet van deze tijd is dit, theologisch en maatschappelijk. Dat was het eigenlijk ook niet meer toen het ons bij de huwelijksbevestiging werd voorgelezen. Maar dat geldt hoofdzakelijk de gezagsverhouding tussen man en vrouw in het huwelijk, die toen zeker niet meer was zoals in het voorgaande beschreven.

Wij, moeder en ik, hebben onze verhouding ook nooit zo beleefd, althans niet in de formele theologisch-juridische zin. Moeder heeft nooit gezegd: jij bent de baas, en ook ik heb dat nooit beweerd. Maar moeder heeft mij wel altijd als het hoofd van het gezin gezien en behandeld en ik heb me, denk ik, ook steeds zo gedragen. Dat was op geen manier een kwestie van gezag maar van verantwoordelijkheid. Het is moeilijk het subtiele verschil daartussen uit te leggen. Wij hebben daarover nooit 'gediscussieerd', hooguit min of meer terzijde er eens iets over gezegd — de hele praatcultuur is ons tot op heden ontgaan —, wij waren en zijn te zeer eensgezind om daarover discussies aan te gaan. Voor hier nog iets over te zeggen ga ik verder met het citeren van het slot van het bevestigingsformulier. En daar ligt het zwaartepunt ervan!

Jan de Groot verklaart gij hier voor God en zijn heilige gemeente, dat gij genomen hebt, en neemt, tot uw wettige huisvrouw Cornelia Hendrika van den Burg, hier tegenwoordig? Beloofst gij, dat gij haar nimmer zult verlaten; dat gij haar zult liefhebben en trouw onderhouden, zoals een getrouw en godvreezend man aan zijn wettige vrouw schuldig is, dat gij ook heilig met haar leven wilt, haar trouw houdende in alle dingen, naar uitwijzen van het heilig Evangelie?

Antwoord: ja.

Cornelia Hendrika van den Burg verklaart gij hier voor God en zijn heilige gemeente, dat gij genomen hebt, en neemt, tot uw wettigen man Jan de Groot, hier tegenwoordig? Beloofst gij hem lief te hebben, hem gehoorzaam te zijn, hem te dienen en te helpen, hem nimmer te verlaten, heilig met hem te leven, hem trouw houdende in alle dingen, gelijk een vrome en getrouwe huisvrouw haren wettigen man schuldig is, naar uitwijzen van het heilig Evangelie?

Antwoord: ja.

Die belofte van liefde en trouw 'naar uitwijzen van het heilig Evangelie', die hebben we graag gegeven. Dat was en is voor ons de kern van ons huwelijk. We hebben dit formulier in de eerste jaren van ons huwelijk bij gelegenheid nogal eens gelezen. En met vreugde. De verouderde theologische en maatschappelijke opvattingen, och die stoorden ons niet, het ging

ons om de kern van de zaak, die we steeds recht overeind hebben willen houden. We vinden het, mede door de statige formuleringen, nog steeds een prachtig formulier al is het dan onder voorbijzien van wat daarin te zeer tijdgebonden is.

Na de huwelijksbevestiging volgde het trouwdiner (afb. 7.8), dat wij zoals

Afbeelding 7.8: Trouwdiner Jan en Katy. Naast Katy de ouders van Jan en naast Jan de ouders van Katy.

gebruikelijk als eersten verlieten om aan onze huwelijksreis te beginnen. Die huwelijksreis leidde ons naar Utrecht naar het toen bekende hotel Terminus, inmiddels afgebroken ten behoeve van Hoog Catharijne. Na het ontbijt de volgende ochtend gingen we naar . . . , wel naar Duinvlietstraat 68 in Velsen-Noord. Een huwelijksreis dus van een uur of twaalf. Betreunden we deze korte duur? Geenszins, we waren maar al te verheugd ons gezamenlijke huis te kunnen betrekken.

7.5 Duinvlietstraat 68, Velsen-Noord

Het huis was een uit een rijtje woningen (afb. 7.9) voor de kleine middenstand, gelegen aan een pleintje dus zonder directe overburen. (Die hebben we ook later nooit gehad.) Dat we daar zo snel, je mag wel zeggen onmiddellijk, na ons huwelijk introkken had mede te maken met het feit, dat het huis volledig was gemeubileerd en dus zo kort mogelijk onbewoond moest blijven. Ook toen was dat riskant gezien de schaarste aan de goederen die erin stonden.

Afbeelding 7.9: Het rijtje woningen in de toenmalige Duinvlietstraat, waaronder nummer 68, anno 2011 (de straat heet inmiddels Van Rijswijkstraat).

Het dagelijkse leven was niet eenvoudig, vrijwel alle voedingsmiddelen waren op de bon en zelfs dan nog moeilijk te verkrijgen. Dat vergde veel geloop en uitzoeken welke winkel iets beschikbaar had. Dat we desondanks geen honger leden komt mede door de gulle bijstand van vader en moeder Van den Burg. De verkoop van een piano of een orgel leverde vader de mogelijkheid boter, kaas en nu en dan een zak tarwe te bemachtigen, waarvan wij dan ruim ons deel kregen. Die zak tarwe herinner ik me nog heel goed. Die leverde 's ochtends een bord tarwepap op en spaarde zodoende de broodbonnen.

Daar kwam bij, dat Hoogovens aan het personeel extra voeding kon geven zonder inlevering van bonnen. Die extra voeding bestond uit iedere middag een halve liter stampot voor mij op mijn bureau. Bovendien verstreekte Hoogovens aan het personeel cokes of briketten. Keiharde brokken waren dat. Ze moesten met een houten hamer in kachelklare brokken worden geslagen. Moeder heeft er heel wat op los geklopt! Een haard kon op die cokes of briket niet branden. Daar hadden we een potkacheltje voor. Dat moest met houtjes worden aangemaakt. Bij het cokeskloppen kwam dan ook telkens het houtjes hakken. Ook daar was moeder heel goed in. Alleen, het potkacheltje aan houden, dat kostte haar hoofdbrekens gewend als ze was aan een centrale verwarming. Maar ik was een haard en een kolenfornuis gewend, ook die moesten telkens voor de nacht worden geprepareerd. Dat kunststukje kende ik wel. We hebben het daardoor best kunnen redden, het potkacheltje bleef 's nachts aan en kon 's ochtends weer worden opgestookt.

Zo waren we plotseling — dat woord is wel juist — van een jong meisje van ruim 22 jaar, nog kind in het ouderlijke gezin en een iets oudere jongeman, een kamerbewoner, een gezeten echtpaar geworden. 'Gezeten', dat klinkt misschien wat overdreven maar het wás zo. Tegenwoordig plegen jonggehuwden of samenwonenden — die bestonden toen nog niet — in het begin wat aan te rommelen op een min of meer studentikoze manier. Destijds niet alzo. We waren van de ene op de andere dag van Katy van den Burg en Jan de Groot, beter gezegd juffrouw Van den Burg en mijnheer of dokter De Groot, de heer en mevrouw De Groot-van den Burg geworden en hadden en wensten aan deze status te voldoen! Dokter en mevrouw De Groot behoorden volautomatisch tot de (intellectuele) élite, jong of niet, rijk of arm, dat deed er niet toe. Er waren rangen en standen en tot welke wij behoorden stond vast. Vooraanstaand, dát waren we. Met of zonder onze instemming.

Ook destijds waren alle mensen gelijk maar sommigen waren nog gelijkjer dan anderen. Een standenmaatschappij? Zeker wel. Men kende zijn plaats, ten goede of ten kwade. Die plaats werd ook ternauwernood betwist, men was het ermee eens of legde zich erbij neer. Maar duidelijk was het. Ieder wist wie waar stond. Goed of verkeerd? Ik zou het niet kunnen zeggen. De effecten van de tegenwoordige 'democratie', waarin de gelijkheid van allen voorop staat zijn niet alleen maar gunstig.

Velsen-Noord lag in het 'Sperrgebiet' waartoe niet iedereen toegang had. Het werd beheerst door de militaire situatie. Die bestond uit de verwachting van een geallieerde invasie, waartegen de bezetters hun 'Atlantikwall' hadden opgebouwd. Dat betekende voor ons, dat rondom zware geschutstellingen stonden, van waaruit bij geallieerde aanvallen of alleen maar bij overvliegen van vliegtuigen zwaar geschoten werd. Een donderende herrie leverde dat op, het regende zo nu en dan granaatscherven op straat. Dat was geen probleem, we wenden er snel aan. Maar die kwalificatie 'Sperrgebiet' betekende eveneens, dat we van 19 uur 's avonds tot 6 of 7 uur 's ochtends niet op straat mochten zijn op straffe van door Duitse soldaten te worden beschoten. Frustrerend? Kom nou. We pasten ons heel gewoon aan, zonder gemier. Het laatste liet je overigens wel uit je hoofd. De straffen die daarop stonden varieerden van gevangenis tot concentratiekamp tot executie. Wij, moeder en ik waren heel gelukkig en hoopten op bevrijding.

Op het terrein van Hoogovens beleefden we periodiek luchtaanvallen van geallieerde vliegtuigen. Op een zondag ben ik zelfs drie keer naar het bedrijf gegaan om eventuele slachtoffers van een bombardement te helpen. Maar meestal vielen er weinig slachtoffers, we wenden eraan dat het luchtalarm

meermalen per dag ons maande de schuilkelders of -loopgraven in te gaan. Wat we meestal niet deden, het overvliegen van geallieerde vliegtuigen was een te vreugdevol gezicht dan dat we dat wilden missen.

Zo laconiek was echter niet iedereen. Er waren er die 'stressverschijnselen' kregen. Die bestonden hoofdzakelijk uit een onbedwingbare angst bij hun verblijf op het Hoogoventerrein. Dat noemden we 'bomneurose', een ziekte dus! De gedachte, dat de omgevingssituatie i.c. de (tot op zekere hoogte) levensbedreigende werkomgeving op zich ziek kon maken, was nog niet gerezen. Wie daardoor ziek werd was een neuroticus, iemand die door zijn ziekelijke aanleg de levenssituatie niet aankon. Men werd geacht alle bedreigingen het hoofd te kunnen bieden. Het bedreigde leven was de normale menselijke toestand.

Tussen toen en nu ligt de periode van de zestiger/zeventiger jaren. De jaren waarin de bomen de hemel in leken te groeien en waarin met name van alles wat er scheef ging de omstandigheden de schuld gingen krijgen. Een ongelukkige jeugd, een verkeerde opvoeding, armoede, tekortschietende overheid, onvoldoende opleiding, te schaarse subsidies, kortom de omstandigheden werden de oorzaak van falen en ongeluk, nooit en nimmer de betrokkene zelf. Voor wie deze omslag niet heeft meegemaakt zal het moeilijk zijn in te zien dat ook zonder extreme welvaart welzijn mogelijk is.

7.5.1 Mijn werk bij Hoogovens

Mijn werk bestond in hoofdzaak uit twee delen, het ene de ziekencontrole van de arbeiders — die bij de beampten werd door mijn chef gedaan, daar kwam het broekje niet aan te pas — en het andere de eerste hulpverlening bij ongevallen voorzover de 'verbandmeesters' die niet konden afdoen en chirurgische hulp niet nodig was. Van die eerstehulpverlening heb ik veel geleerd, zij het noodgedwongen als autodidact. Ik leerde dat niets doen, althans in eerste instantie, dikwijls beter was dan iets doen. Komt tijd, komt niet alleen raad maar ook inzicht, acuut noodzakelijke ingrepen natuurlijk daargelaten. De ziekencontrole was in heel andere opzichten leerzaam. 'Arbeidsongeschikten' simuleren zelden maar ze overdrijven hun klachten gaarne. Dat ligt geheel in de aard van de zaak, je moet de dokter toch (over)duidelijk maken waarom je niet werkt. Zo werd en wordt een controlerende arts dagelijks veelvoudig belazerd. Daar wen je gauw aan, de arts en de patiënt voeren een rollenspel op en dat moet je weten.

Veel interessanter was het contact met de arbeiders — het verschil arbeider/beampte bestond nog — zowel in de fabriek, op hun werk als bij

hen thuis als ze ziek waren en ik er voor ziekencontrole heenging. De arbeiderswereld was mij als zoontje van een ambtenaar, leerling van een élite vwo instelling en student geheel onbekend. Nu kwam ik in nauw contact met de handlangers, vaklieden en bazen van het Hoogovenpersoneel. Het eerste wat me opviel was de recht-voor-z'n-raapse wijze van uiten. Dat was wel even wennen. De Noord-Hollanders waren daar heel sterk in. Bijzonder geciviliseerd waren ze zeker niet, eerder aan de rauwe en gevoelsarme kant. Dat merkte je ook in de winkels waar de sfeer heel anders, veel minder beleefd, was dan wij uit Arnhem en Amersfoort gewend waren. Daarnaast was er in veel gevallen sprake van een duidelijke trots op hun werk, een smelter, een walser, een bankwerker, dat wás iemand.

Veel later, in de hongerwinter, toen ik de praktijk — een 'praxis aurea' — van een Beverwijkse huisarts waarnam, kwam ik in contact met de plaatselijke upper ten. Die vond ik in vergelijking met de arbeidsbevolking in het algemeen, hoewel vanzelfsprekend wel geciviliseerder en ook niet onvriendelijk, op de een of andere manier minder sympathiek. Men was veeleisender en leek er een soort ik-betaal-er-toch-voor mentaliteit op na te houden.

Over het algemeen genomen was het in die tijd nog een heel kleinstedese samenleving. Men wist weliswaar niet alles maar toch wel veel van elkaar, zij het groepsgewijs en met onderlinge tegenstellingen. Dat is later na de instroom van Groningers, Friezen, Spanjaarden, Italianen en andere vreemdelingen en niet te vergeten veel hoger opgeleiden uit andere delen van Nederland volledig veranderd. Het oorspronkelijke Beverwijk bestaat niet meer. Het is een naar karakter vrijwel stedse samenleving geworden met een open venster zoals dat heet naar de rest van Nederland en eigenlijk de hele wereld. Dat is in de eerste plaats te danken of zo men wil te wijten aan het uitgroeien van Hoogovens tot een internationaal concern.

In de oorlogsjaren was Hoogovens een voor de Duitsers belangrijk bedrijf, een groot deel van de productie ging naar de Duitse oorlogsindustrie. Om die reden waren er twee Duitse waakhonden aangesteld die op de directie moesten toezien. Eén dezer heren 'Herr Jansen' heb ik van nabij gekend, hij had namelijk rugklachten en wilde daarvoor in de verbandkamer fysiotherapie hebben. Die mocht ik hem geven. De gesprekken tijdens de behandeling gingen natuurlijk mede over de oorlog en de afloop daarvan. Over het laatste heb ik hem niet in het ongewisse over mijn hoop en mening kunnen laten. Het is niet onwaarschijnlijk dat ik daardoor op een van de lijsten met 'deutschfeindliche' Nederlanders ben terechtgekomen. Het vervolg van dit verhaal wijst daar tenminste op.

Einde maart 1943 was er een door de illegale artsenorganisatie 'Medisch

Contact' georganiseerde actie tegen het verplichte lidmaatschap van de 'Artsenkamer', een nationaal-socialistisch product, opgezet. Alle artsen moesten er lid van worden tenzij ze hun praktijk inmiddels hadden beëindigd. De actie van 'Medisch Contact' bestond daarin, dat de artsen werd geadviseerd een brief naar de Rijkscommissaris Herr Seys Inquart te schrijven met de mededeling de praktijk en de geneeskundige bevoegdheid te hebben neergelegd en mitsdien geen lid van de Artsenkamer te kunnen worden. Tweederde van de Nederlandse artsen gaf hieraan gehoor. De Duitsers reageerden snel: een paar honderd artsen werden opgepakt en naar het concentratiekamp Amersfoort overgebracht. Daarop doken grote aantallen artsen onder met als gevolg dat de hele medische verzorging in Nederland in het honderd liep. Dat werd de Duitsers te bar, de artsen werden binnen een week uit Amersfoort weer vrijgelaten nadat 'Medisch Contact' had toegezegd de artsen te adviseren een brief met spijtbetuiging aan de Rijkscommissaris te schrijven.

Ook ik had beide brieven geschreven en er evenmin als de anderen verder iets op gehoord. Tot september van hetzelfde jaar.

7.5.2 Gevangenis en concentratiekamp

Op een zekere dag in september vervoegden zich twee heren in burger bij het bureau van de ziekencontrole. Waar ik was? Ergens op het bedrijf zo meenden men. De heren af. Ze zijn toen niet het bedrijf op maar naar ons huis gegaan, waar ze door moeder werden ontvangen. Of ik thuis was? Nee. Waar dan wel? Op mijn werk. Dank u wel.

Moeder heeft toen naar het bedrijf gebeld en verteld, dat er twee heren waren geweest om naar mij te vragen. Veiligheidshalve ben ik daarop van de verbandkamer, waar ik was, de fabriek in gegaan. Zo was dat in die tijd. Zelfs als er een paar neutrale manspersonen naar je kwamen vragen kon je maar beter even uit de buurt blijven ook al had je, zoals ik, geen enkele overtreding of wat dan ook gepleegd. Maar voor anti-Duitse of progeallieerde uitlatingen kon je altijd worden opgepakt als deze of gene die had overgebrieft aan de 'Sicherheitsdienst' of een soortgelijke instantie. En welke Nederlander had nooit iets van die aard gezegd waar derden bij waren?

Mijn voorzorg bleek terecht want de heren kwamen inderdaad in de verbandkamer naar mij vragen. Maar ja, ik was ergens in de fabriek. Ze gaven het op en vertrokken met de mededeling dat ik de volgende ochtend, naar ik me meen te herinneren om 10 uur, op het bureau van de SD — Sicherheitsdienst — in Amsterdam werd verwacht voor een gesprek.

Wat nu? Dat de heren door of namens de SD waren gestuurd was wel duidelijk. Maar hoe te reageren? Onderduiken kon, maar waar moest je dan van leven? En wanneer en waar kon je dan weer opduiken? Tenslotte had ik bij mijn weten ook niets van ernstige aard op mijn kerfstok. Beide mogelijkheden, onderduiken en aan de opdracht gevolg geven, hadden hun eigen risico. We besloten dat ik dan maar naar Amsterdam zou gaan. Voor een gesprek zogezegd.

Ik ging dus naar de Euterpestraat² in Amsterdam waar de SD zijn zetel had, een berucht adres maar ik ging er met een zeker naïef gevoel van onschuld heen. Dag mijnheer, waar komt u voor? Mijn naam is De Groot, men heeft mij gevraagd me hier te melden. Enig gezoek in papieren en: gaat u maar met me mee. Waarheen? Naar de kelder onder het gebouw waar ik zonder pourparlers werd opgesloten in een cel van ca. 1,5 bij 2 m met een houten zitbankje erin.

Echt verbaasd was ik niet. Zo waren de Duitse manieren. Het was er halfdonker, er waren nog meer cellen van hout en draadgaas in die kelder gemaakt, dat zag ik wel maar verder was het wachten op de dingen die zouden komen. Die kwamen na een paar uur dan ook, ik werd overgebracht naar de gevangenis aan de Weteringschans. Dat het daarheen was, daar kwam ik later pas achter. Voor het moment was er niet anders aan de hand dan dat ik werd opgesloten en vervolgens overgebracht naar een ander adres. Alles zonder commentaar, laat staan uitleg.

In de cel van de gevangenis aan de Weteringschans waarin ik terecht kwam trof ik een paar andere personen aan. Naar bleek twee artsen, twee marechaussees en een zwarthandelaar. Met z'n zessen zaten we in een éénpersoonscel. Toen de nacht aanbrak kregen we ieder een stromatras die we met enig kunst- en vliegwerk zo konden neerleggen dat ze elkaar niet overlaptten. De vloer van de cel was nu geheel met matras bedekt.

De cel moet zo ongeveer 2 bij 3 m groot zijn geweest. In een hoek ervan stond een tonnetje met een deksel. Dat was voor 'poepen en plassen', handelingen die onafgescheiden van de andere bewoners van de cel uitgevoerd moesten worden.

Ik herinner me er niet zo veel meer van. Wel, dat we ongelooflijk veel hebben gelachen. Dat lachen was natuurlijk een uiting van de spanning.

²Na de Tweede Wereldoorlog is de straatnaam gewijzigd in de Gerrit van der Veenstraat. Gerrit van der Veen was een leider van het Nederlands verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog. [JPG]

Toch was het onnozel. We hadden de risico's van door de Duitsers gevangen te zijn genomen nog niet echt door. Maar dat we zomaar, zonder zelfs de aanduiding van een beschuldiging, waren vastgezet, dat verbaasde ons minder. Wie had er niet eens iets gezegd of gedaan dat, indien verraden, ertoe kon leiden dat men werd opgepakt?

Inmiddels had moeder een telefoontje van de 'Sicherheitsdienst' gekregen met de mededeling dat ze toiletpullen e.d. voor mij naar het bureau van de SD moest brengen. Ik zou niet direct weer worden vrijgelaten. Karel Helmig bood aan haar bij die gelegenheid te vergezellen, wat is geschied. Maar wijzer zijn ze er niet van geworden. Het waarom van de 'Schutzhaft' bleef onbekend, zo ook de te verwachten duur ervan. Het scheppen van onzekerheid was een van de terreurmethoden waarvan de Duitsers zich ten aanzien van de Nederlandse bevolking bedienden.

Op de derde dag van ons verblijf in de Weteringschansgevangenis kregen we, d.w.z. de drie artsen, bezoek van een keurige, Nederlands sprekende officier in een Duits uniform. Hij zei de opdracht te hebben ons naar Amersfoort, het concentratiekamp te brengen. Als we op ons erewoord beloofden niet te zullen proberen te ontluchten was hij bereid het risico te nemen ons niet te boeien. Wat aardig van hem!! We beloofden dat.

Zo liepen we met z'n drieën, vergezeld van die officier, door Amsterdam naar de dichtstbijzijnde tramhalte. We zouden met de tram naar het station gaan. Daar, bij de tramhalte, zag ik heel toevallig een collega lopen, een mede oud-SSR-lid. Ik vroeg aan onze begeleider of hij het goed vond dat ik even naar hem toe ging om hem te vragen mijn vrouw mee te delen dat ik naar Amersfoort werd overgebracht. Dat vond hij goed en zo kreeg moeder heel snel bericht van mijn verblijf. Of en hoe ze er anders achter zou zijn gekomen is, de Duitse gebruiken in aanmerking nemende, een open vraag.

Achteraf gezien een krankzinnige, je zou haast zeggen Kafkaïaanse, situatie. Nu zijn we wel wijzer, we weten nu dat dit soort situaties in tal van gebieden ter wereld heel normaal is. Wie een régime niet welgevallig is wordt opgepakt en verdwijnt. Maar toen was ons dat een nog onbekend verschijnsel waarvan we slechts bij geruchte (uit Rusland) hadden vernomen. Eigenlijk nog gekker was onze (mijn) reactie op de situatie. Waren we bang? Nee, hooguit licht ongerust. Waren we verontwaardigd? In het geheel niet. We gedroegen ons volkomen aangepast aan de situatie. Alsof die niets afwijkends had.

In Amsterdam stapten we in de trein naar Amersfoort. De trein was behoorlijk vol en daar zaten we dan, net alsof we gewone reizigers waren.

Alleen onze kennelijke relatie met een officier in een Duits uniform was wat gênant. Stel je voor, Nederlanders die zich met een Duitse militair afgaven. Zo ongeveer meen ik me te herinneren gedacht te hebben.

De reis verliep voorspoedig. In Amersfoort namen we een taxi. Die zou ons naar onze bestemming het concentratiekamp, dat even buiten de stad lag, brengen.

7.5.3 In het kamp Amersfoort

In het kamp aangekomen werden we in een grote lange en smalle kooi van draadgaas geplaatst, de deur op slot. Deze kooi was de beruchte 'rozentuin', waarin gevangenen velen uren en dagen in de open lucht hebben moeten doorbrengen na mishandeld te zijn. Zij werden daar als afschrikwekkend voorbeeld tentoongesteld. Maar dat wisten we toen nog niet. Deze 'rozentuin' was opgesteld op de appèlplaats, een grote open vlakte omringd door houten barakken. Daar stonden we dan, volstrekt onwetend van wat er verder zou gebeuren. Wel zal ik op die appèlplaats diverse figuren rondlopen, gekleed in oude versleten uniformen van het Nederlandse leger, de voeten gehuld in lappen en gestoken in klompen. Verder slecht geschoren en het haar gemillimeterd, toen een teken van vergaande verwaarlozing. Min of meer als de dag van gisteren herinner ik mij, dat een van deze haveloze schorrenfiguren mij enthousiast toezwaaide. Had ik met dit stuk uitvaagsel een relatie?? Ik herkende hem niet. Later bleek het een alleszins eerbiedwaardige collega van de medische dienst Philips te zijn. Hij had mij — nog in burgerkleren — herkend, ik hem in zijn kampoutfit in geen velden of wegen.

Na een uurtje in deze rozentuin te hebben gestaan werden we opgehaald. Alles afgeven, alle kleren uit, naakt een eindje verder en daar kregen we een paar klompen, een stel grof-juten voetlappen bij wijze van sokken, beenwindsels (puttees geheten, zij behoorden bij de soldatenuitrusting), en een oud en versleten grauwgroen legeruniform. De broek moest met een touw om het middel tegen afzakken worden behoed. Het spul paste in het geheel niet maar daarop lette geen mens. Vervolgens naar de kapper — een medegevangene — die het hoofd met een tondeuse kaalschoor. Daarmee was de nivellering naar het laagste niveau voltooid. Nu waren we 'Häftling' geworden. 'Schutzhäftling' zoals de officiële term heel karakteristiek luidde. Terecht natuurlijk want we waren nu beschut tegen de volkswoede over onze onverantwoordelijke tegenwerking tegen het onoverwinnelijke Germaanse Rijk.

Ons werd een plaats aangewezen in 'Block' nummer zoveel. Het hele kamp bestond uit genummerde, houten barakken, in strikte orde opgesteld rond

de centrale appèlplaats. Iedere barak was volgestouwd met stalen stapelbedden, drie hoog. Op de bedden lagen stromatrassen lang versleten, zodat als je erop ging liggen een regen stof op je onderbuurman neerdaalde. En was het alleen maar stof, het waren ook horden vlooiën die mede neerdaalden. Daar te slapen was weinig comfortabel, temeer omdat de slaap voortdurend werd gestoord door regimenten vlooiën die over je lijf wandelden.

Ieder blok had een blokoudste, die de taak had de orde te bewaren en nieuwelingen in de geheimen van het kamp in te wijden. Bij velen ging dat met veel slaag gepaard. Het eerste dat we moesten doen was leren exerceren en ons ordelijk in groepen op te stellen. Dan de commando's leren: Mütze ab, Mütze auf, richt euch enz. Daarnaast in draf het terrein rondhollen, 'kikkeren', d.w.z. op de hurken zittend voorwaarts springen, of plat op de buik met de ellebogen vooruit wurmen en meer van dat fraais. Dergelijke oefeningen konden als er weer eens gestraft diende te worden, uren aaneen worden volgehouden. Te moe om verder mee te doen? Dat bestond niet, het leverde dusdanige lijfstraffen in de vorm van zweepslagen en schoppen op dat je het wel uit je hoofd liet te blijven liggen.

Het kamp werd door Duitse soldaten met het geweer in de aanslag bewaakt. Kwam je er een tegen dan moest je in de houding gaan staan en eerbiedig saluerend groeten. Dat gebeurde tientallen malen per dag. Moest je ergens heen, dan diende dat altijd in draf te geschieden. 'Tüchtig' was het woord.

Aan de kleding kon je zien tot wat voor soort gevangene je behoorde. Joden droegen een grote geel en zwarte jodenster op hun borst, politieke gevangenen waren herkenbaar aan een grote gele driehoek op hun rug en wie een ontvluchtingspoging had gewaagd had een ronde rode lap op z'n rug. Dat waren de gevangenen die het meest werden geplaagd en desgewenst mishandeld.

's Ochtends om 6 uur was het reveil. Een paar rauwe verwensingen en 'aufstehen'. In ijltempo aankleden en in draf naar de w.c.-barak. Daar stonden lange rijen toiletpotten zonder enige afscherming naast elkaar. In draf weer terug naar de barak waar inmiddels het brood was aangevoerd door het etenscommando, een groepje daartoe aangewezen Häftlinge.

Het eten bestond uit een stuk brood, waaruit vier tot vijf sneden gingen. Dat was het rantsoen voor de hele dag naast een schep heel dunne aardappelsoep van een $\frac{1}{2}$ l. Het brood ging zo nu en dan vergezeld van een klein klontje boter of jam. In de soep dreef soms een restje groente en

heel sporadisch een flintertje vlees. Honger was dan ook een van de ergste plagen.

Na 'het ontbijt' naar de appèlplaats waar men zich baraksgewijs moest opstellen. Om de beurt moesten we ons nummer afroepen — nummeren heette dat — ter controle van onze aanwezigheid. Klopte het totale aantal niet dan overdoen, alles natuurlijk stram in de houding staande. Bleef het niet kloppen dan exerceren, net zo lang tot men er achter was gekomen waarom het aantal niet klopte.

Na het appèl moest ieder zich bij het 'Arbeitskommando' voegen waar hij was ingedeeld. Ik begon in het stenenbikkommando. Daarin zaten alle artsen, zo'n zestig in getal. De hele dag cement van gebruikte bakstenen bikken in de najaarszon met de rug tegen een muur en onder gezellige kout.

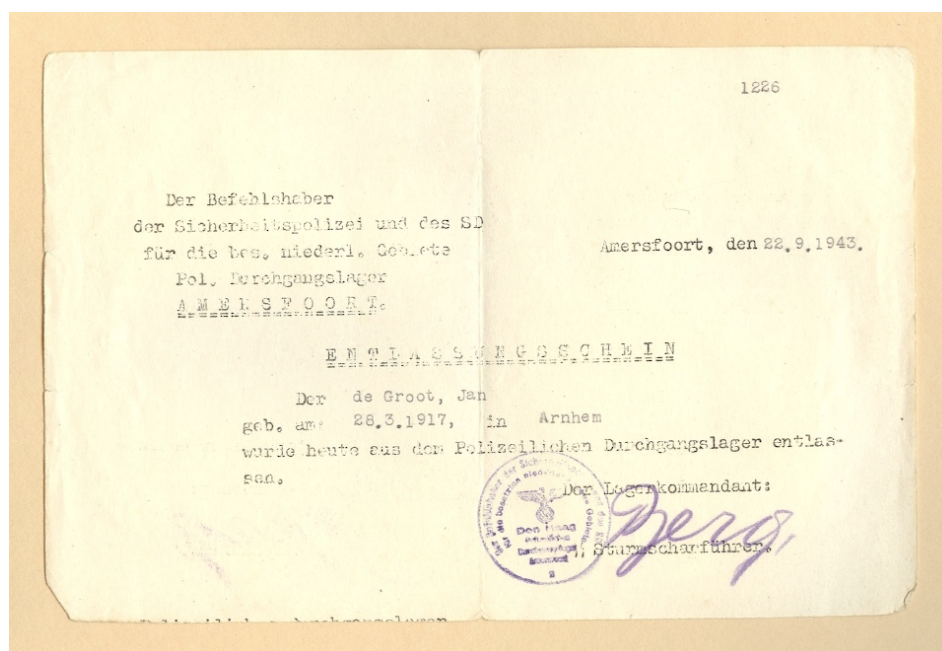
Deze paradijselijke toestand veranderde na ongeveer een week. Toen werd ik ingedeeld (waarom werd natuurlijk niet uitgelegd) in het houthakkerskommando. Twee maal vier uur per dag met een bijl met lange steel eikenhakhout rooien, stobben uitgraven met een zware schop. En achter je een soldaat met een geweer met de kolf waarvan hij op je rug timmerde als je niet hard genoeg doorwerkte. Zwaar, heel zwaar was dat, nog ongeacht het hongerrégime van plm. 1200 kcal per dag.

Tot mijn grote geluk werd ik daarna opnieuw ingedeeld, nu in het aardappelschilkommando. Dat was een luizenbaan. Met ongeveer vijftig man aardappels schillen. Mesjes waren er voor hoogstens veertig man. Er moesten dus voortdurend een groepje schillers alleen maar doen alsof ze schilden, tenminste als er een Duitser in de buurt kwam. De commando-oudste die het bevel voerde was de voormalige generaal Snijders van het Nederlandse leger. Hij had in het Rode Kruis veel met de prins-gemaal, prins Hendrik, en zo ook met het hof te maken gehad. Daarover kon hij tijden aaneen vertellen. Kostelijk, zeer kostelijk was het. Het tweede paradijsje.

Na een week of vier kreeg ik enkele malen van 'iemand' een briefje toegestoken. Van moeder!! Dat briefje kreeg ik doordat vader Van den Burg een relatie had opgespoord die zo nu en dan naar het kamp ging voor leveranties. En die persoon had weer een relatie bij de administratie van het kamp — een van de zeer weinige 'goede' Duitsers. En die had weer een relatie in het kamp zelf. Het was letterlijk levensgevaarlijk wat dit informatienetwerkje deed. Bij ontdekking stond hen mishandeling en of opzending naar een Duits strafkamp te wachten met slechts een matige kans op overleving. Je kunt je niet voorstellen — ik nu ook nauwelijks meer — hoe blij

ik met deze levenstekenen van moeder was.

En niet zo lang daarna: het bevel aan mij me bij de kampcommandatuur te melden. Een Duitse officier sprak me vanachter een kale tafel bestraffend toe. Het was een schande dat ik had meegedaan aan de actie van 'Medisch Contact'. Als ik nu een op tafel klaarliggende brief zou ondertekenen waarin ik mijn spijt over deze wandaad betuigde en verklaarde nooit meer iets tegen het Duitse Rijk te zullen ondernemen dan zou hij mij vrijlaten (afb. 7.10). Wie zou niet hebben getekend? Ik in ieder geval wel. Alleen

Afbeelding 7.10: Entlassungsschein — ontslagbriefje.

nog even: na de vrijlating moest ik f 300,- betalen als boete. Zou ik dat nalaten dan ...

De volgende morgen moest ik mijn kleren en bezittingen ophalen en mij te tien ure precies aan de poort melden. Hetzelfde bericht kregen ook de beide collega's met wie ik samen in de gevangenis had gezeten.

Dit relaas zelf nog eens overlezende komt het me volslagen vreemd voor. Een verhaal uit een andere wereld. Dat was het ook maar dat is het niet. In tientallen landen gaat het nog precies zo. Wat leven we in een gezegend deel van de wereld. En hoe noodzakelijk is het 'Amnesty International' en soortgelijke instelling te steunen.

7.5.4 Weer vrij man

Met de twee collega's nam ik mijn bezittingen weer in ontvangst. Alles was aanwezig, je kon niet zeggen dat de Duitsers geen correcte mensen waren. Keurig werkelijk. Je kon zonder vorm van proces worden opgepakt, worden uitgehongerd, eventueel mishandeld zelfs tot de dood erop volgde maar het ging allemaal in goede orde, in heel goede orde zelfs.

Met z'n drieën gingen we op stap, het kamp uit. Drie héél magere mannen met kale koppen en inmiddels veel te wijd geworden kleren. Een vreemd drietal uit een ander bestaan. Maar wie kwam ons daar onderweg tegemoet? Moeder Katy! Vader Van den Burg had via dezelfde relatie als die van de briefjes vernomen dat ik met enkele collega's des ochtends om tien uur zou worden vrijgelaten. Dat was natuurlijk ook netjes geadministreerd geworden. En zo wandelde het vreemde drietal geflankeerd door een keurige dame door de Amersfoortse straten.

Moeder Van den Burg had een onwaarschijnlijk grote pan met een vleesragout en rijst klaargemaakt. We zouden wel honger hebben! Dat bleek, want hoe onwaarschijnlijk groot de pan ook was, hij werd tot verbazing der aanschouwers schoon, heel schoon leeggegeten.

Zo was ik weer een vrij man, fysiek althans. Want het duurde nog wel even voor ik zonder achterdochtig-ongeruste blikken een politieagent of een Duitse soldaat kon passeren, hij zou me best weer eens kunnen arresteren. Vreemd zo'n vrees. En langs de etalage van een bakkerswinkel met al die broden lopen, dat was ook niet aangenaam. Dan be kroop me de neiging een brood weg te grissen en het op te eten. Maar dat ging na een paar weken wel weer over.

Mishandelingen had ik niet ondergaan, wel ernaar moeten kijken. Sommige werden namelijk voor de ogen van de daartoe verzamelde kampbewoners uitgevoerd. Maar dat heeft me eenmaal vrijgelaten toch niet achtervolgd. Zo is die kampperiode van ruim een maand eigenlijk met een sisser afgelopen.

De eerste verschijning in het dagelijkse leven in Velsen was op de trouwreceptie van mijn chef bij Hoogovens, dokter Van Epen. Daar was zo'n kaalkop, zo'n vent met gemillimeterde haren een opzienbarende verschijning. Dat kon niet anders dan een aan de greep van de Duitsers ontkomen held uit de illegaliteit zijn — of een zwarthandelaar die zijn straf had uitgezeten maar dat leek te onwaarschijnlijk. Een held? Nou dat allerminst maar wel ontkomen aan 'de strik des vogelvangers'.

Bij Hoogovens kon mijn reputatie niet meer stuk. Indien zo'n nieuwe arts bij het voor de Duitse oorlogsindustrie werkende — of, wat dichter bij de waarheid was, saboterende bedrijf bij goede vaderlanders al enige twijfel zou hebben opgeroepen dan was die twijfel nu wel verdwenen.

De kale kop had mijn betrouwbaarheid bewezen, mijn reputatie was gevestigd.

Het leven hervatte zijn normale gang. Althans voorzover toen iets normaal genoemd mocht worden. Alle goederen werden schaarser, steeds meer artikelen kwamen op de bon en de hoeveelheden waarop de bonnen recht gaven werden steeds kleiner. Dat gold voor alle soorten voedsel, voor kleding, brandstoffen en wat al niet meer. Maar dankzij de hulp van vader en moeder Van den Burg en van Hoogovens behoeften we niet echt honger te lijden.

7.5.5 In blijde verwachting

In die tijd kondigde zich een grote en blijde gebeurtenis aan: moeder Katy bleek in verwachting te zijn! Dat had zo zijn consequenties. Eén daarvan was de aanstelling van *een mooie ochtendhit, Lena met name*. Dit citaat is afkomstig uit een brief die moeder Katy aan haar moeder schreef. Deze brief vonden we met nog enkele andere brieven van moeder Katy aan haar na haar overlijden in de nalatenschap.

De op onze Lena slaande brief vermeldt, dat Lena door haar moeder aan ons was *verhuurd*. In moeders brief:

Ze komt maandags, woensdags, vrijdags en zaterdagochtends van 8.30 - 12, en ontvangt hiervoor f4,-. Zo gauw de baby er is zal ze de hele week komen, van 8 - 12 en krijgt dan f5,-. Haar moeder vroeg f5,50, maar toen heb ik, gesterkt door Jan's, Corrie's en de melkboeren-vrouws (waar ze vroeger was geweest) meening dat dat teveel was, de strijd aangebonden en ben ik als overwinnares met f5,- en klamme oksels uit het strijdperk getreden. 't Was een heel bijzondere en niet erg blijde sensatie om zo 'n eerste maagd te gaan huren.

Aldus het piepjonge mevrouwtje De Groot.

Ter toelichting op het citaat: Corrie was mevrouw Vreeling, wier echtgenoot Bart onze huisarts was. Wij zijn alle jaren door met hen bevriend geweest en tot en met heden gebleven. Verder, die vier en vijf guldens die Lena ontving, dat was geen uur- maar een weekloon. En die vijftig cent per week die moeder eraf kreeg vertegenwoordigden tenslotte 10% van het loon. En

10% te veel was noch is erg weinig!

De brief waaruit ik citeerde was gedateerd 29 december 1943.

En nu ben ik al over de helft met m'n vijf maanden. Mevrouw is nu en dan al wat amechtig.

Zo gingen we 1944 in, vol goede verwachtingen. In een brief van 18 januari 1944 lees ik, dat het plan om in het ziekenhuis te bevallen werd verlaten.

Nu het zo dichterbij komt, lijkt het me toch bar ongezellig om daar met de spruit te liggen. Dus heb ik een zuster aangeschreven.

Ik ga nog even door met citeren want een destijds geschreven tekst geeft meer dan welke uit de herinnering opgeschreven verhalen de situatie weer zoals we die beleefden. Brief van 31 januari 1944:

We hebben hier overigens weer het een en ander beleefd. Om te beginnen, twee bombardementjes, n.l. op 21 en 27 januari. O, 't eerste hadden we al op de verjaardag verteld. Nu, donderdag is het weer even onverwacht gekomen. Een paar vliegtuigen kwamen hoog uit de lucht geschoten (met afgezette motor, zodat er niets te horen was), zigzagden over het bedrijf en lieten hun eitjes vallen. De benzolfabriek is afgebrand, de auto's reden op benzol, dus dat gaat nu niet meer door. Verder is er geen één dode, één zwaargewonde en wat lichtgewonden. Mooi niet? 't Was wel een hele schrik, tot in Haarlem was het geknal van bommen en afweer te horen geweest.

Jan en Maart (de Waal Malefijt, mijn studievriend) zijn hier erg gezellig geweest. Ze troffen het gisteren, want we hadden een prachtig schouwspel in de lucht. Tussen 11 uur 's ochtends en 3 uur 's middags zijn er een kleine 600 vliegtuigen overgekomen. De jongens waren enthousiast, zijn wel vier keer van tafel naar buiten gehold, 't was reuze leuk.

Inderdaad, het passeren van zo'n luchtvloot met het begeleidende gedonder van het afweergeschut — er werd zelden een vliegtuig geraakt — was een imposant schouwspel. En daarbij de wetenschap dat er in Duitsland weer het een en ander werd platgegooid, dat maakte het schouwspel nog vreugdevoller. Beter kon het niet. Antimilitarisme? Geen spoor daarvan. Vredesbewegingen? Volstrekt afwezig. Het ging om overleven en om bevrijding. Koste wat het kost, zo was dat.

In een brief van middenfebruari is er sprake van een *snoezige wiegbekleding*, die in een winkel lag maar die de winkeljuffrouw niet wilde verkopen. Maar een goede kennis introduceerde moeder bij de eigenaar van de zaak

en deze bleek bereid er afstand van te doen. Ja, zo ging dat in die tijd, de klant was koning af, de verkopers heersten. De verdere brieven staan vol van de voorbereidselen voor de komst van HET KIND.

Ten behoeve van de komst van het kind kreeg moeder waskommen en overvete grondzeep van moeder Van den Burg, een wollen wiegendekentje van moeder De Groot, een gestikt dekentje van tante Arendien, een lapje stof-zonder-bon van de eigenaar van een textielzaak van een broeder van de gemeente. Zo ging dat, te koop was er weinig of niets, alles kwam door giften en gaven in natura binnen.

En dan de oorlogsverhalen die moeder opschreef. Er waren plannen, zo vertelde moeder, alle polders in de omgeving onder te zetten.

Wij komen dan dus op een kuststrook niemandsland te zitten. (...) Wij zitten hier nog 3m boven zeeniveau, dus als de sluizen de lucht in gaan, overleven we het nog wel. Evacueren hoeven we niet, dat vind ik al een groot voordeel. Kan 'k m'n spulletjes tenminste rustig inrichten voor het kind.

In haar brief van 2 april 1944 schreef moeder in reactie op een brief van vader Van den Burg ... omdat ik volmaakt gelukkig ben. Volmaakt gelukkig temidden van de dreigingen en het oorlogsgeweld. Dat was geen frase, zo was het inderdaad.

In de brief van 17 april daaraan volgend staat een relaas over een razzia door de 'Grüne Polizei'.

De hele boel was zondagochtend afgezet, de pont voer niet meer (de enige verbinding met het Zuiden) en het schijnt van de groene pakken gewemeld te hebben. Zo werd het volk wakker, hetzij door de bel, hetzij door deurgerammel of glasgerinkel als de deur niet gauw open ging. (...) Ook aan de achterkant van het huis was groen te zien, evenals op de toren van de R.K.-kerk, van balkons e.d. zodat velen tevergeefs probeerden te ontsnappen. (...) 's Middags zijn er 484 personen van Beverwijk vertrokken, tot nu toe zonder retour. (...) Verwacht wordt dat de onderduikers eruit geïst worden in Amersfoort en dat de rest wel gauw zal terugkomen.

Dat ging over een zondag waarop wij in Amersfoort logeerden. Het relaas is van onze burens, die zo attent waren geweest de slavendrijvers mee te delen dat wij niet thuis waren. Vandaar bij ons geen ingetrapte voordeur of ingeslagen ruiten.

De elfde mei 1944 vond de grote, met zoveel vreugde verwachte gebeurtenis

plaats: de geboorte van Jan Pieter, onze eerstgeboren zoon. Jan Pieter de Groot, de stamhouder! Laat er overigens geen misverstand ontstaan, een meisje was ons zeker niet minder lief geweest dan een jongen. Alles was heel voorspoedig gegaan, moeder en kind waren zeer wel. De dokter en de zuster waren op tijd gearriveerd en nu lag de uiterst gelukkige moeder welverzorgd in het kraambed. Door de aanwezigheid van de zuster en de hulp van het daghitje was er voor mij in huis weinig anders te doen dan het aansteken en aanhouden van het potkacheltje. Er werden foto's van het Pietertje gemaakt en ontwikkeld maar ... de fotograaf had geen papier meer om ze af te drukken. De negatieven zijn jammer genoeg verloren geraakt.

7.5.6 Bijna bevrijd

Ondertussen had de oorlog zich in een versneld tempo ontwikkeld. Op 6 juni waren de Geallieerden op de kust van Normandië geland en maakten na enkele moeilijke weken een onvoorstelbaar snelle voortgang. Begin september hadden ze Breda al bereikt. Onze bevrijding stond voor de deur, het optimisme kende geen grenzen. Op 6 september schreef moeder in haar brief naar Amersfoort:

De vorige dagen, toen ik ook al wilde gaan schrijven, overwoog ik dat de brief toch wel niet zou aankomen omdat de Engelse legers al in Utrecht, Rotterdam en Leiden waren, naar men vertelde! Doch vandaag waren er berichten dat het allemaal leugens waren. 'k Heb net het gevoel als vroeger in Katwijk, wanneer we met vader gingen zwemmen in zee. Dan had je de spanning van de grote golven die aankwamen. Vader, meestal een eindje voor ons uit in het water, keek dan om hoe wij de golf doorstonden. Zalig was het als je er flink doorheen was gekomen en weer verder kon gaan. Is het nu niet precies zo? De oorlog, die, zoals het zich nu laat aanzien, eerst over Amersfoort en dan over ons zal rollen? En wij duiken weg in onze schuilkeldertjes (zelf gegraven in het achtertuintje) en laten het gevaarte over ons hoofd gaan. Zult U niet al te angstig omkijken naar Haarlem en Velsen? In Katwijk vertrouwde U ook, dat het goed zou gaan.

Zo, vol vertrouwen, beleefde moeder, beleefden wij die oorlogsdagen.

Het bovenstaande uit moeders brief slaat op de toestand rond de dag die later de 'Dolle Dinsdag' (5 september) zou worden genoemd. Geweldige vreugde gevolgd door diepe teleurstelling.

Nee, bevrijd waren we niet, in tegendeel, het werd moeilijker, veel moeilijker. Onze belevenissen kunnen niet beter worden verhaald dan met behulp

van een lang citaat uit een brief van moeder, ongedateerd maar naar de inhoud te oordelen uit eind september/begin oktober.

(...)

Maar ik hoop de familie te vertegenwoordigen (namelijk bij de doop van Karel en Bep's eersteling Jooske). Het is maar twee uur lopen van hier naar Haarlem en 't wordt nogal eens gedaan door verschillende kennissen, dus dat is gezellig onderweg. Fietsen is niet safe, aangezien alles gevorderd wordt. Zelfs kinderwagens hoorden we, dus moet Jan Pieter voorzichtig aan doen! Jan zegt net, dat hij het niet goed vindt als ik ga, vanwege de mogelijkheid van luchtalarm en pont-beschieting.

(...)

Zoals U gemerkt hebt aan de achterkant van de envelop zitten we nu in Beverwijk, plotseling. We zagen nl. de ochtend van 19 sept. bij het aanbreken van de dag aanplakbiljetten hangen overal, dat Velsen-Noord, Santpoort, Bloemendaal 's avonds voor 8 uur ontruimd moesten zijn. 't Was geoorloofd eigendommen mee te nemen maar wie niet aan het bevel gehoorzaamde zou door de instanties uit z'n huis worden gezet zonder medenemen van iets.

Zo was de situatie na de spoorwegstaking geworden. Wie ergens heen wilde moest dat te voet doen. Het resterende trein- en autovervoer bestond overwegend uit Duitse legertransporten. En die werden bij herhaling door geallieerde jachtvliegtuigen aangevallen. Zo ook de Velser pont over het Noordzeekanaal.

Die ontruiming van onder meer Velsen-Noord werd door de commandant van de vesting IJmuiden noodzakelijk geacht omdat hij een visueel contact tussen de diverse geschutopstellingen nodig vond. Daartoe moest een groot deel van Velsen-Noord worden afgebroken. Dus eerst de bewoners maar even verwijderen. Over onze verhuizing naar Beverwijk gaat het vervolg van moeders brief.

U snapt, dat het een enorme consternatie was in het dorp! Zoiets moet je meegemaakt hebben, anders kun je 't je niet voorstellen. De eerste reactie was, dat iedereen z'n huis uitliep om op straat met iedereen te confereren. Wat te doen, dat het gekkenwerk was, dat ze bleven zitten, dat ze alleen kleren meenamen e.d. enz. enz. Wij hebben het allernodigste ingepakt en de rest onder de vloer gestopt of onder de schoorsteen, de stoelen en tafels langs de wand geschoven. De hele dag trokken er al mensen met handkarren, beladen kinderwagens en fietsen weg; richting Haarlem, Alkmaar, Zaanstreek e.d. Als je zelf geen adres had moest je naar Amsterdam gaan lopen, daar stonden

voor de stad gidsen die het volk onder zouden brengen. Om 6 uur 's avonds (Jan was overdag ook nog naar Hoogovens geweest, waar het een gekkenhuis leek en zijn chef was en is met vacantie, dus Jan was en is grootvorst) stonden we met bepakte fiets en de wagen bij Jans fiets gereed voor de start. 't Was duidelijk dat nog lang niet iedereen geëvacueerd was, velen waren nog aan het inpakken. Van alle kanten werd ons afgeraden om per fiets weg te gaan, aangezien bij de pont en in Santpoort alle fietsen gevorderd werden. — We zouden naar de Helmigs gaan —. Dus besloten we tot de volgende morgen te wachten. Doch toen kwam Jan met het bericht thuis, dat de Hoogovenmensen in Beverwijk konden blijven. Beverwijk moest ook evacueren, maar zou niet worden opgeblazen, dus daar konden alle boedels blijven staan en de Velsense worden opgeslagen. Door iemand van het bedrijf, wiens kennissen weg moesten, kregen we dit huis. 't Is van twee oude mensen en er hangen in de huiskamer 27 schilderijen aan de muur, alles vreeselijk antiekjes en ouderwets maar goed voor elkaar (verduistering allemaal rolgordijntjes, op alle deuren knippen, 'n regenton e.d.). In één kamer staat onze halve inboedel, de andere helft staat in een kamer van een Hoogovenkennis hier ook in Beverwijk.

Inderdaad, 'zoiets moet je meegemaakt hebben, anders kun je 't je niet voorstellen'. Het wás onvoorstelbaar. Wanneer we nu op de televisie de beelden zien van hele bevolkingsgroepen die met achterlating van het meeste wat ze hebben wegvluchten voor het oorlogsgeweld (Koerden, Joegoslaven en anderen) dan hebben we misschien toch wel een iets beter idee van wat dat inhoudt dan wie zoiets nog nooit heeft meegemaakt. We vervolgen moeders relaas.

Ons huis in de Duinvlietstraat is nu zo kaal als een luis. 'Maar kind hoe heb je dat gedaan? Was er een verhuisauto?' hoor ik U al vragen. Lieve schatten, iedereen in Velsen kan nu verhuizer worden. Jan heeft gereden met bakfiets een hoog opgeladen fiets, vaak gelopen met de handkar, geëscorteerd door z'n ega die een spiedend oog op de wankelende en schommelende berg spullen hield. Jan Pieter heeft nog nooit zo vaak gereden, heen en weer van Velsen naar Beverwijk. Jan en Bart Vreeling achter de handkar, 't is om nooit te vergeten! We hebben ons soms ziekgelachen. De meubels en de grote dingen zijn met een vrachtauto van Hoogovens vervoerd, bemand met vier sjouwers, dus dat was gemakkelijk. De Vreelings zitten hier dicht bij in het huis van Dr. Versélewel de Witt Hamer, tel 3969. De warme maaltijden gebruikten we gemeenschappelijk, dat was enorm gezellig. De familie De Witt Hamer was eerst naar Haarlem getrokken, doch is nu weer teruggekomen, 't zijn erg aardige lui, met veel gezellige

kennissen. Wat onze vriendenkring en conversatie aangaat hebben we sprongen vooruit gemaakt. Ik moet in deze dagen vaak aan Bergen denken in 1940. Die tijd had ik toch niet willen missen, want de minder aangename gebeurtenissen brengen tot elkander, zoals nu hier ook. Er is nog zo ontzettend veel goeds bij! Aard., groente en melk voorziening is zeldzaam goed, de doktoren Bart en Kees de Witt Hamer hebben goeie vrindjes.

(...)

We schijnen nog voor een week of vijf gas en elektra te bezitten, dus dat is prachtig. We hebben anders ons aloude potkacheltje hier in de kamer staan, kolen hebben we meegenomen we kunnen dus nog koken.

Als hier iets uit spreekt dan is het wel een groot optimisme in wat we nu een barre ellende zouden noemen. Stel je voor, we vonden het prachtig nog voor zo'n week of vijf gas en elektra in het vooruitzicht te hebben. Ik denk dat we nu met een dergelijk feit zonder enig uitzicht op verbetering in zak en as zouden zitten. Het is maar hoe je het ziet, is het glas half vol of half leeg. Wij zagen het eerste. Maar ja, wij, moeder en ik, de Vreelingen en de De Witt Hamers, wij waren jong en konden tegen een stootje.

Heel waar is ook wat moeder schreef over haar evacuatieperiode in 1940 in Bergen, dat ze die achteraf toch niet had willen missen, daarmee implicerende dat dit ook voor deze evacuatie naar Beverwijk zou gelden. Hij bracht inderdaad, zoals moeder schreef, winst met zich mee. Nu, achteraf denk ik dat dit niet alleen geldt voor het nader tot elkaar komen van mensen die anders min of meer vreemden voor elkaar zouden zijn gebleven maar ook winst in de zin van levenservaring. Wie, zoals de tegenwoordige generaties van middelbare en jeugdige leeftijd, alleen maar welvaart heeft gekend heeft, naar ik vrees, de neiging te denken dat deze toestand 's mensen goede recht is. 'De Rechten van de Mens' of zoiets.

Er zijn talloze details van het leven in die dagen waar ik aan voorbij ben gegaan, zoals bijvoorbeeld aan de manier waarop we achter het nieuws kwamen, een in die tijd hoogst belangrijke zaak. Kranten waren er niet meer en de radio's hadden alle Nederlanders, met uitzondering van de NSB-ers, moeten inleveren. Ook wij hadden een radiotoestel ingeleverd — dat voorkwam wellicht controle. Maar we waren in het bezit gekomen van een door een amateur samengeflanst toestelletje. Daarmee konden we 'radio Oranje' en de BBC, beide uit Londen ontvangen. Deze zenders werden door de Duitsers weliswaar zwaar gestoord maar meestal was het wel mogelijk het belangrijkste van de uitzendingen op te pikken. Maar op dat luisteren stonden zware straffen in de vorm van gevangenis of concentratiekamp gedurende onbepaalde tijd. Dus had ik een paar planken uit het plafond van een kast in de Duinvlietstraat gelicht, en de radio in de loze ruimte daarbo-

ven gemonteerd en vervolgens de planken weer op hun plaats gelegd. Iedere avond om 7 uur klom ik in die kast, haalde de losse planken weg en luisterde via een primitieve koptelefoon naar de berichten uit Engeland. Daar leefden we in zekere zin op.

Wat bij de evacuatie naar Beverwijk met het toestelletje is gebeurd herinner ik me niet meer, wel dat we het niet hebben kunnen meenemen. We waren nu geheel aangewezen op de berichten die anderen hadden opgevangen en op de ondergrondse pers: 'Trouw', 'Het Parool', 'Vrij Nederland' en andere blaadjes. Het bezit daarvan was uiterst riskant, ontdekking ervan leidde onmiddellijk tot opsluiting en verzending naar een concentratiekamp in Duitsland. Het was daardoor heel moeilijk zo'n blaadje te bemachtigen. Achteraf zijn toestanden als deze bijna niet meer te geloven. Die terreur, de volstreckte rechteloosheid en het voortdurende levensgevaar voor ieder die hoe dan ook enig blijk gaf tegen de Duitse horden te zijn, hoe is het mogelijk? Zo vraag ik me nu af maar toen, och toen waren we er min of meer aan gewend, je moest nu eenmaal voort, goedschiks of kwaadschiks. En vaak het laatste.

Maar het ergste moest nog komen.

7.5.7 De hongerwinter

Direct na de slag om Arnhem en de daarmee samenhangende spoorwegstaking was praktisch alle vervoer tot stilstand gekomen. Wat er aan transportmiddelen nog over was — fietsen, paard en wagens, kortom alles wat iets kon vervoeren — werd zodra het zich op straat vertoonde in beslag genomen. Ieder moest leven van wat zijn tuintje of zijn laatste voorraadrestanten opleverden. Het werd een noodtoestand zoals we nog niet hadden gekend. Ook wij ontkwamen niet aan uitzonderlijke maatregelen. Maar eerst gebeurde iets anders.

7.5.8 Gegijzeld

Het moet medio november zijn geweest. Midden in de nacht werd er gebeld. Open doen of niet? Het kon een patiënt van Hoogovens zijn. Na enig aarzelen toch maar open gedaan. Ik moest meekomen. Hoe het precies is gegaan herinner ik me niet meer maar moeder heeft er in een brief naar vader en moeder Van den Burg over geschreven:

Wakker geworden door het bellen, deed vader het slaapkamerraam open. Van beneden een stem: Polizei! Afschuwelijk, had ik het raam maar open gedaan! Nu was er geen ontkomen meer aan: vader is thuis en wel op die kamer in het huis. Ik naar beneden om de deur

open te doen, hopen, dat vader zou kunnen vluchten langs de achterkant van het huis — of zich verstoppen. (...)

Met de Duitsers achter mij aan weer de trap op. Hij op onze slaapkamer, Jan Pieter in zijn wiegje naast ons bed. 'k Liet hem het kind zien, vroeg of hij ook een gezin had, ja, hij woonde in Aken. Sterk had ik het gevoel, dat ook hij hoopte op een onverwachte uitweg uit deze situatie. Maar beneden stond zijn maat als een tweede waakhond. Over geld sprak ik nog, daar ging hij niet op in. Als ik hem nu toch eens met een zelfbewust overwicht honderd gulden in z'n hand had geduwd en bevolen: Deel het met je maat en dan wegwezen, en schnell, sehr schnell!! Vader was intussen aangekleed. Wij gedrieën de trap af, twee gingen de deur uit, twee bleven achter. Wat was ik toen blij dat Jan Pieter er was. 'k Heb gewacht tot half acht, Pieter in de wagen gelegd en op pad naar dokter De Witt Hamer om hem vóór zijn spreekuur te waarschuwen. In de stille ochtend liep ik achter de kinderwagen. Een hart zwaar als lood. Eén zin wist ik om aan te denken, 'O Here, onze Here — met de klemtoon op ónze'.

Het was een levensgevaarlijke situatie, zonder twijfel. De Duitsers waren rabiaat. Wanneer ergens een sabotage was gepleegd, of wanneer ze vermoedden dat dat zo was, dan werden burgers opgepakt, soms heel willekeurige voorbijgangers, die dan ter plekke werden gefusilleerd. Om de schrik erin te jagen. Je reinste terreur. In die situatie opgepakt te worden was inderdaad uiterst bedreigend.

Moeders reactie zoals ze die in haar brief verwoordde was geheel in overeenstemming met de feitelijke toestand. De mijne was minder uitgesproken. Het maakt wel een verschil of je een situatie volstrekt passief ondergaat dan dat je er zelf bij bent. Uit mijn geheugen het volgende. Daar liep ik dan, in de stikdonkere nacht geflankeerd door twee gewapende Duitsers op weg, ja waarheen? Niets doen, wachten op de dingen die zouden gebeuren. Dat is zo ongeveer wat ik me van het vertrek herinner. Na een honderd meter in het pikdonkere Beverwijk te hebben gelopen — straatverlichting bestond niet meer — stonden we plotseling voor de achterkant van een grote verhuishuiswagen. De deuren werden geopend en ik moest erin klimmen. Er viel niets te onderscheiden maar ik hoorde stemmen. Eén ervan herkende ik direct, het was die van het hoofd elektrotechnische dienst van Hoogovens. Wat later hoorde ik de stem van de bedrijfsdirecteur. Een blij herkennen was dat! De deuren waren inmiddels gesloten en de wagen ging op weg. De bestemming bleek een leeg winkelpand in de Breesstraat te zijn. Uitstappen zeiden de bewakers. In de winkel brandde wat licht, zodat we nu tenminste konden zien met hoeveel man — een twintigtal — we waren. Meer herkenningen volgden.

Een Duitse officier deelde mee dat we 'in Schutzhaft' waren genomen wegens een aanslag die op de spoorlijn Beverwijk-Uitgeest was gepleegd. Het was dus een represaillemaatregel. Geruststellend was dat allerminst gezien de ons bekende executies in soortgelijke gevallen. We mochten nog blij zijn als we er met gevangenis- of concentratiekamp af zouden komen.

We werden weer ingeladen, nu in een gesloten vrachtwagen, en reden weg. Waarheen?? Uit de bewegingen van de auto was wel enigszins op te maken welke richting we gingen. Op een gegeven moment meenden we in IJmuiden te zijn. Dat was niet best. De combinatie IJmuiden - duinen - executieplaats lag voor de hand. Maar nee, we reden verder dan waar de duinen lagen. Tenslotte raakten we de kluts ten aanzien van richting en plaats volkomen kwijt. Tot de wagen stopte, daarna iets doorreed, de achterdeur open ging en we ons op de binnenplaats van de Haarlemse gevangenis, herkenbaar aan zijn karakteristieke koepel, bleken te bevinden. We werden groepsgewijs in gevangeniszellen ondergebracht.

Met vijf anderen, waaronder de al genoemde en een andere Hoogovenman, zat ik dus weer opnieuw in een cel. Maar welk een luxe in vergelijking met die indertijd in Amsterdam! Zaten we daar met z'n zessen in een éénpersoons cel, hier was het een ruime cel. In het midden stond een houten tafel met twee banken als zitplaats en via een getraliede deur verbonden met een slaapcel. Ik keek mijn ogen uit, een 'kamer en suite'! Ook de slaapcel was ruim. Er waren van hout en stevig gaas vijf kooien in gebouwd. Daar moesten we 's avonds in, de deuren ervan gingen op slot. In iedere kooi stond een brits met strozak, ernaast een po. Maar dat werd een probleem: vijf kooien voor zes man. Eén moest er dus buiten blijven slapen maar ... hij had dan geen toegang tot een po!! De oplossing was dat mijn kooideur open mocht blijven zodat de 'buitenslaper' zo nodig van mijn po gebruik kon maken. Dat beviel me uitstekend want hoewel ik geen last had van engtevrees leek me het idee in een gesloten kooi, opgesteld in een gesloten cel, te moeten overnachten weinig aantrekkelijk.

Daar zaten we dan met z'n zessen. De gevangenis was natuurlijk niet verwarmd, het was in november al tamelijk koud. Om ons wat warm te houden arrangeerden we een soort gymnastiek, hoofdzakelijk bestaande uit het in draf rond de houten tafel hollen. Maar dat werd verboden, we maakten er teveel lawaai door. Het gevangenispersoneel was overigens niet on aardig. Het bestond in die dagen hoofdzakelijk uit NSB-ers en hun meelopers. Maar het einde van de oorlog raakte in zicht, dat begrepen zij ook wel. Het werd dus tijd wat betere vaderlanders te worden. En hoe kon je dat beter doen dan door een groepje vooraanstaande goede vaderlanders — anders zouden wij niet zijn gegijzeld — goed te behandelen? Zij verzekerden ons

dus dat ze, mocht de situatie hachelijk lijken te worden, ons zouden laten ontsnappen. Hoewel we best begrepen daar niet al te veel vertrouwen in te mogen hebben, gaf dat toch een zekere verlichting.

Maar ziet, na vijf dagen kwam de mededeling: jullie worden vrijgelaten. We werden inderdaad de gevangenis uitgezet. En daar gingen we, lopend op huis aan, een wandeling van 10 km voor de boeg. Maar Hoogovens had al van onze vrijlating gehoord via hun contacten met allerlei instanties. Toen we dan ook in Haarlem-Noord op de straatweg liepen kwam ons een open vrachtwagen, gestookt met een gasgenerator, tegemoet. Wij in de laadbak en zo naar huis gebracht.

Deze gebeurtenis bevestigde het al eerder bestaande vermoeden dat ik op de een of andere lijst van 'deutschfeindliche' lieden van voldoende algemene bekendheid stond om bij gelegenheid te worden opgepakt. We durfden daarom niet op het bij de Duitsers blijkbaar bekend geworden adres te blijven. De ouders van Karel Helmig boden ons hun gastvrijheid aan en daarvan maakten we een dankbaar gebruik. Helemaal veilig was het ook daar niet want begin december werd in Haarlem een razzia gehouden om mannen tot 65 jaar te vangen en naar de IJssellinie en verder te transporteren voor graafwerk ten behoeve van nieuwe verdedigingswerken van de Wehrmacht. De Duitsers kwamen huis aan huis vragen of er mannen thuis waren en als dat niet het geval was werd het huis doorzocht. Een broer van Karel en ik hebben toen een dag in een schuilplaats op zolder doorgebracht. De Duitsers kwamen wel aan de deur maar namen genoeg met de mededeling van mevrouw Helmig dat de mannen uit haar huis allang waren opgepakt! De Duitsers af zonder huiszoeking.

Na een paar weken vonden we dat we van de gastvrijheid van de Helmigs niet te veel gebruik moesten maken en gingen we terug naar Beverwijk maar wel naar een ander huis. Hoe we daaraan waren gekomen herinner ik me niet meer. Het was een klein huis in de Acacialaan. Zodoende waren we voor Kerst 1944 weer in Beverwijk aangeland.

7.5.9 De laatste periode van de winter '44 - '45

Voedsel was nu bijna in het geheel niet meer te krijgen. Wel was er een gaarkeukensysteem opgezet waar iedere Beverwijker dagelijks op vertoon van de daartoe aangewezen distributiebonnen een halve liter stampot per persoon kon krijgen. In een aantal schoollokalen stonden grote gamellen opgesteld. Bij de ingang stond een man die de bonnen in ontvangst nam en het aantal ingeleverde bonnen afriep naar de man bij de gamel die de porties opschepte. Nu wilde het geval dat de innemer van de bonnen in

ons lokaal 'meester' Koelmans was, een onderwijzer van de Da Costaschool in Velsen-Noord. Hij kende ons ook uit de kerk. Als moeder aan de beurt was en haar drie bonnen (Jan Pieter kreeg ook een hele bon) inleverde riep hij af: vier porties! Ja, ja zo ging dat, van relaties moest je het hebben.

Nu waren vier porties van een halve liter stampot per dag voor ons echt niet genoeg om er bij benadering genoeg aan te hebben. Verre van dat. Er moest wat gebeuren. Wat, dat vertelde moeder in een brief naar Amersfoort.

Vorige week (4 januari) is Jan met een Hoogovenman (arbeider) naar het Noorden getrokken om aardappelen, want daar waren we praktisch doorheen. Ze zijn op de fiets gegaan, met een handkar aan de hand meevoerend en hebben als doel gekozen Venhuizen, waar dr. Van der Sluis woont, die met Jan verleden jaar in 't kamp heeft gezeten. 's Ochtends om half negen vertrokken ze van hier, om half zes waren ze (met enig bandenpech, wat ze een uur lopen kostte) bij dr. Van der S., waar de ontvangst enorm hartelijk was. (Misschien ook nog dank zij Uw gastvrij onthaal indertijd!). Van der S. heeft boeren bewerkt om piepers af te staan zodat Jan zaterdag (6 jan.) thuis kwam met 4 mud aardappelen. De metgezel moest er natuurlijk de helft van hebben maar 't was toch heerlijk. Behalve dat, nog 10 pond bruine bonen en 10 pond witte, 'n 1/2 pond boter, een oud kaasje van 2 kg en een roggebrood. 't Was dus feest, dat snap U. De 5e januari waren ze vertrokken met de buit, hadden de fiets op de wagen gelegd en de een duwend, de ander trekkend aan de kar. 't Is zo'n 55 km. De nacht hebben ze bij een boer geslapen, zo maar gevraagd om onderdak (dat wordt steeds gedaan door aardappeltrekkers) en hadden juist een goed adres te pakken, want ze kregen zowel 's avonds als 's ochtends voor ze door gingen pap van volle melk. Jan was wel moe toen hij thuis kwam maar hij was er ook weer gauw over heen, gelukkig.

Deze brief vermeldt niet de risico's van zo'n tocht. In de eerste plaats die fietsen. We hadden wel een 'Bescheinigung' van de een of andere instantie dat wij de fietsen voor ons werk bij Hoogovens nodig hadden maar Hoogovens lag sinds september al stil en bovendien, patrouilles plachten zich van een dergelijk papier niks meer aan te trekken. Inleveren dat ding. Hooguit kreeg je er een waardeloos bewijs van 'Beschlagnahmung' voor. Dus die fietsen daar hadden we naar kunnen fluiten en wat dan? Verder, er waren overal controleposten waar alles wat je aan eten had verzameld in beslag werd genomen want dat was zwarte handel. Recht is recht.

Wij hebben onderweg dan ook donders goed opgelet of er niet ergens een controlepost in zicht kwam. En die kwam er dan ook. Wij een modderig

zijweggetje in. Maar een zwaar beladen handkar over een modderig weggetje trekken, dat viel niet mee — om het zacht te zeggen. Het was bijna niet te doen maar de gedachte aan de hongerigen thuis heeft ons op de been gehouden.

Een ellendige tijd? Zeker wel. Maar de dankbaarheid voor wat we nog hadden was groter dan de treurnis over wat er niet meer was. Bovendien we kenden de geruchten over de toestand in de grote steden en wisten dat van de deelnemers aan de hongertochten, zoals die werden genoemd, er in Beverwijk op de Alkmaarse straatweg erbij neervielen, volledig uitgeput of dood. Je liet het dus wel uit je hoofd om over je eigen sores te zeuren.

Onvoorstelbaar? Inderdaad, ik heb zelf ook weer moeite me in de toenmalige situatie in te leven. Het lijkt alles zo onwerkelijk. Maar toch, we hebben het zelf beleefd.

Maar voor ons kwam er licht in de situatie. Welk licht, dat staat weer in een brief van moeder aan vader en moeder Van den Burg van 28 januari 1945. Wat was het geval?

De Beverwijkse huisarts Royaards was ziek geworden en had mij gevraagd of ik naast mijn nog maar heel weinig tijd vergende taak bij Hoogovens zijn praktijk erbij wilde waarnemen. Dat kon ik en Hoogovens had daar geen bezwaar tegen. Het was een typische 'praxis aurea', een praktijk met onder andere de 'upper ten' van Beverwijk. Dat was weer eens heel iets anders. Na de boeren van Heteren, die uit Wezep en vervolgens de arbeiders van Hoogovens nu deftige Beverwijkers met een echte jonkheer op een buiten, oude gezeten families en, althans voor die tijd, grote industriëlen erbij. En vooral niet te vergeten een paar grote boeren. Zo kon moeder schrijven:

En 't is tegenwoordig ook niet onvoordelig om zo langs de weg te zijn en bij allerlei mensen te komen. Verleden week kreeg Jan tenminste 10 kilo tarwe van een patiënt (voor niets) en steeds komt hij thuis met: 'k heb twee koppen koffie gehad, 'n glas melk, of een bord erwtensoep met kluij, enz. enz. Maar ondanks de sneeuwval hebben we nog iedere dag groente op tafel, van de Hoogovens kregen we aardappelen. Het gaat ons zeldzaam goed.

De dokter getrakteerd op één, ja twee koppen koffie, een lang vergeten drank. Om van de 10 kilo tarwe maar niet te spreken. De voedselzorgen waren nu voorbij, althans 'for the time being' en verder kon, wilde of moest men toen niet kijken.

Eenvoudig was het overigens niet die praktijk te voeren. Ik hoefde wel-

iswaar niet zoals in Heteren en Wezep zelf de medicijnen te maken maar nu moest ik tijdens het spreekuur voor iedere patiënt onmiddellijk een recept uitschrijven. De juiste middelen in de juiste hoeveelheden en daarbij ook nog weten welke medicijnen wel en welke niet meer verkrijgbaar waren. Maar na een tijdje en veel studeren had ik de meest gangbare recepten wel in m'n hoofd.

Een ander probleem was, hoe de huisbezoeken uit te voeren? Op de fiets natuurlijk. Maar de banden ervan waren tot op het canvas versleten. Ze waren daardoor meer lek dan bruikbaar. De huisbewaarder van het praktijkhuis wist raad. Van een tuinslang fabriceerde hij twee massieve banden. Dat was nog een luxe toestand want de meeste mensen fietsten op de velgen of op ingenieus gemaakte maar toch wel heel primitieve houten banden. Ook in dat opzicht voelde ik me dus heel bevoorrecht.

Tenslotte moeders laatste brief die Amersfoort blijkt te hebben bereikt en daar bewaard is gebleven. Hij is gedateerd 11 februari 1945. En daarin schrijft moeder dat ze in verwachting is!! Haar reactie daarop:

We zijn er ongelooflijk blij om, 't is ook een heerlijk voorrecht zo te bloeien als de bekende cederen van Libanon. (...) Ik heb geen enkele narigheid ondervonden, of het moest zijn dat mijn eetlust op zo'n hoog peil staat. Gelukkig hebben we genoeg — eerst had ik een beetje zorg om het voedselvraagstuk nu ik weer in verwachting was, maar het is geheel overbodig gebleken om daarover bekommerd te zijn. We krijgen bijna dagelijks ons 'manna', noem ik het maar. Van allerlei mensen waar Jan nu komt in de praktijk van Royaards, van de meest onverwachte kanten krijgen we (meestal zonder betalen) aardappelen, tarwe, suikerbieten, groenten, tulpenbollen (die uitstekend te eten zijn en goede voedingswaarde hebben) roggebrood enz. enz. 't Komt alles niet in daverende hoeveelheden maar voor ons tweeën hoeft dat ook niet, als het maar blijft doordruppelen. Zo zijn we nog bijzonder bevoorrecht temidden van alle ellende.

Uit dit citaat en ook uit de andere brieven van moeder waaruit ik gedeelten citeerde spreekt een onverwoestbaar optimisme. Vanwaar kwam dat? Enerzijds uit de hoop dat de oorlog wel spoedig voorbij zou zijn maar ook en niet minder uit het geloof. In een van haar brieven schrijft ze dat we bij het bijbellezen na tafel nogal eens psalm 91 lazen, een psalm voor bange dagen. Voor wie de inhoud van deze psalm niet kent of erger nog, geen bijbel bij de hand heeft om hem op te zoeken, citeer ik hem hier volledig. In de oude vertaling zoals we die toen lazen.

Die in de schuilplaats des Allerhoogsten is gezeten, die zal vernachten in de schaduw des Almachtigen.

Ik zal tot den Heere zeggen: Mijne toevlucht en mijn burg, mijn God, op wien ik vertrouw.

Want Hij zal u redden van den strik des vogelvangers, van de zeer verderfelijke pestilentie.

Hij zal u dekken met zijne vlerken, en onder zijne vleugelen zult gij betrouwen; zijn waarheid is een rondas en beukelaar.

Gij zult niet vreezen voor den schrik des nachts, voor den pijl, die des daags vliegt, voor de pestilentie, die in de donkerheid wandelt, voor het verderf, dat op den middag verwoest.

Aan uwe zijde zullen er duizend vallen, en tienduizend aan uw rechterhand; tot u zal het niet genaken.

Alleenlijk zult gij het met uwe oogen aanschouwen en gij zult de vergelding der goddeloozen zien.

Want Gij, Heere, zijt mijne toevlucht; den Allerhoogste hebt gij gesteld tot uw vertrek; u zal geen kwaad wedervaren, en geene plaag uw tent naderen.

Want hij zal zijne engelen bevelen, dat zij u bewaren op al uwe wegen; zij zullen u op handen dragen, opdat gij uwen voet aan geen en steen stoot.

Op den fellen leeuw en de adder zult gij treden, gij zult den jongen leeuw en de draak vertreden.

Dewijl hij mij zeer bemint, spreekt God, zoo zal ik hem uithelpen; ik zal hem op een hoogte stellen, want hij kent mijnen Naam.

Hij zal mij aanroepen, en Ik zal hem verhoren; in de benauwdheid zal Ik bij hem zijn, Ik zal hem er uit trekken en zal hem verheerlijken.

Ik zal hem met langheid der dagen verzadigen, en Ik zal hem mijn heil doen zien.

Dáár lag en ligt de bodem van ons bestaan. Ik heb deze psalm natuurlijk niet voor niets overgeschreven want wie van moeders en van mijn leven iets wil proberen te begrijpen zal dit vertrouwen op God in rekening moeten brengen.

Zo'n psalm maakt van een dieptepunt in het leven een hoogtepunt. Wij hopen dat tot het eind toe te blijven vasthouden.

Inmiddels ging het leven zo goed en zo kwaad als dat ging verder. Moeder bleek daarna toch niet in verwachting te zijn. Het uitblijven van de menstruatie was geen bewijs van zwangerschap maar waarschijnlijk van (kwalitatief) onvoldoende voeding. Dat kwam in die dagen dikwijls voor. Heel prozaïsch dus.

7.5.10 Vader en moeder De Groot in Beverwijk

Na hun evacuatie uit Arnhem hadden vader en moeder De Groot onderdak gevonden in een klein kamertje in Ede. Wij hadden hen als 'displaced persons' geschreven, dat ze bij ons welkom zouden zijn. De bovenverdieping van onze evacuatiewoning stond leeg, ze konden er dus 'best' bij. De brief met deze uitnodiging had hen merkwaardigerwijze bereikt. En zo stonden ze op een gegeven moment plotseling voor onze deur in de Acacialaan. Vader was vrijwel onherkenbaar, hij had zich een baard aangemeten. Hij leek daarmee zeker tien jaar ouder, hetgeen ook de opzet was. Het beschermde tegen te worden opgepakt om aan de Duitse verdedigingslinies aan de IJssel te worden tewerkgesteld.

Wat vader en moeder De Groot hebben beleefd in het laatste oorlogsjaar geeft weer een heel ander beeld van wat ons Nederlanders is overkomen dan wat wij ervan hebben ervaren. Daarom begin ik weer bij het begin van de hongerwinter maar nu bij hún begin ervan.

Op 17 september 1944 begon de 'slag om Arnhem', de plaats waar zij woonden. Uit het zolder- en badkamerraam had vader de luchtlandingstroepen zien neerdalen. Toen al vrij gauw daarna gevechten in de binnenstad om de Rijnbrug begonnen moest de stad worden geëvacueerd, op stel en sprong. Men kon niets meer meenemen dan wat kon worden megedragen. Vader en moeder werden ingedeeld in de groep die naar Ede moest vertrekken. Ze namen moeders zuster, mijn geliefde tante Jo, in haar invalidenwagen mee. Daar gingen ze dan op weg, vader zijn fiets met een zware koffer met zich mee voerende, moeder de invalidenwagen met tante Jo voortduwende, met ook een grote koffer erin. De afstand die ze moesten lopen bedroeg ruim 15 km. Ze hebben de tocht volbracht.

In Ede werden ze ingekwartierd bij alleraardigste mensen. Ze kregen een klein kamertje tot hun beschikking. Tante Jo werd bij andere, eveneens heel behulpzame mensen ondergebracht (en tewerkgesteld, zie afb. 7.11. [JPG]). Zo hebben ze daar in Ede ongeveer 7 maanden gebivakkeerd. Er was één gelukkige bijkomstigheid, er was daar in het dorp wegens het omringende platteland nog ruim voldoende voedsel.

Begin maart 1945 werd het Bezuidenhoutkwartier door een vergissing volledig platgegooid door geallieerde bommenwerpers. Het gerucht over dat bombardement bereikte ook Ede. En waar een broer van moeder, oom Henk Mekking met zijn vrouw, tante Jo Mekking-Jongenburger alsook een zuster van moeder, tante Riek, getrouwd met oom Johan Hagg, in den Haag woonden zou vader proberen ze te bezoeken. Hij zou dan ook naar

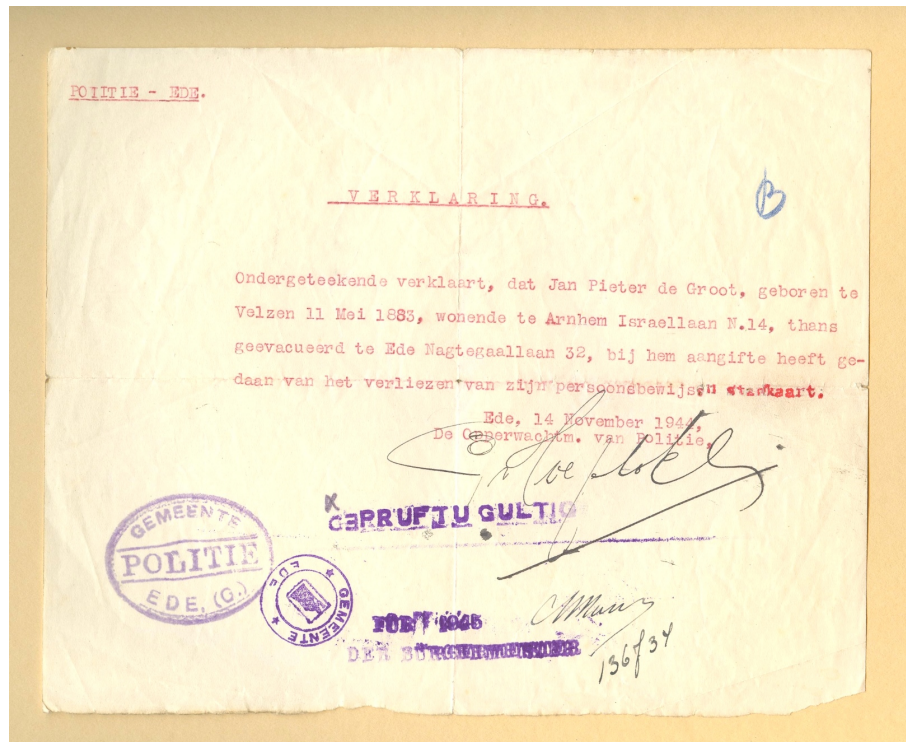

Afbeelding 7.11: Bevel tot tewerkstelling.

zijn zuster, tante Willemien getrouwd met Dirk Aardse, in Poeldijk gaan en bovendien zijn andere zuster tante Dien bezoeken die met haar man Koos Weber in Wassenaar woonde. Er was geen enkele vorm van vervoer meer, dus zou hij per fiets gaan.

Een man op een fiets door Nederland, dat was een gevaarlijke onderneming. De man kon worden opgepakt om bij het graven van Duitse verdedigingswerken te worden tewerkgesteld en de fiets kon worden geconfisqueerd door vervoersbehoefte Duitsers zoals maar al te vaak gebeurde. Vader nam dus enige voorzorgen om deze beide risico's zo klein mogelijk te maken.

Vader was dan wel 57 jaar maar de leeftijd waarop men van tewerkstelling was vrijgesteld was 60 jaar. Hij begon dus een verouderingsproces door zijn baard te laten staan. Daarmee leek hij inderdaad wel 10 jaar ouder. Daarnaast als extra beveiliging arrangeerde hij het verlies van zijn persoonsbewijs. Het persoonsbewijs was een document dat men te allen tijde moest kunnen tonen om zijn identiteit te kunnen bewijzen. Daarbij hoorde ook een z.g. stamkaart, die noodzakelijk was om distributiebonkaarten in ontvangst te kunnen nemen. Een eventueel verlies ervan diende men onmiddellijk bij de politie aan te geven. Dat deed vader dus, zeggende dat hij beide had verloren. Dat leverde hem een verklaring op die als surrogaat voor beide kon dienen (afb. 7.12).

Afbeelding 7.12: De verklaring van verlies.

Hiermee was zijn eerste doel, te kunnen zeggen dat hij ouder dan 60 jaar was, bereikt. Volgens deze verklaring was hij 62 jaar.

Om zijn werkelijke identiteit niet zo eenvoudig te kunnen laten achterhalen nam hij de voornamen en geboorteplaats van zijn kleinzoon aan! En als klein grapje noemde hij als zijn voormalige adres een naar een Jood genoemde laan. Deze laan bestond overigens in het geheel niet. Met deze gefingeerde gegevens zou hij in geen enkel bevolkingsregister zijn terug te vinden.

Vervolgens moest de fiets voorzover dat ging worden beschermd tegen inbeslagneming. Ook dat ging met behulp van een verklaring, nu van Duitse kant (afb. 7.13). Hoe was die Ortskommandant ertoe gekomen zo'n 'Fahrradbescheinigung' af te geven? Wel, vader was tijdelijk beambte bij de afdeling sociale zaken bij de gemeente Ede geworden en had bij de gemeente om medewerking gevraagd en gekregen in de vorm van een verzoek (afb. 7.14). En natuurlijk weer voorzien van een stempel. Stempels waren voor de Duitsers het einde van alle tegenspraak. In dit geval ook voor de Ortskommandant. Hij verstreekte de gevraagde 'Fahrradbescheinigung', zij het op een grauw kattenbelletje, een pleepapiertje zogezegd. Beter had hij

Afbeelding 7.13: Verklaring tegen inbeslagneming.

toen ook al niet meer denk ik.

Nu kon vader op weg, hij was oud genoeg, was geen zwerver of erger maar een ambtenaar met verlof en had een fiets die niet mocht worden afgepakt. Helemaal veilig was het desondanks niet want zelfs de Duitsers waren de vele 'Bescheinigungen' zat geworden. Maar vooruit, wie niet waagt die niet wint. Misschien waren er nog voldoende Duitsers even 'Bescheinigungs-freudig' als voorheen om iemand met zoveel papieren niet lastig te vallen met vragen.

Aldus gewapend met het bosje verklaringen durfde vader de tocht wel aan. Voor de familie nam hij zoveel etenswaren mee als de fiets kon dragen. Op 18 maart 1945 schreef tante Riek dan ook aan tante Jo, dat vader plotseling voor hun neus had gestaan met 'heerlijkheden'.

De tocht van vader naar het Westen is heel voorspoedig verlopen en de paperassen zouden mogelijk ook verder van nut kunnen zijn.

De mogelijkheid daartoe deed zich al vrij gauw voor. Vader en moeder hadden namelijk besloten van onze uitnodiging gebruik te maken zodra dat

GEMEENTELIJKE DIENST VOOR SOCIALE ZAKEN

Telefoon Directeur 8663 EDE. den 3. März 1945.
 Administratie 8517 Brouwerstraat 3

No.: Den Herrn: Ortskommandant EDE.

Rubriek:

Bijlagen:

Onderwerp: Der Bürgermeister der Gemeinde Ede,
 bestätigt hiermit, dass J. de Groot,
 Hauptbeamter der Gemeinde Arnhem und
 zeitweilig im Sozialamt, Ede, tätig, Urlaub hat
 während der Zeit von 5-30 März 1945 um sich nach
 Haag, Poeldijk en Wassenaar zu begeben.
 Der Bürgermeister bittet den Ortskommandanten
 höflichst um eine Fahrradbescheinigung für
 den obengenannten Beamten.

/ dreiszig April
[Signature]

[Signature]
 Der Bürgermeister
 der Gemeinde E D E.

Pers. Ausweis, Nu. A48. 021918
 Ersatzausweis 0740
 Sonderausweis 130701

bis 31.3.45
Ed.

Afbeelding 7.14: Verzoek om een 'Fahrradbescheinigung'.

zou kunnen. En ziet, er deed zich een mogelijkheid voor met een vrachtauto van de voedselvoorziening mee te rijden naar Amsterdam. Fiets, koffers en het invalidenwagentje van tante Jo, dat ze in Ede niet nodig had, konden mee.

Maar hoe van Amsterdam naar Beverwijk te komen? Heel eenvoudig: lopende. Met de fiets aan de hand en de bagage op het invalidenwagentje liepen ze de 20 km naar Haarlem, waar ze bij tante Mies en oom Henk Hullemans onderdak kregen om vervolgens op dezelfde wijze naar Beverwijk te trekken. Maar er was één hindernis, het Noordzeekanaal. De pont die de oeververbinding over het kanaal onderhield voer niet meer. Bij gebrek aan brandstof. Maar oversteken konden ze, zij het met een roeibootje. Dat was weliswaar niet berekend op twee mensen plus een fiets en invalidenwagentje maar het was te wagen. Moeder vertelde later nog nooit zo bang te zijn geweest als tijdens die overtocht in het diepgeladen roeibootje dat tot de rand in het water had gelegen. Bovendien kon ze niet zwemmen!

Zo stonden ze daar voor onze deur, geheel onverwachts. Vader belde aan, Katy deed open en zag daar een oude man staan. Mager en met een grijze baard. Wat moest die? Maar toen zag ze ook moeder De Groot en herkende vervolgens ook vader wel.

Merkwaardig, vader en moeder door de oorlog verdreven naar Beverwijk in het kustgebied, de streek die ze ons hadden ontraden erheen te gaan omdat daar het geweld van een geallieerde landing zou losbarsten.

Opa en oma nu dus bij ons in huis. (Om te moeilijke constructies te vermijden spreek ik nu en in het vervolg van opa en oma terwijl wij onszelf als vader en moeder zullen aanduiden.) Ze konden gebruik maken van de bovenverdieping waar de bedden van de vorige bewoners voor hen gereed stonden. Ze hadden natuurlijk hun levensmiddelenbonnen bij zich, al had je daar toen niet veel, beter gezegd niets, meer aan. We leefden van de gaarkeuken, van wat we kregen (van patiënten) en van suikerbieten en tulpenbollen.

Tulpenbollen, moeder heeft in een eerder geciteerde brief hun lof al bezongen. Maar stel je er niet teveel van voor. Gebakken deden ze heel in de verte aan gebakken aardappelen denken. Maar je moest er niet te veel van eten, ze waren min of meer giftig! Suikerbieten, dat was het. Die moesten in kleine stukjes worden gesneden — een pokkenwerk want ze waren knoeperhard — dan in een grote ketel met water worden opgezet en dan maar indampen op het potkachelkje in de kamer. Het laatste restje was dan een wat taaie brei die bij wijze van stroop kon worden gegeten. Ik heb

in mijn hongerenthousiasme ooit eens beweerd, dat dit product lekkerder was dan de echte stroop. Voor die suikerbieten en voor de schaarse tulpenbollen moesten tochten naar goedgezinde boeren in de omgeving worden gemaakt. Het waren zeer begeerde en schaarse zaken.

Ondertussen was de elektriciteitsproductie gestopt. Onze verlichting kwam uit een blikje met olie — ook die was heel schaars — waarin een katoenen pitje was gestoken dat wanneer aangestoken enig licht van zich gaf. Ook de waterleiding deed het niet meer. Op diverse plaatsen in Beverwijk waren pompen geslagen, daar moest je een tijdje zwengelen om aan het benodigde water te komen. Hiermee had opa zich vooral belast. En oma zorgde voor Jan Pieter als moeder naar de gaarkeuken moest om de dagelijkse portie stampot op te halen. Met alles wat je nodig had, zoals om een voorbeeld te noemen lucifers en zout, moest je buitengewoon zuinig zijn want in de winkels kreeg je, zo al, de laatste restjes uit hun voorraad. Alle aanvoer was gestopt. Het was wel tobben om zelfs met suikerbieten, tulpenbollen en gaarkeuken rond te komen. Ook voor ons kwam de bevrijding geen dag te vroeg.

7.5.11 Het voorspel tot de bevrijding

Nederland was volledig aan het eind van zijn krachten. De oorlog was voor de Duitsers verloren, totaal. Maar ze hielden hardnekkig vol. In de grote steden in het Westen van ons land kwamen honderden en honderden van de honger om. En toen ten langen, langen leste bleken de Rijkscommissaris Seyss-Inquart en de Duitse bevelhebber in Nederland generaal Christiansen bereid de oorlogshandelingen gedurende enkele dagen te staken om geallieerde bommenwerpers de gelegenheid te geven voedsel boven het nog bezette Westen van Nederland te droppen. Zo stegen op zondag 29 april 1945 een groot aantal eskaders Britse bommenwerpers op en parachuteerden hun voedselpakketten over West-Nederland.

Ongelooflijk, pakketten Zweeds wittebrood, blikken corned beef, boter, kaas en sigaretten vielen uit de laagvliegende bommenwerpers, ook bij ons in Beverwijk. Onze vreugde daarover was echt onbeschrijflijk. *Wie een plat dak had, klom er op om te gaan zwaaien met vlaggen, zakdoeken, theedoeken, lakens zelfs. Op pleinen en andere punten waar men een goed uitzicht had, stroomden mensen samen, wijzend, juichend. Velen barstten in tranen uit.*, zo beschrijft De Jong in 'Het Koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog'³ de reactie op wat we zagen gebeuren.

We begrepen het, het einde van de oorlog was nabij. We werden met voed-

³deel 10b, tweede helft hoofdstuk 'Het laatste jaar II'

sel bevoorraad en, niet minder belangrijk, de Germanen waren aan het eind van hun Latijn. Maar, de geallieerde legers waren voor de Grebbelinie en de Rijn blijven staan. De legerleiding was bang dat militaire operaties in het dichtbevolkte Westen te veel slachtoffers onder de burgerbevolking zou vergen. Ondertussen bleef de bevoorradingslijn uit de lucht voortgaan.

Eindelijk op vrijdagavond 4 mei was het zover. Fieldmarshal Montgomery had een tekst, behelzende de totale en onvoorwaardelijke overgave gedicteerd, die door de opperbevelhebber van de Duitse troepen in Noordwest Europa, Admiral Von Friedeburg — nomen est omen — werd ondertekend.

7.5.12 Bevrijd

Alle Duitse troepen in Noordwest Europa hadden zich overgegeven. De oorlog met de andere troependelen van het Duitse leger ging weliswaar door maar wij waren vrij.

Overal gingen nog 's avonds de vlaggen uit en menigeen dronk nu zijn laatste, voor de bevrijding bewaarde jenever op. Zo ook wij. We hadden een mooie glazen sierfles met een glazen bal als stop met een halve liter jenever bewaard en dronken die nu leeg. Een smeriger feestdronk dan deze heb ik nooit gehad. De glazen stop had niet luchtdicht afgesloten met als gevolg dat de alcohol grotendeels was verdampt en slechts een heel vies drankje was overgebleven.

Bevrijd dus, maar was dat wel zo? Geallieerde soldaten waren in geen velden of wegen te bekennen, wel Duitse patrouilles met de stengun voor de buik. De Geallieerden hadden de Duitsers namelijk verantwoordelijk gesteld voor de handhaving van de orde tot zij die taak zelf zouden kunnen overnemen. Zo liepen daar in onze Beverwijkse straten vol met vlaggen de Duitse soldaten te patrouilleren. Na jaren lang door die lieden te zijn gekoeioneerd konden we ons nog niet goed indenken dat ze nu onschadelijk waren. De feestvreugde was dan ook enigszins gedempt en werd slechts voorzichtig geuit. Een heel schizofrene toestand was het.

Maar eindelijk na een dag of vier arriveerden een paar jeeps met Canadese soldaten. Zij hadden de taak de Duitsers te ontwapenen. Zo stond hier een tiental Canadezen tegenover verscheiden duizenden, deels zeer fanatieke Duitse troepen. Hun opperbevelhebber had zich wel overgegeven maar zouden zij dat ook doen? Niemand vertrouwde de situatie erg. En terecht, want elders in het land waren na de overgave nog Nederlanders door fanatieke Duitsers geëxecuteerd! Het parool was dan ook: voorzichtig en vooral niet provoceren. Zo is de bevrijding bij ons maar langzaam op

gang gekomen.

De 'Binnenlandse Strijdkrachten', de BS zoals ze in de wandeling werden genoemd, traden nu in de openbaarheid en hielpen de Canadezen als een soort ordetroepen. Ik was sinds een aantal maanden als arts aan een van de groepen van de BS verbonden geweest. Dat had ingehouden dat, als er bij sabotageacties gewonden zouden vallen, ik hun behandeling op me zou nemen of regelen. Maar er waren geen gewonden gevallen en ik had dus niets te doen gehad. Wel had opa ten behoeve van de voedselvoorziening van de groep op de fiets voor hen een grote kaas uit Haarlem gehaald, een in die dagen heel gevaarlijke bezigheid want hoe kwam hij aan zo'n kaas en waarvoor zou die moeten dienen, voor de zwarte handel? Vragen die hij met geen mogelijkheid zou kunnen beantwoorden en dus zou worden opgepakt. Maar hij had het er goed afgebracht.

Nu, na de bevrijding had ik evenmin iets te doen. Wel kreeg ik een bij de Duitsers in beslag genomen motorfiets ter beschikking. Voor het geval dat. Verder kon ik in een voormalige Duitse bunker, die de BS als 'hoofdkwartier' had ingericht, leren pistoolschieten. Maar die wat avontuurlijke eerste dagen gingen voorbij en het leven hernam zijn gewone gang.

Opa stapte weer op de fiets, met een benodigd reisdocument (afb. 7.15). Hij wilde gaan zien hoe het huis in Arnhem er bij stond. Hij kwam na een paar dagen heel niet vrolijk terug. Het hele meubilair was weg. Tijdens de

Netherlands Military Administration
District Alkmaar 1674

The bearer de Smit J. of Bertslaan 14, Arnhem.
Houder te

Identity Card No. A401021218
Persoonsbew. No.:

is permitted to travel from Alkmaar to Arnhem en terug.
heeft toestemming te reizen van naar

from the purpose of Vervanging werke als Commissaris het Gen. Grondbedrijf.
reden der reis

Period of validity From: 12 Juni To: 26 Juni '45
Geldigheidsduur van tot

Signature of bearer J. A. O. J.
Handtekening van houder

Date 12 Juni 1945
Datum

Signed H. J. J. J.

This permit is not valid for ferrying across the Rhine and Moerdijk
Deze pas is niet geldig voor de varen te de Rijn en Moerdijk

Afbeelding 7.15: Reisdocument.

afwezigheid van de bevolking — op hier en daar een enkeling na — waren verhuishagens de stad doorgestaan en hadden die met de meubels uit de leegstaande huizen gevuld. Naar later bleek, waren ze naar het Ruhrgebied vervoerd en daar aan de bevolking aangeboden als dank van het Nederlandse volk voor de heldhaftige strijd van Duitsland tegen zijn vijanden. Heel fijn bedacht!

In het huis was het verder een grote bende, er hadden kennelijk Duitse soldaten in gebivakkeerd en de restanten van hun verblijf erin achtergelaten. De ramen hadden ze open laten staan, de waterleiding was bevroren geweest en was na de ontdooiing gaan lekken. Daardoor was de kelder half ondergelopen. Een mooie postzegelverzameling en een aantal oude boeken waren één papierpap geworden. Je moet het je voorstellen, twee niet meer zo jonge mensen waren alles wat zij in de loop van de jaren hadden bijeengebracht kwijt. Ze konden opnieuw beginnen. Samen zijn ze teruggestaan, hebben aanvankelijk in het huis gekampeerd en hebben zich in de loop van vele maanden opnieuw ingericht met het schaarse, heel schaarse dat toen verkrijgbaar was. Ze hebben zich er moedig doorheen geslagen, geholpen door het besef dat materieel bezit niet een eerste prioriteit had.

Ondertussen was ook Velsen-Noord weer voor bewoning vrijgegeven. Het halve dorp was met de grond gelijk gemaakt, opgeblazen waren hele wijken. Ons huis stond er nog, vrijwel op de grens van het verwoeste gedeelte. Ons opgeslagen meubilair werd, naar ik meen weer met behulp van Hoogovens, in ons huis teruggebracht en wij konden weer voort.

De wederopbouw van ons land heeft jaren in beslag genomen. Er was niets meer, helemaal niets. En wat er was, was tot op de draad versleten. De distributie van levensmiddelen, van textielgoederen, ja van wat niet, moest nog jaren worden voortgezet. Maar we leefden nog en weer, dit in tegenstelling tot de Joden en duizenden anderen die in de concentratiekampen waren omgekomen. Voor het weinige dat we aanvankelijk hadden waren we heel dankbaar.

Eén gebeurtenis moet nog worden vermeld: het exploderen van een munitieopslagplaats in Velsen-Noord. Plotseling een meer dan daverende klap, gevolgd door verscheiden andere. Ruiten eruit, de lamp hing boven de tafel te zwaaien, het huis stond te rammelen. Wij de w.c. in want dat was de veiligste schuilplaats naar we in de oorlogstijd hadden geleerd. Na een tijdje werd het minder maar de onontploffte granaten vielen nog uit de lucht en huppelden over de straat. En toen: weer evacueren. De bevolking moest zich naar het pontplein begeven, dat lag op voldoende afstand van het explosiegeweld. Maar na een tijdje ging het over en mochten we weer terug

naar ons gelukkig onbeschadigde huis.

Daarmee was voor ons de oorlog ten einde. Het relaas over onze belevenissen in de oorlogsjaren maakt wel duidelijk, dat het een diep ingrijpende periode ook in ons leven is geweest. Het leven was in veel opzichten aan tal van beperkingen onderhevig, we werden bij herhaling gedwongen dingen te doen en te laten die we niet wensten, bij herhaling stond ook het leven zelf aan ernstige bedreigingen bloot. Achteraf gezien zijn we er geweldig goed doorheen gekomen maar tóen konden we nog niet weten dat dit het geval zou zijn. De vraag rijst welke invloed deze nu nauwelijks meer voorstelbare ervaringen op ons latere leven hebben gehad. Hebben we ervan geleerd? Hebben de opgedane ervaringen voor ons winst of verlies betekend? Zouden we, als we ze niet hadden beleefd, nu anders zijn geweest? Dat vraag je je wel eens af.

Ik denk dat vragen als deze niet of maar zeer ten dele beantwoordbaar zijn. Geen mens die een dergelijke vraag zou kunnen beantwoorden. Maar er valt toch wel iets over te zeggen. In het negatieve, dat we er geen angstgevoelens of dromen aan hebben overgehouden. De oorlogsjaren hebben ons lichamelijke en geestelijke welzijn niet beschadigd. Op geen enkele voor ons herkenbare manier.

Natuurlijk, als Duitsers nu dingen doen die ons tegenstaan dan denken en zeggen we: daar heb je ze weer, daarbij teruggrijpende op onze ervaringen. En als op Amerikanen wordt gescholden denken wij aan de geweldige bijdrage die deze zelfde Amerikanen aan onze bevrijding en daarna (de 'Marshallhulp') aan onze welvaart hebben gegeven.

Iets dieper gaat wellicht onze tegenzin tegen het huidige ongeremde welvaartsstreven. Wij weten dat materiële welvaart, hoe bijzonder aangenaam ook, geen *conditio sine qua non* is om gelukkig te kunnen zijn. Maar om dat te beseffen hoef je geen oorlog te hebben meegemaakt!

Iets dergelijks geldt voor onze heel geringe sympathie voor allerlei vredesbewegingen. Onze ervaring heeft ons geleerd dat een oorlog onder omstandigheden als dringend noodzakelijk moet worden beschouwd. Ook wij zijn voor vrede maar niet tot elke prijs. En 'vijandsbeelden', voor dat soort kretologieën zijn we niet zo gevoelig meer. Een vijand is een vijand en dient tot elke prijs als zodanig te worden onderkend en behandeld. Het tweede op een christelijke wijze, wel te verstaan. 'Als uw vijand honger heeft, geef hem te eten, als ' enz. Zo zou er wel meer te noemen zijn maar specifiek voor het doorgemaakt hebben van de bezettingsjaren is ook dat niet.

De betekenis van het geloof voor het dagelijkse leven, dat is zeker voor ons een oorlogservaring geweest. Dat is dan onze 'oorlogswinst'. En een zonder verliezen!

7.6 Weer Duinvlietstraat

Als pasgetrouwd stelletje hadden we het huis aan de Duinvlietstraat 68 betrokken, als gezinnetje, man vrouw en een heel klein kind, trokken we er weer in. Eraan terugdenkende meen ik dat het iets had van jeugd naar (beginnende) volwassenheid.

7.6.1 Ons tweede kind

Die terugkeer naar ons vertrouwde huis was temeer verheugend omdat moeder weer in verwachting was. Nu geen schijn maar werkelijkheid. Op 24 november werd Adriana Johanna geboren, heel voorspoedig. Over de naamgeving hadden we niet hoeven na te denken, een tweede kind zou de naam van de vader of moeder van de vrouw krijgen. Zo was het vaste gebruik in die tijd. Bleef de vraag welke roepnaam het kind moest krijgen. Oma Van den Burg werd Jo genoemd. Daar voelden we niet voor, het werd moeder: Joke.

De oorlog was nu wel voorbij maar de erdoor veroorzaakte schaarste geenszins. Het was een hele toer om de benodigde spullen bij elkaar te scharen. Maar moeder deed dat met vreugde in het hart. De kraamkamer werd weer door het oude getrouwe potkacheltje verwarmd. Daarvoor waren extra brandstofbonnen beschikbaar. Moeder voedde Joke zelf en had mede daardoor een heel gezonde eetlust. Ook daarvoor waren extra bonnen beschikbaar. Zo'n leven op distributiebonnen vereiste nogal wat aandacht maar och, daar waren we allang aan gewend. We waren al blij dat de goederen die de bonnen beloofden ook werkelijk verkrijgbaar waren.

Langzamerhand was ook het transport weer op gang aan het komen. Er reden weer treinen — stoomtreinen natuurlijk. Ze waren wel tamelijk afstands en, om kolen te sparen, onverwarmd maar ze reden tenminste weer al was het in een heel beperkte dienstregeling. Er kwamen zelfs weer auto's op de weg. Allemaal ouder dan vijf jaar want voor de import van nieuwe waren nog geen deviezen beschikbaar. Artsen kregen bij de toewijzing van een auto voorrang, ook mij werd een auto toegewezen.

Deze eerste auto die ik kreeg was een vooroorlogse Opel, die bij de Duitsers in gebruik was geweest. Hij was nog in de donkergroene legerkleuren

geschilderd. Hij was volkomen afgereden. De waterpomp lekte als een zeef en het reservewiel ontbrak. Vanwege die lekkende waterpomp voerde ik steeds een grote gieter met water mee om de radiator telkens bij te kunnen vullen. En het ontbreken van een reservewiel bij vier oude grotendeels versleten banden? Ook dat was eenvoudig, onderweg gewoon goed opletten waar een garage werd gepasseerd, dan kon je wanneer een van de banden het onderweg zou begeven, beslissen om terug te lopen dan wel vooruit te wandelen om hulp te zoeken. Zo zijn we met dit vehikel zelfs met Jan Pieter en de baby Joke naar Amersfoort gereden. Dat was natuurlijk een gok maar het is goed gegaan. Geen lekke band gehad en de gieter bevatte voldoende water om de radiator te kunnen bijvullen. Dat was onze eerste eigen auto. We waren er de koning te rijk mee.

Nee, het was in de eerste tijd na de oorlog nog niet best met ons land gesteld. Aan alles was tekort. Zo had ik dringend een nieuw kostuum nodig, in geen vier jaren had ik een nieuw pak gehad. Ongeveer een jaar na het eind van de oorlog ging het gerucht, dat er weer textiel voor kostuums ter beschikking zou komen. De magazijnen zouden er vol mee liggen. Vergeet het maar, pas een jaar later hebben we stof voor een nieuw pak kunnen bemachtigen.

7.6.2 De derde spruit

Ondertussen was moeders ervaring in het ter wereld brengen van een kind groot genoeg geworden om de komst van ons derde kind met zorgeloze vreugde tegemoet te kunnen zien. Op 6 januari 1947 begon het zijn komst op de wereld aan te kondigen. Op een paar weeën meer of minder keek moeder niet. Pas toen het haar ernst leek te gaan worden pakte ze de telefoon om mij en onze huisarts te waarschuwen. Maar die gesprekken moesten sterk worden bekort om te voorkomen dat het kind op de gang bij de telefoon geboren zou worden. Dát kon ze nog vermijden maar toen ik thuis kwam was Gerrit al geboren! Even later arriveerde ook onze huisarts en -vriend Vreeling. Hij had dus een kib, een kind-in-bed, gevangen, een voor iedere rechtgeaarde huisarts te vermijden ervaring. Maar kon hij er wat aan doen? En de afgesproken zuster was er natuurlijk ook nog niet, zodat het wicht zijn eerste wasbeurt van de dokter heeft gekregen. Gert heeft dit eerste avontuur in zijn leven overleefd al heeft hij gedurende zijn eerste levensdagen wel wat liggen rochelen, het stakkertje. Maar gelukkig heeft hij dat zijn roekeloze moeder nooit verweten. Nu had ook opa Van den Burg een naamgenoot, zeer tot zijn vreugde en trots.

7.6.3 En snel de vierde

Hoewel het bewezen was dat moeder best een kind ter wereld kon brengen zonder deskundige hulp, werd voor de volgende bevalling, al was het maar pro forma, een afspraak met de aan het Rode Kruisziekenhuis verbonden gynaecoloog gemaakt. We deden dat omdat onze huisarts in militaire dienst was geroepen in verband met de 'politieele actie' in Nederlands Indië, zoals Indonesië toen nog heette. Specialisten deden weliswaar geen bevallingen aan huis maar deze kende ik nog uit mijn studententijd toen hij assistent was op de verloskundige afdeling waar ik co-assistent was. Hij wilde ons met alle plezier helpen.

Op 12 januari 1948 werd Christiana Gerda geboren, nu heel reglementair. De dokter was op tijd gewaarschuwd, de zuster eveneens. De enige complicatie was, dat we op die avond onze collega-bedrijfsarts Jan Veenenbos te eten hadden uitgenodigd. Maar dat ging prima, de bevalling begon pas na de maaltijd en verliep vlot zodat ik met hem en met collega Arends, die de bevalling had geleid, terwijl de zuster haar werk aan moeder en kind verrichtte, een goede borrel op de voortreffelijke afloop heb kunnen nemen. Zo hoorde dat ook, de kraampa en de dokter namen aansluitend aan de bevalling een glaasje tot zich.

Alles was dus in optima forma verlopen. Bij het doorlezen van het manuscript van dit verhaal tekende moeder erbij aan: 'Vader was degene die mij met argusogen bekeek en héél vroeg de verpleegster liet komen.' Blijkbaar was mij na de ervaring met Gert de schrik in de benen geschoten. Zo heb ik nog iets aan de goede afloop kunnen bijdragen. Christa had volgens het goede gebruik naar mijn moeder Gerritje genoemd moeten worden. Maar mijn moeder vond dat een 'afschuwelijke' naam. Ze vond de oplossing Christiana Gerda, waarin de naam van haar vader Christiaan en de hare waren verwerkt, een prima vondst. En zo was iedereen heel gelukkig met het kind en haar naam.

Nu telde ons gezin dus zes personen, een aantal dat de capaciteit van ons huis nogal wat te boven ging. Wat te doen, er was nog steeds een groot tekort aan huizen. Hoogovens bracht uitkomst. Het bedrijf moest zich wegens het snel groeiende personeelsbestand wel met de woningvoorziening bezig houden, in het bijzonder voor die personeelsleden die op alle momenten van de dag en de nacht beschikbaar moesten zijn. Voor hen werd dan ook een aantal woningen in de nabijheid van de fabriek gebouwd. Wegens mijn taak bij de eerste geneeskundige hulpverlening bij ongevallen en acute ziekten werd van de nieuw te bouwen huizen er ook ons een toegewezen. Ze werden aan de Wenckebachstraat, dicht bij het bedrijf gebouwd en daar

zijn ook wij terecht gekomen.

Alvorens verder te gaan met ons leven aan de Wenckebachstraat nu eerst iets over mijn werk bij Hoogovens in die jaren.

7.6.4 Mijn werk bij Hoogovens in de eerste naoorlogse jaren

Hoogovens was na 'Dolle Dinsdag' volledig stilgelegd. Het fabrieksterrein mocht aanvankelijk alleen nog door enkele onderhoudsmensen worden bezocht, later mochten ook zij er niet meer komen. Er huisden alleen nog Duitse legeronderdelen.

Na de bevrijding werd hun plaats door geallieerde troepen overgenomen, directie noch personeel mochten het terrein op tot het van mijnen en 'booby traps' was gezuiverd. Dat heeft twee maanden in beslag genomen.

Toen de directie met een aantal medewerkers het fabrieksterrein konden bezoeken wachtten hen hoogst onaangename verrassingen. De havens waren onbruikbaar gemaakt door de havenkranen van de kade in het water te laten storten — op dezelfde wijze hadden de Duitsers de Rotterdamse havens verwoest. Tal van installaties waren moedwillig vernield, in verscheiden kantoren waren zelfs de schrijfmachines verschrot door het toetsenbord met een moker te bewerken. En dat alles in de allerlaatste periode van een door de heren allang daarvoor verloren oorlog. Mensen noch materialen zijn voor het Teutoonse monster veilig geweest.

De wederopbouw van het bedrijf vorderde maar langzaam. Een van de hoofdingenieurs was aan het Commissariaat-Generaal Recuperatie uitgeleend, hij slaagde erin de zware plaatwalserij, die toen hij tijdens de oorlog was gereedgekomen en door de Duitsers was afgebroken, naar Duitsland gevoerd en daar weer was opgebouwd, op te sporen. Hij liet hem daar weer afbreken en naar Nederland vervoeren. Bij Hoogovens werd hij, nu voor de derde maal opgebouwd. Hij kwam in april 1947 weer in productie. Als bedrijfsarts heb ik dat allemaal van nabij meegemaakt, een heel spannende tijd!

Heel kort na de bevrijding was mijn chef, dokter Van Epen, als beroepsofficier van gezondheid bij de Marine weer in actieve dienst opgeroepen. Na een paar maanden de bedrijfsgeneeskundige dienst als assistent-bedrijfsarts gaande te hebben gehouden werd ik als zijn opvolger benoemd. Een 29-jarige arts zonder veel medische en zonder enige leidinggevende of organisatorische ervaring als hoofd van de voor die tijd grote bedrijfsgeneeskundige

dienst te benoemen was mijns inziens nogal een gok. Ik herinner me daar in een gesprek met de algemeen directeur ook op te hebben gewezen maar zijn antwoord was: dat bezwaar verdwijnt vanzelf met de tijd.

Ja, ja, vanzelf. Het betekende wel hard werken en goed op je tellen passen. Als assistent had ik alleen met de arbeiders van de werkvloer te maken gehad, nu met alle medewerkers van handlangers tot en met directeurs, een voor mij volslagen nieuwe entourage. Boeiend was het in hoge mate.

In die opbouwperiode werd er hard gewerkt. In de ploegendienst werkte men 56 uur per week, dat wil zeggen zeven dagen per week acht uur per dag. Eénmaal in de drie weken had men een zondag vrij maar daar stond tegenover dat men op de beide andere zondagen 12 uur moest werken! En hoe! In de hitte van vloeibaar ijzer of staal, in prikkelende zwaveldampen en andere giftige gassen. Dat leverde 14 dagen vakantie per jaar op! Was het ziekteverzuim dan niet extreem hoog? Zeker niet. Het was veel lager dan nu na de vele en ingrijpende arbeidstechnische, milieuhygiënische en sociale verbeteringen. En 'stress'? Deze kreet van de tegenwoordige dag, die kwam praktisch niet voor. Men deed zijn werk, heel gewoon.

Heel opvallend is dat men toen zeer veel minder op de gezondheid was gericht dan nu het geval is. Een voorbeeld. Koolmonoxidevergiftigingen kwamen vrij veel voor, enkele tientallen gevallen per jaar — nu niet één meer. Wat deed men? Na zo'n vergiftiging kreeg men in de verbandkamer zuurstof toegediend en ging weer aan het werk. Zelfs lieden die een tijdje bewusteloos waren geweest gingen de volgende dag gewoon weer aan het werk. Later, veel later, aan het eind van mijn werkzame periode kostte dat in ieder geval een ziekenhuisopname met daarna weken aan ziekteverzuim. Eén keer heb ik een man die op één dag driemaal een koolmonoxidevergiftiging had meegemaakt niet dan met veel moeite ervan kunnen overtuigen dat het beter was een dag thuis te blijven dan direct weer aan het werk te gaan. Zo was dat in die dagen, dat was de stijl, men gaf zijn werk niet gauw op.

Sociaal gezien liep Hoogovens ver voorop in vergelijking met het merendeel der bedrijven. Er was toen al, jaren en jaren voordat het instituut Ondernemingsraad ontstond, een personeelsvertegenwoordiging die met de directie overlegde. Daarnaast was er een personeelsfonds met 'sociale werkers' die hulp in moeilijke omstandigheden konden bieden, een eigen herstellingsoord mede voor de vrouwen van personeelsleden en dergelijke. Een sociaal paradijs was Hoogovens niet, in genen dele, maar een liberalistisch 'ieder voor zich en God voor allen' nog veel en veel minder.

Zo is het de — 'mijn' — jaren door gebleven. Onder de directeuren die ik in de loop van bijna 40 jaar heb meegemaakt waren er verscheidene van een christelijk-humanistische, later ook socialistische overtuiging. Het is een zegen voor het bedrijf en zijn personeel geweest. En ook voor mij. Je moet bedenken dat een bedrijfsgeneeskundige dienst een kostenfactor is. Je maakt er geen winst mee, wel indirect maar dat is meer een overtuiging dan een feit. Desondanks heb ik bij alle arbeidshygiënische en ergonomische maatregelen die ik heb voorgesteld nooit of te nimmer problemen ondervonden. Natuurlijk, voorstellen dienden goed onderbouwd te zijn, geen illusies te wekken en de bomen niet in de hemel te laten groeien, akkoord, maar hoe dan ook, ze werden serieus op hun eigen mérites bekeken en nooit onder het motto 'dat kost weer geld' afgewezen. Veel, heel veel hebben de achtereenvolgende directies mij mogelijk gemaakt. Was dat niet zo geweest dan was ik ongetwijfeld op aanbiedingen van andere kant wel ingegaan. Welke? Dat komt nog wel.

In 1948 maakte de snelle groei van het personeelsbestand de aanstelling van een tweede bedrijfsarts nodig. Het beroep van bedrijfsarts stond toen nog in een laag aanzien. Het was een slecht betaalde ambtenaarsfunctie, zo zag men dat en zo was het ook wel. Vrij gevestigde artsen verdienden ongeveer het dubbele van de ambtenaar-artsen en er was zeker geen teveel aan artsen. 'Dan maar bedrijfsarts worden', zoals later het geval is geweest, was er nog niet bij. Op de advertentie die werd geplaatst kwam welgeteld één gegadigde opdagen, een arts die in de oorlog 'fout' was geweest en die daardoor moeilijk weer aan de slag kon komen. Wat te doen? Langer in mijn eentje doorgaan was praktisch onmogelijk dus hem toch maar aangesteld.

De personeelschef onder wie de B.G.D. (bedrijfsgeneeskundige dienst) toen nog ressorteerde vroeg me of ik het niet bezwaarlijk vond als jonkie een tien jaar oudere arts onder mij te krijgen. Dat had ik niet, in de artsenwereld wogen (en wegen) hiërarchische verhoudingen bovendien niet zo zwaar als in de industrie. Vooruit dan maar, hij werd aangesteld. Ik heb daar nooit spijt van gehad. Hij en zijn vrouw bleken heel aparte mensen te zijn. Kunstzinnig, muzikaal, heel belezen, belangstelling voor toneel en ballet, kortom mensen die voor ons wat (te) stoere calvinisten een nieuwe wereld voor ons deden opengaan. In de loop van de tijd zijn we met onze gezinnen goed met elkaar bevriend geraakt, een vriendschap die heeft geduurd tot ze waren overleden.

Er waren in die tijd nog maar weinig bedrijfsartsen, enkele tientallen slechts. We kenden elkaar vrijwel allemaal en bezochten dikwijls elkaars bedrijven wat een goed inzicht opleverde in de grote industrie. Het was een kleine,

hechte club van collega's. Met elkaar tuigden we een wetenschappelijke scholing op waardoor het 'self made' amateurisme geleidelijk verdween en het vak meer tot aanzien kwam. Het was alles bijeengenomen een hoogst interessante pionierstijd.

7.7 Wenkebachstraat 48, Velsen-Noord

Ons nieuwe huis, één van twee onder één dak, was een rijke villa in vergelijking met het eenvoudige rijtjeshuis waar we uit kwamen. De voorkant stond aan de Wenkebachstraat, toen de enige toegangsweg naar de ongeveer 1 km verderop gelegen ingang tot het bedrijf. De zij- en de achterkant

Afbeelding 7.16: Het huis aan de Wenkebachstraat, gezien vanuit 'het hofje'.

(afb. 7.16) keken uit op een soort uitstulping van de Wenkebachstraat, waaraan een veertiental woningen stond. Ze waren van dezelfde soort als de onze en er waren eveneens vrij jonge gezinnen komen wonen. We noemden het geheel van pleintje met woningen 'het hofje'. Doordat de gezinnen jong waren, hadden de meeste — toen was dat nog zo — een paar jonge kinderen. Daar krioelde het in het hofje dan ook van.

Ter herinnering voor onze kinderen: Tineke Bakker (met haar oudere zussen Corrie en Marianne), Steven van Rij, Marrie en Joke Goede, Treesje

Kimmel, Joost, Maarten en niet te vergeten Anneke(!) Voorzanger, Aja en Wimmie van Leusden en op enige afstand de twee zeer gevreesde boeven Houting, de jongens Rosenboom en nog enkele. Verscheiden van die kinderen waren met elkaar bevriend en liepen de huizen in en uit. Je wist nooit wie je nu weer in huis zou aantreffen.

Dan was er nog 'de vlakte' aan de overkant van de Wenckebachstraat. Het was een soort zandwoestijn met hier en daar een ondiepe plas en wat struiken. Dit ongeveer een paar vierkante kilometer grote veld was ontstaan doordat de Duitsers het daar gelegen buiten Rooswijk met zijn omliggende bos met de grond hadden gelijkgemaakt. Het was voor de wat oudere kinderen een ideale gelegenheid om kuilen te graven, hutten te bouwen, pootje te baden in of te schaatsen op de plassen. Ik vertel dit om te illustreren wat een ideale omgeving het hofje en de vlakte voor onze kinderen is geweest. Zoiets bestaat nu vrijwel nergens meer buiten het eigenlijke platteland, nog afgezien van het feit dat kinderen veel schaarser zijn geworden en om leeftijdgenoten te vinden op de kunstmatige omgeving van een crèche of school met de daarbijbehorende leiding van volwassenen zijn aangewezen. Het zal allemaal pedagogisch volgens deze of gene theorie wel verantwoord zijn maar naar mijn idee moet je kinderen in ieder geval niet voor hun zesde jaar in het dwangbuis van een door ouderen georganiseerde, en geleide organisatie stoppen. Tenminste niet zonder bittere noodzaak. Maar ik heb nu eenmaal een afschuw van de om de tien jaar wisselende pedagogische theorieën. Dit stokpaard zij mij vergeven.

Het bedrijf had zich ondertussen snel uitgebreid, een derde bedrijfsarts was noodzakelijk geworden. Een huisarts uit Oosthuizen, een zekere dokter Voorzanger, had zich aangemeld en nadat ik wat gesprekken had gevoerd was hij aangesteld geworden. Hij kreeg een huis aan ons hofje.

Uit het collegiale contact op het werk en de buurverhoudingen ontwikkelde zich een vriendschap tussen hen en ons en tussen ons beider kinderen. Over en weer kwamen we bij elkaar over de vloer en het kon niet missen of de verschillen in levenspraktijk vielen op en werden onderwerp van gesprek. Zij waren vrijzinnig met een nauwelijks meer dan nominale binding aan de Hervormde c.q. Remonstrantse kerk, wij gingen 's zondags twee maal met de kinderen naar de kerk, de zondagsrust werd vrij streng gehandhaafd, de maaltijden werden met gebed begonnen en na het lezen van een bijbelgedeelte daarmee ook geëindigd. Hoe zat dat, wat waren de redenen voor dit in hun ogen afwijkende, vreemde gedrag?

Dat riep vragen op. Die althans waren naar ik me meen te herinneren de aanleiding tot diepgaande gesprekken. Hoe dat precies ook moge zijn

geweest, we kwamen er toe samen de bijbel te lezen, van voren naar achteren zij het niet volledig maar in 'capita selecta'. Daarna werden het de Heidelbergse Catechismus, de Nederlandse Geloofsbelijdenis, de 5 Artikelen tegen de Remonstranten. Het behoeft geen betoog, dat wij dankbaar waren voor onze gereformeerde opvoeding die ons had geleerd rekenschap af te leggen aan wie dat vroeg. En dat deden zij, ons rekenschap vragen van ons geloof en de daaruit voortvloeiende levenspraktijk. Beiden, de Voorzangers en wij zijn voor deze gesprekken nog dankbaar. In dat verleden ligt, denk ik, meer nog dan in het feit dat wij gezamenlijke kleinkinderen hebben, de band besloten tussen hen, Hans en Mien, en moeder en mij.

Met de Vreelings en later de Veenenbossen hebben we nooit een dergelijke band gehad. Die is altijd veel meer aan de oppervlakte gebleven. Ten aanzien van geloofs- en levensbeschouwelijke zaken zijn zij altijd gesloten gebleven, gesloten als een bus.

Aan deze tijd met 'Hans en Mien' terugdenkende moeten wij zeggen met hen een bijzondere tijd te hebben beleefd.

Het andere gezin waarmee we veel contact hadden was dat van de Bakkers. Dat waren kerkgenoten. Met hen hebben we ook droeve dingen mee gemaakt. Dat kwam doordat mevrouw Bakker, 'tante' An, veel problemen had met haar manisch-depressieve aanleg. Uiteindelijk is die de oorzaak van haar overlijden geworden. Met de andere gezinnen was het contact goed maar bleef beperkt tot 'goede morgen, mooi weer niet?' Hoewel er ook een paar rare vogels tussendoor liepen, bestond er tussen de hofjesbewoners toch een zeker gevoel van saamhorigheid, het hofje was een soort minigemeenschapje. Dat de mannen allen bij Hoogovens werkten had vrijwel geen invloed op de onderlinge verhoudingen, ten goede noch ten kwade.

Een belangrijk stadium in de ontwikkeling van ons gezin was toen de kinderen voor het eerst naar school gingen. Dat was hun eerste stap naar de buitenwereld waarin ze zich buiten het directe gezichtsveld van hun ouders moesten leren staande te houden. Met de eerste, Jan Pieter, ging deze overgang 'naar buiten' gewoon slecht. Tranen met tuiten telkens weer. Dat had mede te maken met zijn onderwijzeres — de term leraar was toen alleen aan het v.w.o. voorbehouden —. Zij was heel streng en als ze kwaad werd, vertoonde ze een angstwekkend gebibber van haar onderkin. Bovendien had ze nogal losse handen. Pieter was echt bang voor haar. Tot overmaat van ramp verveelde hij zich stierlijk bij het repeterend instampen van wat hij na één keer horen — of daarvoor — al wel wist. Echt gelukkig heeft Jan Pieter zich op de lagere school niet gevoeld, behalve misschien in de vijfde klas waarin de meester Pieters tekengaven herkende en stimuleerde.

Hier klopte de verhouding leraar-leerling uitstekend. Maar voor het overige heeft de lagere school Pieter wel de vereiste kennis bijgebracht doch aan zijn verdere ontwikkeling weinig bijgedragen. Zo denk ik nu, maar toen stond het bijbrengen van intellectuele vaardigheden nog volledig op de voorgrond. Heel jammer maar iedere tijd heeft nu eenmaal zijn eigen gebreken die dikwijls eerst achteraf herkenbaar lijken te worden.

7.7.1 Ons vijfde kind

16 november 1950: de geboortedag van Elizabeth Jolande! Moeder was weer even gelukkig als de vorige keren dat ze een kind ter wereld had mogen brengen. Ook voor haar broertjes en zusjes was het een belevenis. Het wicht in de wieg was een grote attractie voor hen en voor de buurmeisjes niet minder. De naamgeving was dit keer minder eenvoudig dan de vorige malen. De vier grootouders waren vernoemd, wie was nu aan de beurt? De oudste zuster van moeder lag daartoe het meest voor de hand. Maar die heette Bertha, een door ons en haarzelf weinig gewaardeerde naam. We kozen een die er wel op leek maar die ons mooier voorkwam: Elizabeth. Dan kon haar roepnaam Bep worden, een echte familieroepnaam. Als tweede naam kozen we voor Jolande naar moeders zuster Jooske die thuis ook wel Jolant werd genoemd. Zo hebben we er steeds naar gestreefd in de naamgeving van onze kinderen de familieband tot uitdrukking te brengen. Dat deed men in die tijd.

Inmiddels waren ook Joke en Gert naar school gegaan. Niet met overmatige vreugde maar zonder narigheden. Toch werd het een groot feest toen Gert roodvonk kreeg. Hij was een paar dagen wat hangerig geweest en had een lichte temperatuurverhoging. Zou wel weer overgaan dachten we. Dat ging het ook maar toen kreeg hij overal jeuk en ging hij vervellen. Het moest dus roodvonk zijn, een vermoeden dat door onze kinderarts Jacqueline Hoogenboom werd bevestigd. Destijds was het voorschrift kinderen met roodvonk te isoleren teneinde uitbreiding van de ziekte onder kinderen te voorkomen. Het gevolg was dan ook: geen van de kinderen naar school, binnen blijven en geen kinderbezoek noch bezoek van ouders die zelf kinderen hadden. Zo hebben we gedurende een paar weken als het ware op een eiland geleefd. De kinderen vermaakten zich kostelijk met elkaar en moeder had op haar verjaardag vrijaf van bezoek.

Weer terug op school moest daar natuurlijk tekst en uitleg worden gegeven hetgeen Joke heel vakkundig — toen al — deed door te vertellen dat Gert haemolytische streptococcen had geherbergd. Aldus een episode uit 1954.

7.7.2 De gezinsbaby

Een groot familiefeest op 7 juni 1957, de geboorte van Kees. Moeder was weer heel gelukkig in het kraambed en de kinderen hadden, na geruime tijd in blijde afwachting te hebben verkeerd, nu ook een eigen baby. De vreugde was algemeen en groot. Moeder herinnert zich nog met grote vertedering hoe Gert na de nacht van de geboorte de kraamkamer binnenkwam met een plantje in beide handen geklemd dat hij zelf op de luilakmarkt had gekocht. Ook voor mij was het een verrassing. Een gouden herinnering aan een toen ook al gelukkige tijd.

Nu was er weer een naam te vergeven. De De Grooten-kant was weer aan de beurt. Want Bep had weliswaar geen echte familienaam gekregen maar haar namen waren toch bedoeld als verwijzing naar moeders familie. We kozen voor Cornelis naar opa's op zee omgekomen oudste broer met daaraan toegevoegd Willem Smits naar de vader van opa's moeder. De bedoeling hiervan was de curieuze familievoornaam Smits in de familie te houden. Opa was er bijzonder mee in zijn schik. Hij is Kees altijd voluit Cornelis blijven noemen wat waarschijnlijk met zijn herinnering aan zijn oudste broer te maken had.

Maar de ambtenaar van de burgerlijke stand maakte bezwaar tegen de voornaam Smits. Men mocht alleen bestaande namen geven. En Smits, nee dat ging niet. Maar ik had me op dat bezwaar geprepareerd en kon aantonen dat deze naam op bepaalde data in de geboorteregisters van Rotterdam en den Haag was ingeschreven. De ambtenaar telefoneren — mij zomaar geloven deed hij niet — en inderdaad, het was juist. Het bezwaar verviel en zo werd het jochie als Cornelis Willem Smits geregistreerd, de laatste spruit in het gezin van een Arnhemmer, een Amersfoortse en vijf, nu zes Velsenaartjes.

Dit laatste schrijf ik erbij omdat me de geografische (en ook sociale) mobiliteit van onze families is opgevallen. Sappemeer, Rotterdam, de zeeën, Bennekom, Arnhem, Deventer, Soest, Barneveld, Amersfoort en tenslotte Velsen, uit vele landstroken bijeengebracht. En sociaal, boerenknechten en -meiden, een leerlooiersknecht, een schoenmaker, grote boeren, een scheepsbouwmeester/reder, een scheepskapitein, gemeenteambtenaar, musicus en muziekhandelaar, een grote variëteit van maatschappelijke posities. Het samenvattende woord mobiliteit is de uiteindelijke verduisterende versimpeling, zeg reductionistische karakterisering, van de oneindige variaties waarin God zijn schepping ontwikkelt. Om van opkomsten en ondergangen in ruimer verband maar niet te spreken. 'Lobet Gott in seinen Reichen', aldus de titel en beginwoorden van een cantate van J.S. Bach, ik zou er een

overdenking aan kunnen wijden.

Er was dus een Smits geboren. Hij vermeerderde het zeventallige gezin tot acht personen. Personen? Nou ja, zo kon je nog niet alle leden van het gezin betitelen maar ze begonnen wel steeds meer ruimte in te nemen. Het huis, hoe slim ook door de architect gebouwd, begon ons minder en minder te passen. We begonnen eruit te barsten. Het was weer Hoogovens die uitkomst bracht.

De woningnood was nog hoog. Hoogovens breidde zich in snel tempo uit en moest, wilde het personeel kunnen krijgen en houden, huizen bouwen. Dat gebeurde dan ook, bij honderden tegelijk. Als ze ons een ander huis zouden bezorgen zou ons huis weer vrij komen voor een nieuw aan te stellen functionaris die vlak bij de fabriek moest wonen, wat voor mij gezien mijn hoofdzakelijk leidinggevende taak minder urgent was geworden. Er zou voor ons een huis in de Vondellaan worden gekocht. Het droeg de fraaie naam 'Lux Vincit', het was de voormalige woning van de chirurg Büller, die in de oorlog een van de slachtoffers van de beruchte 'Silbertanne'-moorden was geweest. Het was een grote villa waar wij wel in zouden passen. Maar ziet, de gemeente gaf geen toestemming om het voor ons te kopen want het huis werd bestemd voor de nieuwe burgemeester. Nieuwbouw aan de Akerendamlaan ging ook niet door, de daar beschikbare grond hield Hoogovens in reserve voor woningen te bouwen voor directeuren. Tenslotte werd besloten voor ons en het gezin van de bedrijfsarts Coster van Voorhout een dubbele woning aan de Warande te laten bouwen.

De architect kwam bij ons op bezoek. Hij wilde eerst ons bestaande interieur eens zien teneinde de stijl en inrichting zo goed mogelijk aan ons en onze wensen te kunnen aanpassen. Dat was nog eens een goede architect, hij leverde maatwerk!

7.8 Warande 27, Beverwijk

Het was 1958 toen we in ons nieuwe huis trokken. Beneden één grote min of meer L-vormige 'doorzonkamer', daarboven vier kamers, een tweede toilet en een bad, en daarboven twee zolderkamers en een flinke bergruimte. Achter een grote tuin met een garage, van de straat af bereikbaar en dan nog een voortuin (afb. 7.17). Beneden was tussen ons huis en dat van dokter Coster van Voorhout een behandelkamer waar we zo nodig ongevalpatiënten van Hoogovens zouden kunnen behandelen. Dan zouden we niet voor betrekkelijk kleine letsels des avonds of des nachts naar de verbandkamer op het fabrieksterrein hoeven te gaan.

Afbeelding 7.17: Het huis aan de Warande; het rechter deel is nummer 27.

Een van de kamers op de eerste verdieping werd als mijn studeerkamer ingericht, een mogelijkheid waaraan ik dringend behoefte had. Het was voor ons achten een voortreffelijk huis, veel kamers een grote tuin en buiten de al te nadrukkelijke fabrieksomgeving. Maar voor de kinderen, in het bijzonder Bep, was het vertrek uit het hofje een flinke achteruitgang. Zij misten de vriendjes en vriendinnetjes van het hofje. Een gedeeltelijke compensatie hadden ze doordat ze in Velsen-Noord op hun oude Da Costaschool bleven.

Ook voor ons was de overgang van Velsen-Noord naar Beverwijk niet een onverdeeld genoegen. We waren nu Beverwijkers geworden maar dát was onze bedoeling niet geweest. Beverwijk was voor ons Velsen-Noorders, zowel kerkelijk als gemeentelijk, altijd een volkje geweest waartegen we ons hadden afgezet. Er bestond een duidelijk antagonisme tussen de beide aangrenzende, slechts door de spoorlijn gescheiden gebieden — gebiedjes beter gezegd. En nu waren wij bij de 'vijand' terechtgekomen. Nee, Beverwijkers voelden we ons niet. In geen enkel opzicht. Hoezeer we nu meer dan 30 jaar later ook in Beverwijk ingeburgerd zijn — we zouden er zelfs niet meer weg willen — echte aansluiting met Beverwijkse gemeenschap hebben we nooit nagestreefd. We zijn toch een beetje buitenstaanders gebleven. We houden dat ook graag zo.

Het huis aan de Warande betekende voor ons ruimte, een ruimte die we in de Wenckebachstraat niet meer hadden gehad. Het was een enorme vooruitgang. Bovendien had het huis centrale verwarming, voor een gezin met middelbare scholieren bijna een noodzaak. En Hoogovens bleef on-

ze huisbaas, een niet te overschatten voordeel. Eens per jaar kwam een opzichter kijken 'of er nog iets gedaan moest worden'. En was er tussen-door het een of ander, een telefoontje was voldoende om de volgende dag een vakman in huis te hebben wiens werk weer door een opzichter werd gecontroleerd. Onvoorstelbaar, een betere huisbaas was niet denkbaar.

7.8.1 Mijn werk, het vervolg

Met de groei van het bedrijf nam ook de omvang van de bedrijfsgeneeskundige dienst toe. Hoe sterk de expansie van het bedrijf was kan worden afgelezen aan de groei van het aantal personeelsleden. In 1940: 2.200, 1950: 6.500, 1960: 12.000, 1970: 19.000 en 1980: 22.000! Met de groei van het bedrijf moest ook het aantal bedrijfsartsen toenemen. Dat bood de mogelijkheid tot een zekere specialisatie. Wat mij betreft werd dat de arbeidsfysiologie, de kennis van het functioneren van het lichaam in de arbeid, en het complement daarvan de arbeidshygiëne, de kennis van de invloed van de (werk)omstandigheden op het functioneren van het lichaam. In de praktijk van het bedrijfsgeneeskundige werk werd het meer en meer duidelijk, dat het gewenst is het werk en de werkomstandigheden zo goed als mogelijk aan te passen aan de karakteristieken van het lichamelijke functioneren. Deze wens tot wederzijdse aanpassing van de fysieke mogelijkheden van het menselijke lichaam aan de eisen die het werk en de werkomstandigheden daaraan stellen leidden tot een destijds geheel nieuwe discipline, de ergonomie.

Ik moet me zeer verontschuldigen voor deze te technische uiteenzetting maar ik heb deze nodig om het verdere verloop van mijn werk en wat daarmee samenhang enigszins begrijpelijk te maken. Al was het maar voor mijzelf!

Let wel, de arbeidsfysiologie, de arbeidshygiëne en zeker de ergonomie waren nieuwe onderwerpen die 'in statu nascendi' verkeerden. En tegelijkertijd in de belangstelling geraakten. Wie deze vakken beoefenden waren bijna allen 'selfmade', zo ook ik. Mijn grote voordeel was dat de directie mij daarbij zo niet ondersteunde dan toch in ieder geval de vrije hand liet ten aanzien van de materiële en organisatorische vereisten van de ontwikkeling ervan in het bedrijf. De B.G.D. van Hoogovens kreeg daardoor erbuiten een zekere reputatie. Dat had voor mij gevolgen.

In het Nederlandse Instituut voor Preventieve Geneeskunde in Leiden, een semi-overheidsinstelling, hadden het bestuur en de directie zo'n ruzie met elkaar gekregen dat beide aftraden. Het departement Sociale Zaken, waaronder de volksgezondheid ressorteerde, nam het heft in handen en wenste

een nieuw bestuur en een nieuwe directie. Men nodigde mij uit de nieuwe directeur van dit instituut te worden. Gezien mijn volledig bevredigende positie bij Hoogovens bedankte ik daarvoor. Maar of ik dan bereid was voorzitter van het nieuw te benoemen bestuur te worden? Ik aarzelde eerst want dat een voorzitter het niet altijd even gemakkelijk had, was mij bekend uit de periode van twee jaar van voorzitterschap van de Nederlandse Vereniging voor Arbeids- en Bedrijfsgeneeskunde. Toch maar gedaan, ik voelde het als een soort burgerplicht een bijdrage aan zo'n openbare instelling te leveren. En eervol was het verzoek tenslotte ook. Interessant en leerzaam is het geweest. Twaalf vergaderingen des zaterdagochtends (later vrijdagmiddag) per jaar, tezamen met als medebestuurleden een staatssecretaris, de president-curator van de Leidse Universiteit, een befaamd hoogleraar in de psychiatrie en nog zo wat hotemetoten. Daar, in dat gezelschap, leerde ik de zeer 'Haagse' wijze van besturen kennen. Het verschil met Hoogovens was groot. Van een korte directe betoogtrant naar de vaak breedvoerige en heel verhullende manier van spreken waaruit je dan de ware bedoeling moest proberen op te maken. En voortdurend alle égarde in acht blijven nemen, ook wanneer ieder iets anders wilde. Hoe kom je dan tot een besluit? Door te laten praten tot ieder zelf voelde dat een compromis de enige oplossing moest worden. Welk compromis, dat moest de voorzitter maar bedenken. Maar kolen en geiten moesten daarbij gespaard blijven.

Ik heb daar in het begin wel op mijn tenen moeten lopen. Maar het was een heel leerzame periode van meer dan twintig jaar. Het zal wel mede als blijk van waardering voor dit zware voorzitterschap zijn geweest dat ik op een gegeven moment werd benoemd tot officier in de Orde van Oranje Nassau. Het zal mijn mede-bestuurslid de staatssecretaris van Volksgezondheid zijn geweest die daarvoor heeft gezorgd. Door tevens lid te worden van het bestuur van de Gezondheidsorganisatie T.N.O. heb ik mijn burgerplicht tenslotte wel vervuld.

Minstens even interessant maar wel veel gemakkelijker was het feit, dat ik in Luxemburg de Nederlandse IJzer- en Staalindustrie betreffende gezondheidszaken moest gaan vertegenwoordigen. Dat kostte vier tot zes vergaderingen per jaar in Luxemburg met Duitsers, Fransen, Italianen en later ook Engelsen. Daarbij kwamen dan nog bezoeken aan wetenschappelijke instituten in die landen, nodig ter controle op hun door de E.G.K.S. (Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal) gesubsidieerde activiteiten. Ze moesten dan met de biljetjes bloot komen. En dat viel niet altijd mee! Daaraan en aan mijn taak bij Hoogovens heb ik te danken geheel buiten bezwaar van onze privé schatkist in Oslo, Stockholm/Saltsjöbaden, Helsinki, Londen, Brussel, Düsseldorf, Keulen, Parijs, Madrid, Lissabon, Milaan, Cagliari (Sardini), Rome, Napels, Palermo, New York, Washington en De-

troit heb mogen verblijven voor diverse medische aangelegenheden. Alles in internationaal gezelschap. Gevraagd te worden voor het (buitengewone = deeltijd) hoogleraarschap in de arbeidsfysiologie en -hygiëne aan de Technische Hogeschool — nu universiteit — van Delft was een verrassing. Wel had ik er bij Hoogovens op mijn amateuristische wijze het een en ander aan gedaan maar zo'n groot wetenschappelijk licht was ik nu ook weer niet. Maar hoe dat zij, de positie werd me aangeboden (destijds werd men voor de functie van hoogleraar gevraagd, ernaar solliciteren was volstrekt ondenkbaar). Hoogovens stemde in, ik zou voor 3 dagdelen d.w.z. 1,5 dag per week naar Delft kunnen gaan. Daar was Hoogovens bijzonder royaal in want ik bleef mijn volledige salaris behouden, Delft leverde dus een extraatje voor ons op. Misschien was dat een blijk van waardering voor het feit, dat ik het directeurschap van het Nederlands Instituut voor Preventieve Geneeskunde en later ook nog het aanbod adjunct-secretaris generaal bij het ministerie t.b.v. de volksgezondheid te worden had afgeslagen. Wie weet? Maar royaal was het. Nogmaals, een betere werkgever dan Hoogovens en een interessanter werkkring dan in dit bedrijf kan ik mij nog niet voorstellen.

De laatste bijkomende taak was die van eerst bestuurslid en daarna vele jaren het voorzitterschap van het Rode Kruis Ziekenhuis in Beverwijk. Van al mijn bijtaken was het deze die mij de meeste bevrediging heeft gegeven. Niet dat daar geen problemen uit voortvloeiden, het moeten ontslaan van een en later nog een specialist, van een disfunctionerende directrice en het uit elkaar moeten houden van twee voortreffelijke maar sterk botsende directeuren behoorden nu eenmaal niet tot de gemakkelijkste of aangenaamste bezigheden. Om maar niet te spreken van een fusieproblematiek waarbij de emoties hoog opliepen en het tenslotte moeten werken met een bestuur waarin de twee fusiepartijen vertegenwoordigd waren. Maar boeiend was het in hoge mate, temeer waar de telkens hoogoplopende golven van de emoties uiteindelijk niet tot een blijvende verwijdering maar tot een redelijke tot goede verstandhouding hebben kunnen leiden. Dat bij mijn leeftijdsvertrek de waardering werd geuit door een vergaderzaal in het ziekenhuis tot 'prof. J. de Groot-zaal' werd gedoopt was, ondanks mijn bedenking tegen een dergelijke 'vereeuwiging' eigenlijk toch erg aardig.

Aldus heel in het kort het laatste van wat ik over mijn functies en neven-taken had willen meedelen. Conclusie? Een zéér gezegend arbeidsleven.

7.8.2 Het opgroeiende gezin

Bij onze komst in de Warande waren Pieter en Joke al gymnasiasten; Gert, Christa en Bep gingen nog naar de (lagere) Da Costaschool in Velsen-Noord

en Kees was de baby. Vooral voor de jongeren was de overgang van het hofje naar de Beverwijkse villabuurt (in wording) geen onverdeelde vreugde, zij misten hun hofjesvriendjes en -vriendinnetjes. Zij voelden zich min of meer 'displaced persons' in deze buurt bijna zonder kinderen. Vooral Bep had in het begin gewoon heimwee naar het hofje.

Na een paar jaar bedachten we iets. Het zou voor de kinderen, vooral voor de ouderen goed zijn een beetje ervaring op te doen in het spreken van een vreemde taal. Waar voor ons Nederlanders het Frans de moeilijkst was om wat onder de knie te krijgen, besloten we een poging te wagen één, of voor hen aangenamer, twee Franse kinderen gedurende een vakantieperiode bij ons te laten logeren.

Moeder en ik zouden toch met vakantie naar Parijs gaan dus we konden daar proberen twee van zulke kinderen op te sporen. Maar hoe? We zochten kinderen uit een milieu dat bij het onze zou kunnen passen. Dus een kerkelijk milieu, daar zou het primair om moeten gaan. Wij dus tijdens onze vakantie na de kerkdienst in de Eglise Réformé in Parijs naar de pasteur gestapt met de vraag of hij onder zijn gemeenteleden voor zo'n vakantie in Nederland belangstellenden had. Hoe het precies verder is gegaan herinner ik me niet maar het resultaat was dat Nadine Boutroy en haar vriendin Eveline Stampa, een maand bij ons in huis kwamen.

We hadden afgesproken dat ze in Haarlem uit de trein van Parijs zouden stappen en wij ze daar op het perron zouden afhalen. Dat verliep zonder problemen. Een paar dagen later kwamen de ouders Boutroy bij ons op bezoek want die wilden natuurlijk wel weten waar de kinderen terecht kwamen. We hebben ze onder meer onze streek laten zien. Met hun en onze auto reden we door Noord Holland langs weggetjes met aan beide zijden een vaart. Voor ons doodgewoon, maar voor vader Boutroy was het een heel angstige ervaring naar ik achteraf hoorde. Een weg met aan twee kanten water, 'horrible' en dat voor iemand die met een heel gerust hart over de passen met loodrechte diepten gewend was te rijden.

De twee kinderen hebben we een maand in ons gezin gehad. Met succes? Ik weet het niet. De oudere kinderen leerden misschien wat meer Frans dan hen anders zou zijn geworden maar wat het voor hen heeft betekend, ik zou het niet kunnen zeggen. Joke heeft een jaar later op hun uitnodiging een paar weken in het gezin Boutroy in Parijs gelogeed. Ze had van ons geld gevraagd om naar een echte Parijse kapper te kunnen gaan. Dat heeft ze gedaan en met een verbluffend resultaat, ze leek gemetamorfoseerd in een modieus Parisiennetje. Maar Beverwijk heeft daarna toch weer de overhand gekregen.

Dit zo uit onze herinneringen opgeschreven hebbende, realiseer ik mij hoe anders de kennismaking van tienerkinderen met vreemde talen en culturen nu verloopt. Ze gaan nu, vaak zonder enige ouderlijke begeleiding, naar hen en hun ouders vreemde omstandigheden 'de wereld' in. Ze worden verondersteld daar wat van te leren. Dat zal wel. De vraag is alleen wat?

In de zestigerjaren waren/werden onze kinderen pubers, behalve Kees dan. We werden dus in ruime mate met puberteitsverschijnselen geconfronteerd. Het ene kind had daar (veel) meer problemen mee dan het andere en daarmee wij. Excessief zijn de puberteitsproblemen in ons gezin zeker niet geweest. Maar zo nu en dan was het toch wel nodig de allerindividueelste expressies van de naar volwassenheid strevende tieners wat bij te schaven. Voor hen noch voor ons was dat altijd een bron van vreugde.

Ondertussen, in 1968, was Gerrit Rot in ons gezin opgenomen. Hij is twee jaar bij ons gebleven. Zijn vader en moeder gingen namelijk voor een tweede termijn in het kader van de zending naar Indonesië terug. Maar hij moest, evenals zijn zuster Anneke en broer Kees, hier naar de middelbare school. Zijn zus en broer werden in het gezin Helmig opgenomen, hij kwam bij ons in huis. Hun ouders, Piet en Jooske Rot, vertrokken dus weer naar Indonesië, drie van hun kinderen bleven achter in Nederland. In en vooral voor die tijd was een dergelijke oplossing voor Indiëgangers heel gangbaar maar ons enthousiasme ervoor was gematigd. Eenvoudig is het ook niet geweest, noch voor de kinderen zelf noch voor de Helmigs en voor ons. Wij moesten een kind opvoeden in een heel gevoelige periode van zijn leven maar niet in onze geest doch in die van zijn ouders, wat natuurlijk nooit echt kon slagen. En hij moest zich het gezag van zijn pseudo-ouders laten welgevalen. Ernstige problemen heeft dat niet opgeleverd, dat zeker niet, maar gemakkelijk kan het voor hem niet zijn geweest.

Deze periode speelde zich af in de roemruchte jaren '60/'70, een tijd van omwentelingen. Men spreekt in dit verband wel van de 'seksuele revolutie' maar er is veel meer aan de hand geweest dan alleen een 'revolutie' in de visie op de seksualiteit. Er was veeleer sprake van een 'Umwertung aller Werte'. Hoezeer dat het geval is geweest is pas in de loop van de tachtiger jaren duidelijk geworden.

Wat begon als een studentenprotest tegen het autoritaire gedrag van hoogleraren en universitaire besturen is uitgelopen op een massale ontkenning van gezag en van normen op ieder gebied. 'Het moet toch kunnen' werd de kreet. Wat moest dan kunnen? Niet alles — zeker niet ertegenin gaan — maar wel heel veel. En zo ontstond en reeks nieuwe verschijnselen:

het zogenoemde proletarische winkelen, zwartrijden in tram en trein, belastingfraude, adverterende bordelen, gewelddadige kraakacties, drugsgebruik, misbruik van de sociale wetgeving op grote schaal, echtscheidingen aan de lopende band, dieverijen van fietsen en autoradio's om zo maar enkele verschijnselen te noemen, die alle, hoe verschillend ook, verband hielden met een grenzeloos ongenormeed vrijheidsstreven. Deze en dergelijke verschijnselen waren niet alle nieuw in de zin van 'nie dagewesen', wel door de ideologische lading die eraan werd gegeven: vrijheid, zelfontplooiing maar dan wel zonder grenzen.

Wie zich in de tachtiger jaren daartegen keerden werden uitgemaakt voor fatsoensrakkers, 'law and order'-fanaten of op z'n minst voor conservatieve druïloren. 'Het moest toch kunnen?'

Eerst nu, aan het begin van de negentiger jaren begint zelfs bij 'links' een zekere bezinning te dagen, minstens tien jaar te laat. 'Nederland is ziek' — aldus de minister president — het wordt eigenlijk door niemand meer ontkend. Maar hoe weer gezond te worden? Ik denk niet door het nu overheersende pragmatisme, noch door een nieuwe ideologie te propagieren — een middel erger dan de kwaal — maar alleen door weer volgens christelijke normen te gaan leven. Maar wie wil dat nog? En welke van de van oudsher geldende christelijke normen passen nog in de huidige sterk verander(en)de wereld? Eigendomsrechten, abortus, euthanasie, sociale voorzieningen, gastvrijheid voor onderdrukten en armen uit andere landen, ontwikkelingshulp, homoseksuelen en wat al niet meer, hoe bepaal je je houding als christen daartegenover zonder je te laten beïnvloeden door de populistische waan van de dag? Vragen te over. Het leven is in de loop van onze tijd er niet eenvoudiger op geworden, eufemistisch gezegd.

Onze kinderen, behalve Kees, maakten het begin van de omwenteling op de middelbare school mee. Dat er een 'revolutie' was begonnen, dat is ons toen eigenlijk ontgaan. Wel moesten we bij de meisjes tegen soms onsmakelijke minirokjes en andere modeverschijnselen aankijken en de jongens met lange haren zien rondlopen. Dat hebben we ze gegund, zij het met een wellicht merkbaar ongenoegen. Dat in de monoculturele tienergemeenschappen als de middelbare scholen nu eenmaal zijn een soort modeterreur met betrekking tot de kleding en verder gedrag heerst, dat wisten we al uit onze eigen jeugd. We hebben dat toen dan ook niet als het begin van een opstand tegen de gevestigde orde gezien. Wat het achteraf gezien wel is geweest. Het laatste was zeker het geval in de moderne literatuur die de kinderen voor hun eindexamen lazen. Daarin werd in verscheiden gevallen hevig tegen de gangbare moraal en normen aangeschopt. Een nihilistische ontkenning van religieuze en maatschappelijke waarden was daarin schering

en inslag. Maar hoever de invloed zich daarvan heeft uitgestrekt, wie zal het zeggen?

Een heel aparte tijd was die van de verliefdheden met zijn vreugden en teleurstellingen. Daar leefden we, zij het natuurlijk op gepaste afstand, in mee. Maar iets anders werd het als zo'n verliefdheid in de richting van de keuze voor een toekomstige levenspartner leek te gaan. Dat was voor ons het moment waarop we wel eens gemeend hebben kritische of waarschuwend geluiden te laten horen. Dankzij of ondanks deze, dat laat ik in het midden, mag ik zeggen dat moeder en ik héél gelukkig zijn met onze schoondochters en -zonen en hun gezinnen.

Aan de periode waarin onze kinderen met hun aanhang in ons gezin vertoefden bewaren we de beste herinneringen. Vol was het soms wel maar zo'n huis vol jonge mensen had een duidelijke bekoring.

Het ene kind na het andere ging het huis uit, het huis werd voor ons te groot, het onderhoud van de grote tuin hing mij de keel uit, dus: een nieuwe behuizing gezocht. Maar waar?

Spaarndam, het kolkje een uniek ogend geval maar niets vrij. Castricum dan, een heel mooie villawijk, daar zouden we een huis kunnen laten bouwen. Prachtig van ligging en omgeving. Maar dat voldeed allerm minst aan onze — in het bijzonder moeders — eis: dicht bij winkels, een groene omgeving en in de buurt van openbaar vervoer. Mis dus, verder zoeken.

7.9 Stationsplein 20, Beverwijk

En toen op het Stationsplein in Beverwijk werd een nieuwe flat gebouwd. Erlangs komende zag ik die in aanbouw. Dát zou wel wat kunnen zijn! Hij voldeed aan ieder van de drie genoemde eisen. Mooier kon het al niet. Maar bij nader inzien bleken deze driekamerflats voor onze behoeften te klein, zeker maar niet alleen omdat Kees nog bij ons woonde. Jammer, heel jammer.

Een lucide idee: als we eens twee naast elkaar gelegen flats tot één zouden kunnen laten verbouwen. Dat kon, op de bovenste — dat was een aanvullende eis — etage waren nog twee naast elkaar gelegen flats niet verkocht. Mooi zo, maar ook betaalbaar? Dat was rekenen geblazen en nog eens rekenen. Met een hypotheek — een door ons enigszins verafschuwde financieringswijze — zou dat kunnen lukken. Dus toch maar gedaan. Een beter besluit dan dit hadden we niet kunnen nemen. Dat zeggen we nog bijna

dagelijks tegen elkaar.

Zo verhuisden we in mei 1971 met Kees en met het tweetal een paar maanden oude Siamezen van de Warande naar het Stationsplein 20 (afb. 7.18). Op de bovenste etage in twee met elkaar verbonden driekamerflats met

Afbeelding 7.18: Het flatgebouw aan het Stationsplein; nummer 20 (en 19) is de linker helft van de bovenste etage.

twee keukens en twee toiletten, bijna naast de winkels die we voor onze dagelijkse levensbehoeften nodig hebben, met uitzicht op oude Kennemerlander boompartijen en naast het openbare vervoer (trein en bus). Daarin zouden we ook als onze oude dag met vermindering van validiteit gepaard zou gaan het naar we hoopten nog lang kunnen volhouden.

Na een paar jaar verliet ook Kees ons huis en wij bleven met de twee Siamezen over, Mirage en Yoyo, in de wandeling Raas en Dokus genoemd. Aan het begin van de tachtiger jaren zijn deze ongeveer een jaar na elkaar doodgegaan. Zo waren we net zoals in het begin van ons huwelijk, maar nu bijna veertig jaar ouder, weer alleen. En evenals in het begin genoten we daarvan — en dat doen we nog!

Wat mijn werk betreft, in december 1982 zou ik veertig jaar bij Hoogovens in dienst zijn geweest. Dat zou een jubileum van formaat met een forse gratificatie en een gouden horloge hebben opgeleverd. Het een noch

het ander trok me voldoende aan om de mogelijkheid 'vervroegd uit te treden', anders gezegd met VUT te gaan ervoor te laten schieten. De vrijheid trok ons aan. De geest van de tijd had ook ons niet onberoerd gelaten. Ik had in 1979, op twee en zestigjarige leeftijd, al van de VUT gebruik willen maken maar dat kwam door een tekort in de artsenbezetting slecht uit. Ik heb Hoogovens toen daarom voorgesteld, mij te ontheffen van mijn taak als hoofd Medische Zaken — omvattende de Bedrijfsgezondheidsdienst en de Verzekeringsgeneeskundige Afdeling met tezamen 12 artsen en circa 60 verdere medewerk(st)ers. Die taak liet ik gaarne aan een opvolger over. Ik verklaarde me wel bereid zolang als nodig nog vier dagen in de week de leiding van de Verzekeringsgeneeskundige Afdeling waar te nemen met als belangrijk taakonderdeel de volledige automatisering van het Ziektewet- en W.A.O.-bestand.

Die automatiseringsklus was buitengewoon boeiend. De vraag was hoe de beschikbare gegevens (personalia en van ieder personeelslid de ziektefrequenties en -duren, diagnosen, onderzoeksresultaten e.d.) in zodanige verbanden te plaatsen dat ze de administratie, de artsen en de ziekencontroleurs bij hun dagelijkse werk zouden kunnen ondersteunen. Wie heeft welke gegevens nodig om van iedere patiënt waarmee hij bezig is het ziekte(verzuim)verleden te kunnen overzien, dat was de primaire vraagstelling. Met daarnaast de vraag welke van deze gegevens voor een statistische bewerking in aanmerking zouden komen. Het was echt creatief organiserend denkwerk waaraan ik meer plezier heb beleefd dan aan veel van mijn andere taken. De daarbij vereiste samenwerking met administratievelingen, computerdeskundigen en programmeurs gaf heel wat meer voldoening dan die met de dikwijls al te wazig denkende personeelsfunctionarissen. Het succesvolle verloop van dit automatiseringsproject verhoogde de vreugde eraan nog.

De directie had zich met dit vrij kostbare project kunnen verenigen en liet mij, ondanks een werktijd van vier dagen, mijn volledige salaris als hoofd Medische Zaken behouden. Ik heb al eerder gezegd aan Hoogovens altijd een prima werkgever te hebben gehad! Medio 1981 was de onderbezetting aan artsen voorbij en kon ik werkelijk met VUT gaan.

Er zijn mensen die na de beëindiging van hun dagelijkse werk in het zogeheten zwarte gat vallen en het niet kunnen laten telkens in gedachten of in persoon nog naar hun werkplek terug te keren om met hun vroegere collega's te praten. Of, erger nog, hun opvolger met raad en daad lastig te vallen. Ik kende daar afschrikwekkende voorbeelden van en was mede daarom vast van plan mij dat niet te laten gebeuren. Na mijn vertrek ben ik dan ook nooit meer in de Medische Dienst terug geweest. Daar moet ik

eerlijkheidshalve aan toevoegen dat de behoefte daaraan volledig ontbrak. Ik heb mijn werk altijd met het grootste genoegen gedaan maar het nam me altijd volledig in beslag, dat bracht mijn functie nu eenmaal met zich mee. En nu was er eindelijk de gelegenheid aan andere niet minder interessante zaken meer aandacht te geven.

Eén daarvan was het voorzitterschap van het College van Regenten — later ter voldoening aan de geest van de tijd Bestuurscollege geheten — van het Rode Kruis Ziekenhuis in Beverwijk. Dat was natuurlijk geen dagtaak, gelukkig niet, maar daar kon ik mijn ervaring in het bedrijfsleven met het leidinggeven aan een groep artsen met hun hulpkrachten volledig benutten. Medici en paramedici, zij vormen een heel apart volkje. Om van directeuren maar niet te spreken en daarvan had ik er bij Hoogovens ook al vele versleten.

In het ziekenhuis drie maal een lid van de directie wegens wanprestatie te moeten laten afvoeren, een aantal keren een specialist de wacht moeten aanzeggen, een opstand van de diensthooften tegen een directielid moeten oplossen, ruzie tussen directieleden moeten sussen en 'last but not least' moeten proberen een bestuurs- en ziekenhuisfusie in goede banen zien te leiden, dat was allemaal niet zo eenvoudig maar wel uitermate boeiend. Als ziekenhuisbestuurder beleef je nog eens wat! Aan deze bezigheden heb ik nog het gouden kruis van verdienste — zo heet dat tenminste naar ik geloof —, de hoogste onderscheiding van het Nederlandse Rode Kruis, overgehouden. Sommigen krijgen de haver die ze verdienen nooit, anderen krijgen er teveel van!

Het bereiken van de 70-jarige leeftijd bracht het statutair verplichte afscheid van het ziekenhuisbestuur met zich mee. Jammer maar onvermijdelijk.

Het was temeer onvermijdelijk omdat de leeftijdsgrens van 70 jaar mede op mijn aandrang in de statuten was opgenomen. Mijn ervaringen met het disfunctioneren van bestuurders op oudere leeftijd stonden me helder voor ogen. En eveneens het feit dat de betrokkenen dat zelf blijkbaar niet tijdig onderkend hadden en anderen hen dat niet duidelijk hadden durven maken. Zelfkritiek is blijkbaar zelfs voor oudjes moeilijk.

Het afscheid werd overigens verzoet doordat de directie ter gelegenheid ervan de conferentiezaal omdoopte in de 'Prof. J. de Groot-zaal', de Medische Staf een vijftiental cd's en mijn medebestuurders een prachtig uitgevoerde Rembrandtbijbel aanboden. Het laatste trof me eigenlijk het meest, blijkbaar zag men mij als iemand die een bijbel als geschenk kon waarde-

ren. Ik beschouw dat als een compliment.

Achterom kijkende kan ik niet anders zeggen dan alle jaren door een buitengewoon boeiend en gevarieerd werkzaam leven te hebben gehad. Als ik het rijtje doorloop: bedrijfsgeneeskundige bij een grote onderneming, bestuurslid en een jaar voorzitter van de Nederlandse Vereniging voor Arbeids- en Bedrijfsgeneeskunde, voorzitter Raad van Bestuur van het Nederlands Instituut voor Preventieve Gezondheidszorg, bestuurslid Gezondheidsorganisatie TNO, buitengewoon hoogleraar Delft, vertegenwoordiger Nederlandse IJzer- en Staalindustrie in Luxemburg voor gezondheidszaken met alles wat daar aan internationale contacten en reizen naar verscheiden landen aan vastzat, twee jaar adviseur van de luchthaven Schiphol ten behoeve van de samenwerking tussen haar bedrijfsgeneeskundige dienst met die van de KLM en 'last but certainly not least' het bestuur van het Rode Kruis Ziekenhuis. Een groot voorrecht is het geweest dat alles te hebben kunnen doen en meemaken.

Met het afscheid van het bestuur van het ziekenhuis was de laatste maatschappelijke taak ten einde. Moeder noch ik voelen dat als een gemis. We hebben meer dan genoeg interessen om ons mee bezig te houden. Bovendien hebben we onze sociale contacten. Die hebben we, heeft in ieder geval moeder, zelfs wat moeten afremmen. Zo heeft moeder zich teruggetrokken uit de kring van de Rotaryvrouwen. Dat werd haar gewoon wat te veel. Voor mij is de Rotaryclub nog steeds een bron van contacten met min of meer gelijkgezinden van allerlei slag buiten het medische circuit. Niet dat ik bezwaar heb tegen artsen maar er is meer dan alleen geneeskunde. Zo'n Rotarygezelschap een jurist, een fabrieksdirecteur, zakenman, internist, leraar, aannemer, PR-man, chemicus, computerman, pater Dominicaan, tandarts en noem maar op, allemaal lieden die iets te vertellen hebben — het voldoet geheel aan mijn wens tot een zekere mate van veelzijdigheid.

Naar geen van mijn vroegere werksituaties verlang ik terug al vind ik — en moeder in wat mindere mate — het prettig bij het Rode Kruis Ziekenhuis betrokken te blijven in de vorm van uitnodigingen aanwezig te zijn bij bijzondere gebeurtenissen. Een deel van mijn vreugde bestaat in het ontheven zijn van de verplichting daarbij een welkomstwoord, een inleiding of andere officiële bijdrage te moeten leveren. Ik ben veel langer wel dan niet voorzitter geweest van dit of dat bestuur maar de taken die dat met zich bracht waren mij vele malen aangener dan de noodzaak 'vooraan te zitten'. De vooraanzittingen heb ik nooit bemind.

Zo zijn we nu volledig ambteloze burgers, met vreugde mag ik wel zeggen. We zijn niet in het zogenaamde gat gevallen en worden niet door

verveling geplaagd. Integendeel, we zijn druk, dikwijls drukker dan we zouden wensen.

De dag begint met ontbijt en het lezen van twee dagbladen. Daarna (meestal samen) boodschappen doen waarna moeder gaat huishouden, wat ze nog steeds met plezier doet. Ik doe dan nog wat administratie of houd me met de computer bezig. Dan de middagbroodmaaltijd waarna het middagslaapje. Moeder slaapt dan werkelijk, ik meng het slaapje met meer of minder muziek uit de c.d.-speler. Dan thee en het gezamenlijke koken is al nabij. Daarna het derde dagblad, het t.v.-nieuws en voor moeder breien of lezen en voor mij de t.v. waarna de dag wordt besloten met diversen. Voor zo nu en dan op bezoek gaan of bezoek krijgen blijft weinig tijd over, we beperken dat dan ook nogal. Temeer omdat we niet maximaal, zelfs niet optimaal sociaal zijn ingesteld.

In deze naar ons gevoel volle dagen is de zondag een hoog gewaardeerd rustpunt. In de vroegere gereformeerde zede was dit de dag waarop 'niks mocht' en waarop twee kerkdiensten 'moesten'. Deze droeve misvatting van de bedoeling van de zondag hebben wij rechtgezet. Voor ons is de zondag de dag waarop 'niks hoeft'. Zalig gewoon! We beginnen de dag na het ontbijt met vreugde door een radiokerkdienst mee te maken. In de kerk zijn we liefelijk vrijwel nooit meer aanwezig. Daar zit je op een te harde bank, word je afgeleid door het hoedje van mevrouw Jansen en door wat al niet meer. Bovendien kun je een al te simpele, traditionele of anderszins nietszeggende preek niet eenvoudig afzetten. Je moet het uitzitten. Geheel anders een radiokerkdienst. Daarop kun je je ongestoord concentreren of als de preek te weinig bijdraagt aan waar je behoefte hebt, hem gewoon afzetten en overgaan naar een andere of, zoals wij wel doen, naar de t.v.-uitzending van een mis van het r.k.-omroepbestuur. Oecumenisch ingesteld zijn we namelijk zeer. Het evangelie — wij ervaren het als een Blijde Boodschap — wordt niet alleen in de gereformeerde of andere protestantse kerken bekendgemaakt!

Het vervolg van de zondagsviering — let op het woord viering — besteden wij aan lezen, muziek (platen of discs), het bespreken van onderwerpen waar we in de week niet zo aan toekomen, het drinken van koffie en daarna sherry, een gemakkelijk klaar te maken maaltijd, een middagslaapje, tennis of paardensport op de t.v. of bij ontstentenis daarvan aan leeswerk. En dan is er weer de broodmaaltijd waarna de sportuitzending mijn en het breien of lezen moeders deel is waarna moeder breit of leest en ik televisier, lees of computer. Zo is de zondag een heerlijke onderbreking van het wekelijkse grotendeels 'verplichte' ritme en bovendien een dag van inkeer temidden van het rumoer dezer dagen. De zondag is dusdoende een feestdag, een

dag die we zoveel mogelijk gereserveerd houden. Vroeger noemde men dat de heiliging van de zondag.

In onze jeugd was de zondag niet de prettigste dag van de week, twee maal naar de kerk was niet datgene waar de verlangens van kinderen naar uitgaan. En daarbuiten weinig te mogen, ook dat was geen bron van vreugde. Maar al tijdens de middelbare schooltijd begon duidelijk te worden dat niet te mogen werken op zondag zijn voordelen had. Niemand, zelfs mijn geweten niet, kon mij verwijten op zondag geen schoolwerk te doen.

Dat oude op zondag niet te mogen werken is ons lang bijgebleven. Maar geleidelijk aan ontstond daarbij het besef dat dit verbod een zegen inhield, een zegen die we ons niet moesten laten ontnemen, ook niet door deze dag te gebruiken voor familiebezoek of -ontvangst. Wie ons op zondag wil komen bezoeken is wel van harte welkom, daar niet van. Maar voorzover het aan ons ligt vermijden we bezoeken op de zondagen. Dit ook omdat we een periode hebben gehad waarop ze uitgerekend op deze dag plaats vonden, waardoor we aan een echte zondagsviering naar onze opvatting niet toekwamen. De zondag is ons 'heilig'.

Hebben oudjes als wij een saai leven nu we om zo te zeggen maatschappelijk irrelevant zijn geworden? Verre, zeer verre van dat. Het leven blijft in velerlei opzichten voor ons nog steeds ongemeen boeiend. Wát een hee!al, wát een wereld, wát een mensen. Wie anders dan God zou zo'n schepping tevoorschijn hebben kunnen brengen?

Er zijn dunkt me geen generaties geweest die tijdens hun leven zoveel ontwikkelingen en veranderingen, om niet te zeggen omwentelingen, hebben meegemaakt als de onze. Tussen de wereld van onze jeugd en die waarin we nu leven gaapt een bijna onoverbrugbare kloof. In een poging daarvan althans iets zichtbaar te maken ben ik in een 'Aanhangsel' bezig de hoofdmomenten zoals wij die hebben beleefd aan te geven. Maar tevreden ben ik daarover nog allerminst. De 'publicatie' daarvan komt — misschien — nog wel.

Het familieverhaal is hiermee teneinde. Het is een verhaal over een aantal door geboorten met elkaar verbonden mensen, voortgekomen uit acht grootouderechtparen. Met elkaar hadden deze niets te maken, van elkaars bestaan waren ze geheel onkundig. Ze zijn door ons, door moeder en mij, postuum met elkaar in verbinding gebracht. In hun tijd lag onze toekomst verborgen. Je kunt dit ook omkeren: onze tijd vloeit uit de hunne voort.

In de grote en vele veranderingen die tussen hun leven en het onze op-

vallen zie ik één constante: het geloof in God. In het geloof in Hem hebben wij geleefd en in datzelfde geloof hopen wij ons leven te beëindigen. Eenzelfde geloof, *mutatis mutandis*, wensen wij onze kinderen, kleinkinderen en wie na hen zullen komen toe. Want daar gaat het in dit leven om.

Epiloog

In 1993 hebben vader en moeder 'Het Familieverhaal' uitgegeven, na meer dan 5 jaar doende er mee te zijn geweest. En zo was het kennelijk genoeg. De beschreven open eindjes hebben ze los gelaten. Vader was toen 76 jaar oud en moeder 73 jaar. Een dagje ouder, zogezegd. Moeder geraakte slecht ter been. Thuis, in december 1996 brak moeder door een val haar heup. De thuiszorg moest geïntensiveerd worden. Maar uiteindelijk was verhuizing de beste optie. Zij vonden in Bloemendaal een geschikte mogelijkheid: een kleinschalig service-appartementencomplex Fleurâge Residences of ook wel De Villa genaamd. In november 1997 zijn zij daar naartoe verhuisd. Zij hebben nog een aantal jaren gelukkig met elkaar geleefd.

Eens per jaar werd op één dag de verjaardag van vader, de verjaardag van moeder en hun huwelijksdag gevierd. Een familiedag waarvan de laatste in De Villa met alleen de eigen en aangetrouwde kinderen. Vaders gezondheid werd slechter en hij overleed op 23 mei 2005. Kort daarna in augustus 2005 rond moeders verjaardag hebben we 'onze familiedag' op het strand in Wijk aan Zee gehouden. Dat is een jaarlijkse traditie geworden: alle De Grootjes bij elkaar in Wijk aan Zee. Moeder genoot van de gedachte dat al haar schatjes bij elkaar waren en was gelukkig dat ze thuis kon blijven. Twee dagen voor haar 88ste verjaardag is moeder overleden, op 16 augustus 2008. Sindsdien houden haar kinderen jaarlijks een 'Broers- en zussendag', ook een traditie.

Vader en moeder liggen begraven op de Algemene Begraafplaats aan de Bergweg te Bloemendaal.

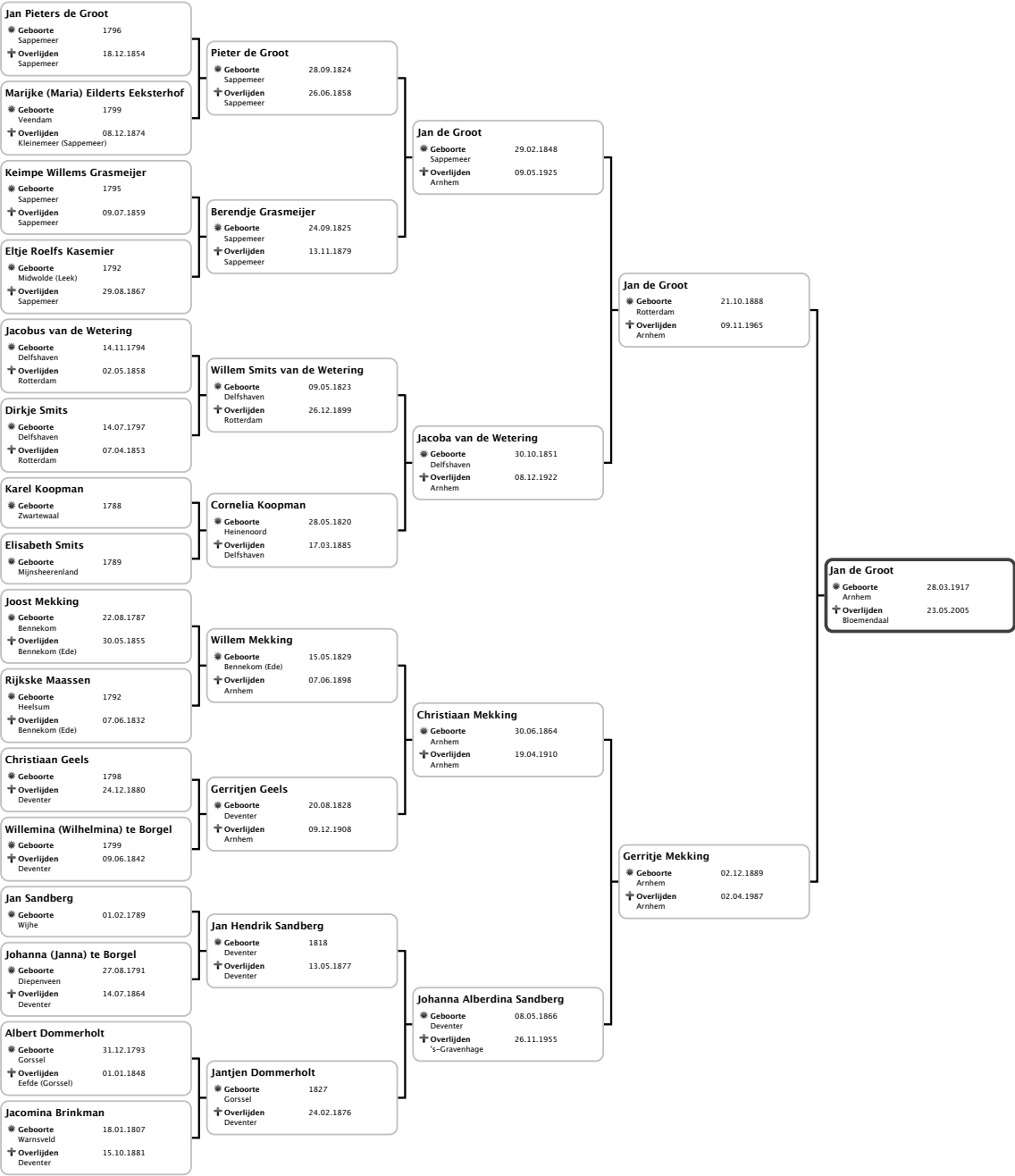

Bijlagen

Bijlage A

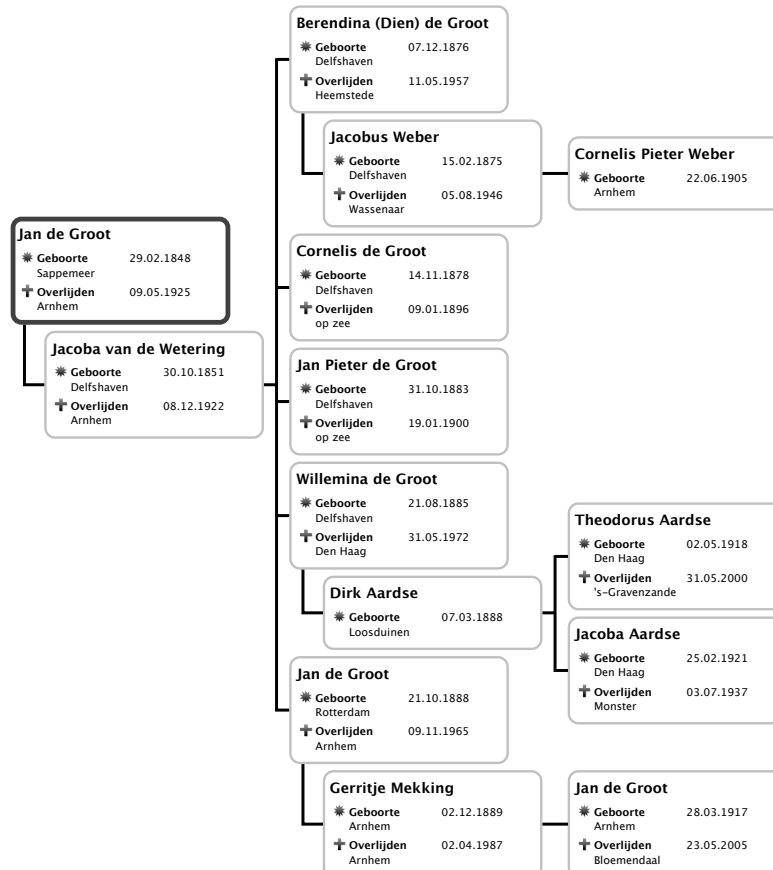
Familieoverzichten

A.1 Kwartierstaat Jan de Groot (1917)

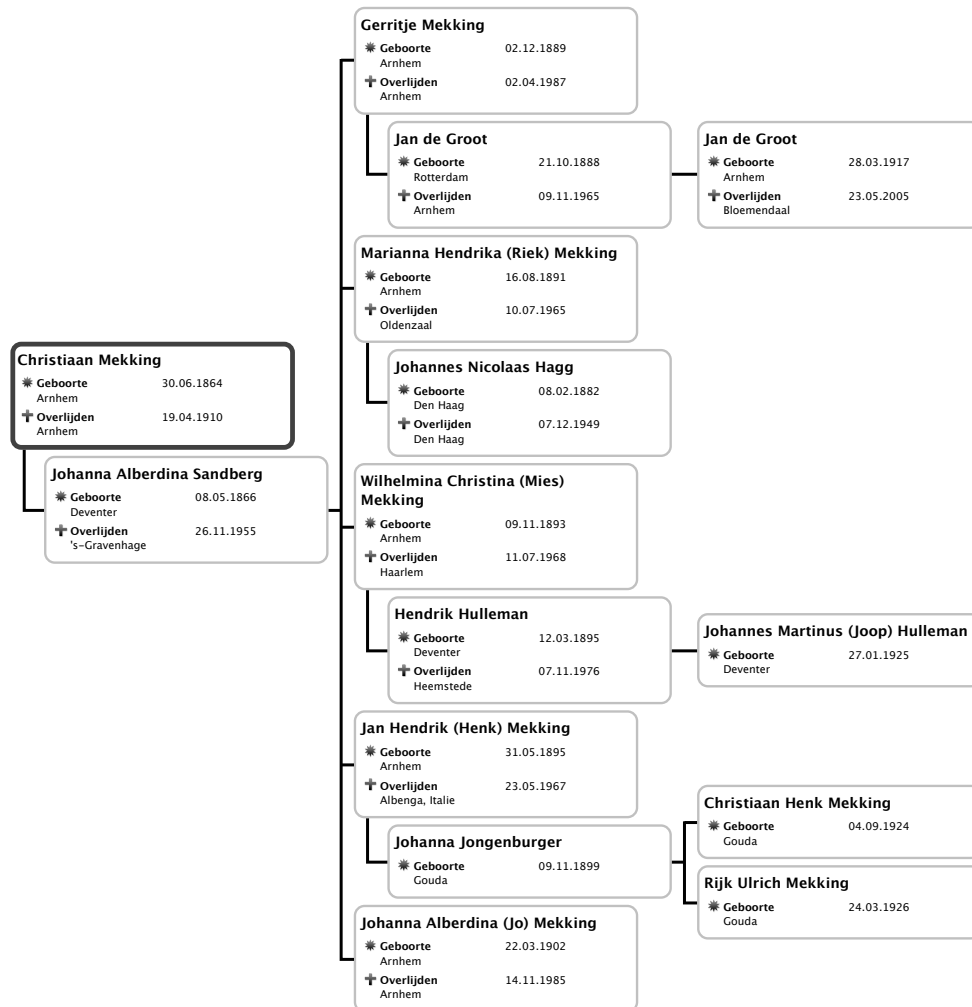

A.2 Ooms, tantes, neven en nicht van Jan de Groot (1917)

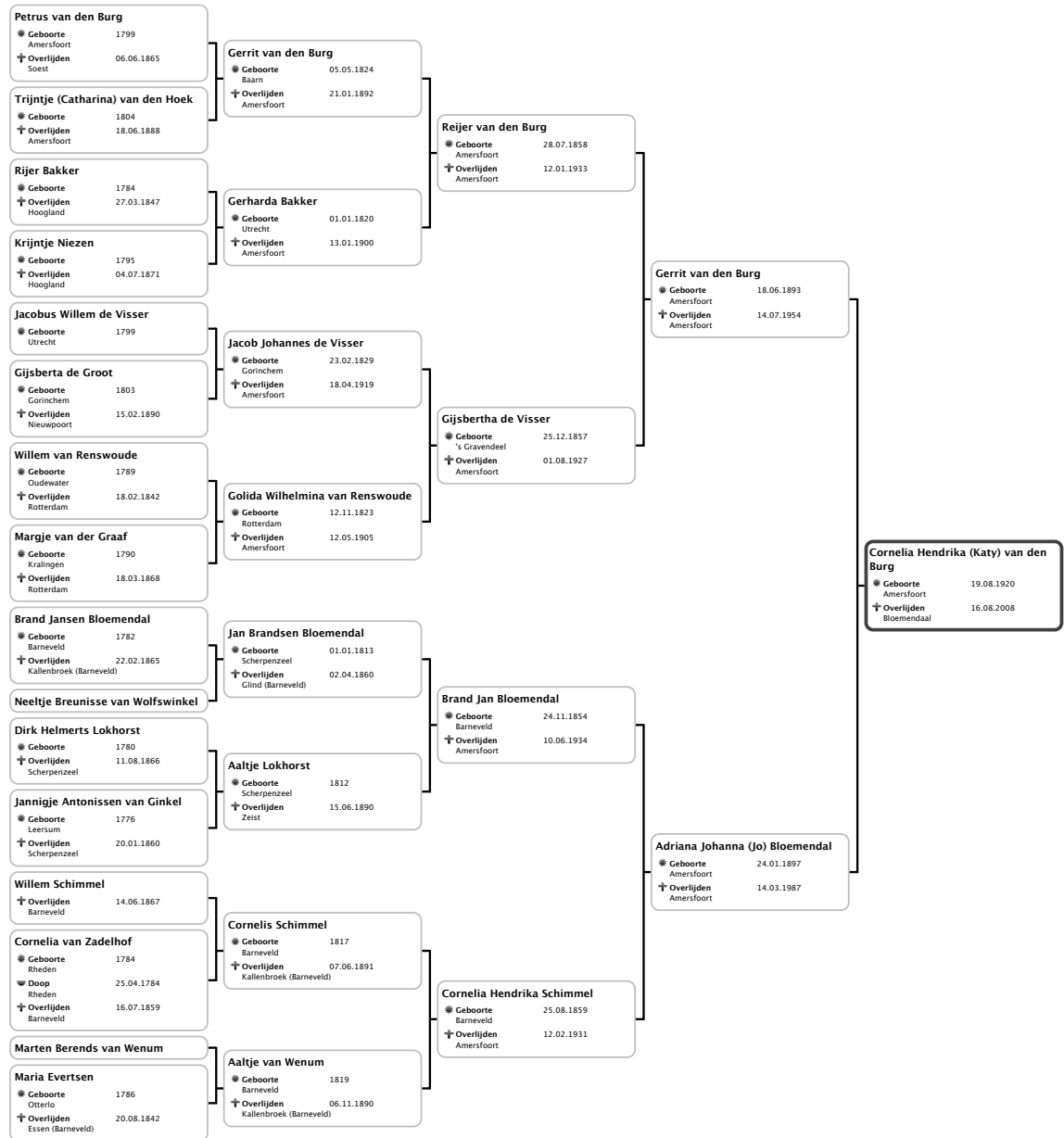
Parenteel Jan de Groot (1848)

Parenteel Christiaan Mekking (1864)

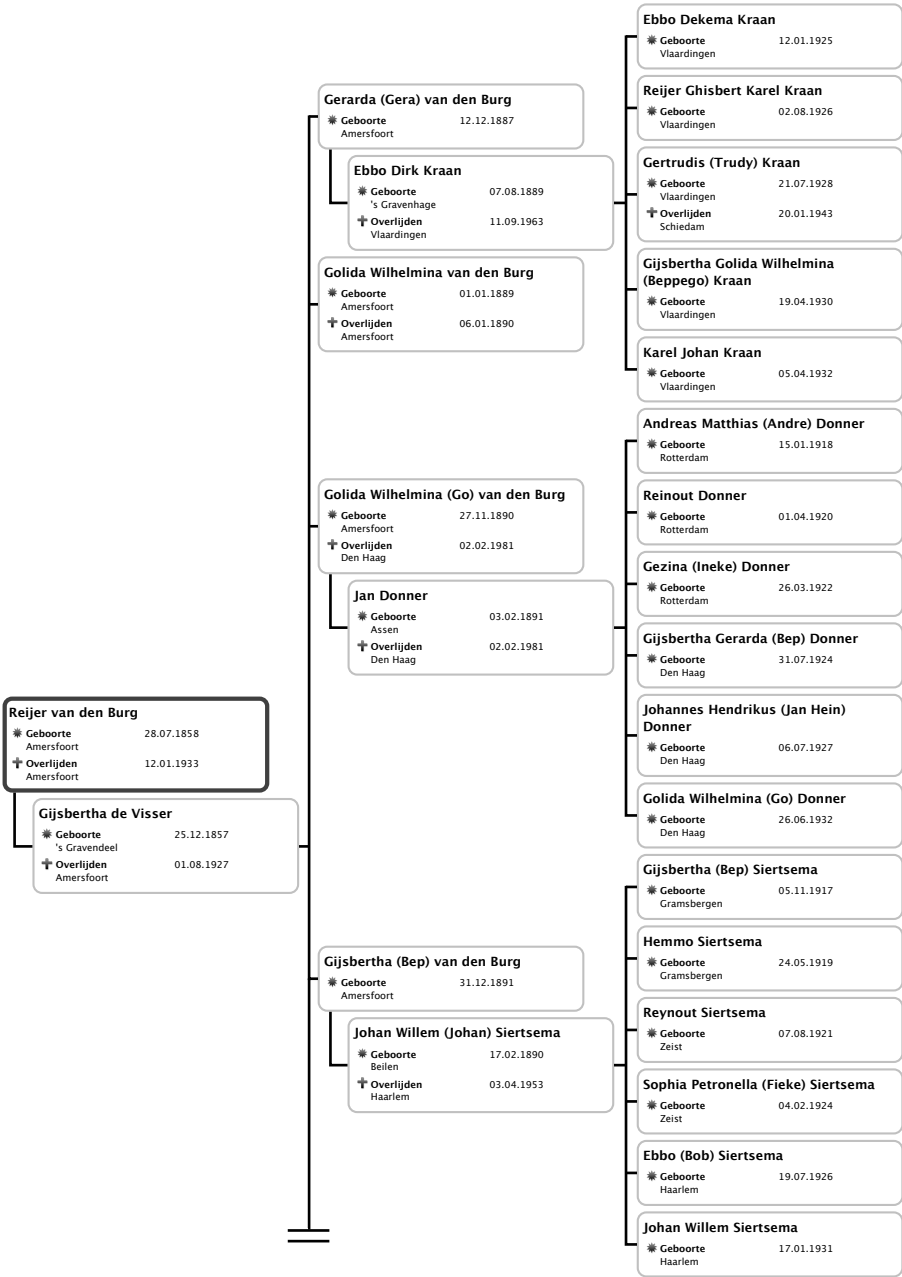

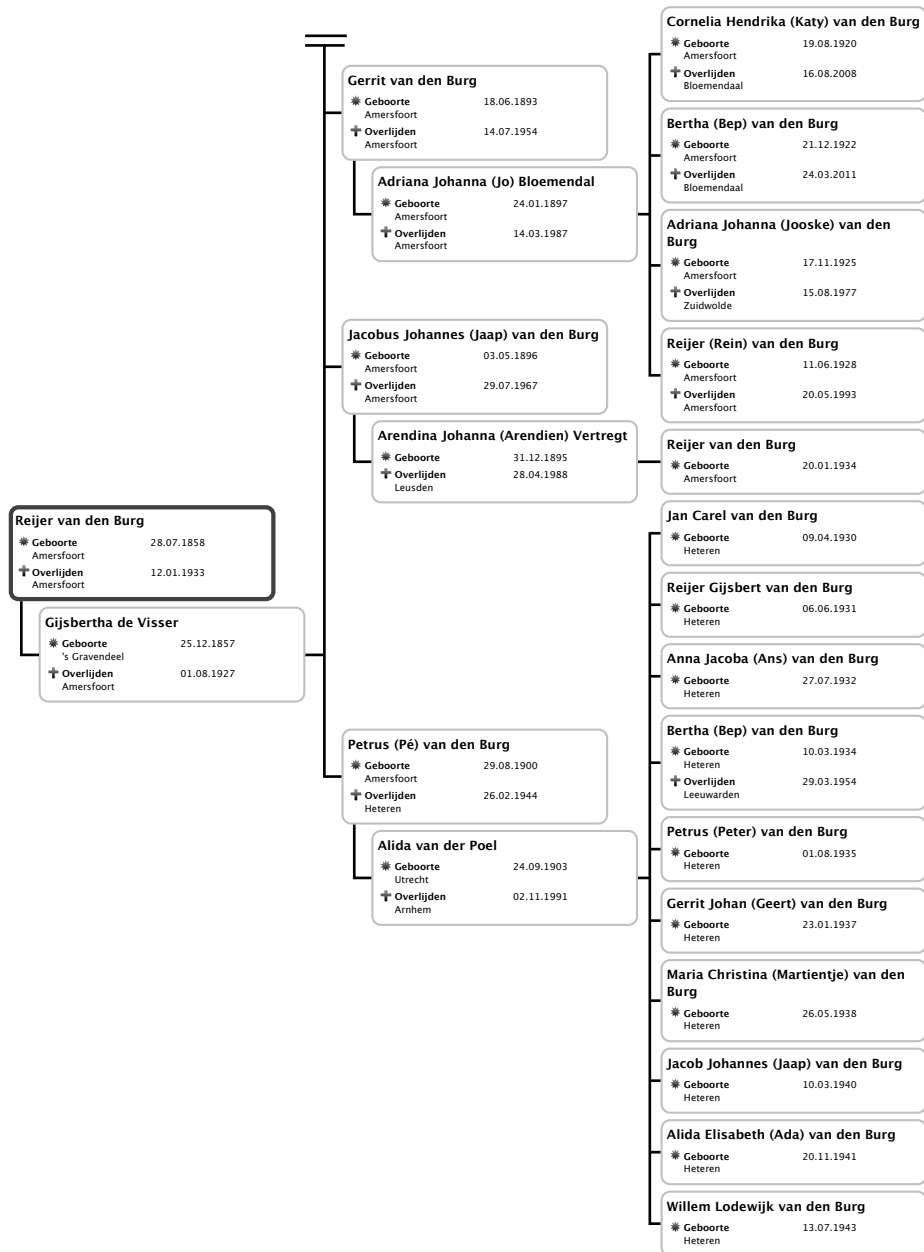
A.3 Kwartierstaat Katy van den Burg (1920)

A.4 Broers, zussen, ooms, tantes en neven en nichten van Katy van den Burg (1920)

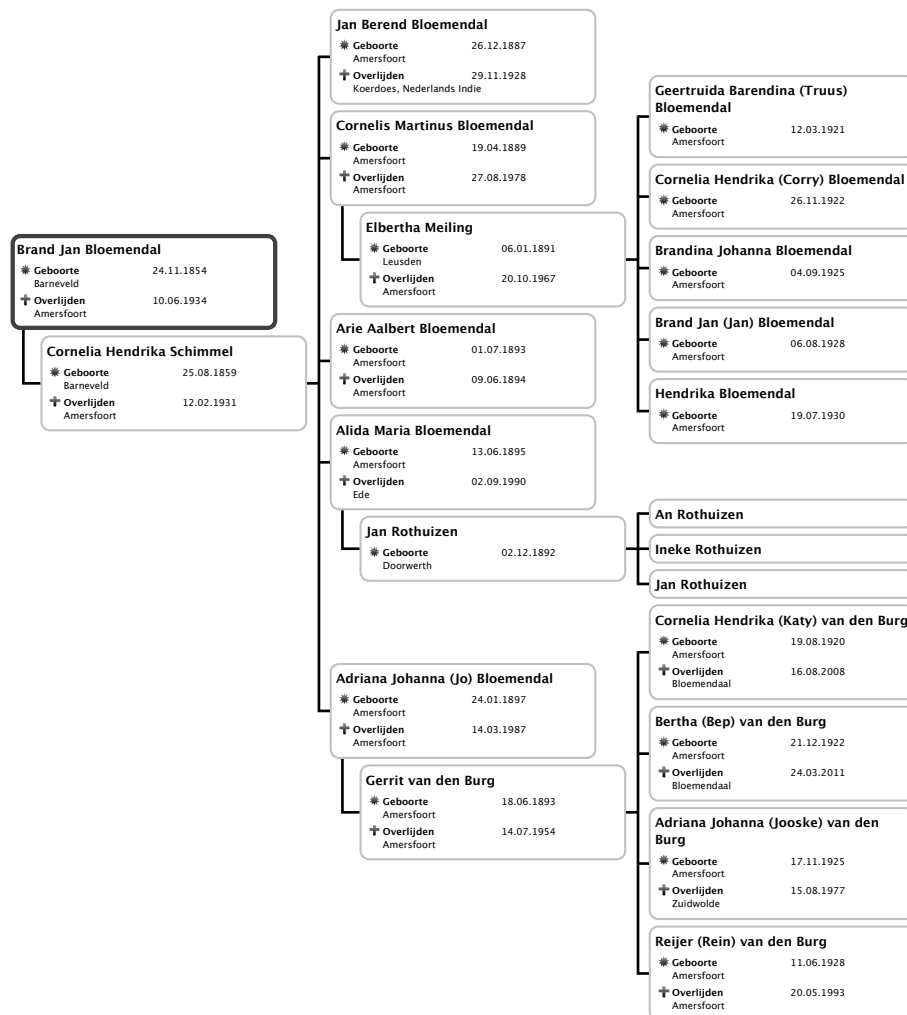
Parenteel Reijer van den Burg (1858)

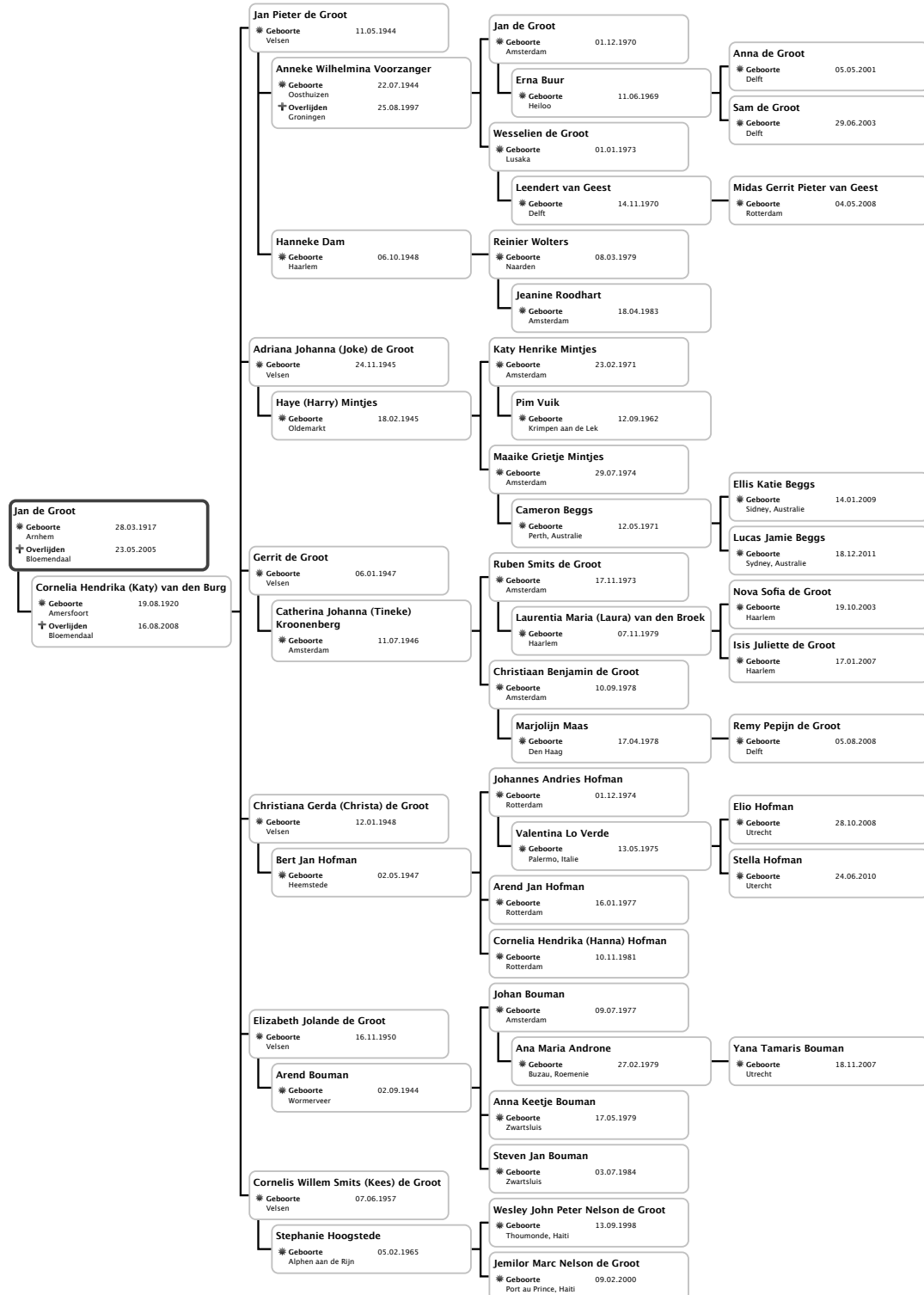

(B)

Parenteel Brand Jan Bloemendal (1854)

A.5 Parenteel Jan de Groot (1917)

Bijlage B

De scheepsreizen van kapitein Jan de Groot

De gegevens over de reizen die mijn grootvader heeft gemaakt staan verspreid over verscheiden boeken en papieren. De belangrijkste daarvan zijn in chronologische volgorde:

- een rekening-courant, lopende van september 1874 - december 1883, bijgehouden aan boord van de schepen waarmee hij in die jaren heeft gevaren (Bijlage B.4).
- vier brieven/verklaringen van en aan de Nederlandse consul te Genua. Zij hebben betrekking op de verkoop van het schip de *Willem de Zwijger*, waartoe kapitein De Groot gemachtigd was.
- een strafregister van maart 1887 - december 1899 (Bijlage B.3). Het bijhouden van zo'n register aan boord van een schip was wettelijk verplicht.
- een scheepsjournaal van mei 1894 - april 1896 (Bijlage B.2). Met het bijhouden van een financiële verantwoording en van een strafregister behoorde ook het invullen van een journaal tot de wettelijk verplichte bezigheden van de kapitein. Het werd bewaard omdat daarin het dodelijke ongeval van zijn eerste zoon Cornelis ('Cornelus') is beschreven.
- een scheepsjournaal van januari 1899 - april 1900, waarin de ziekte en het overlijden van zijn tweede zoon, Jan Pieter, zijn vermeld (Bijlage B.2).
- een foto met beschrijving van de *Zeenymph*, het laatste schip waarmee grootvader heeft gevaren (afb. B.1).
- verscheiden losse papieren over de lading, de havenrechten, de loodsgelden e.d. (Bijlage B.5).

Gezamenlijk beslaan deze bescheiden een vrijwel aaneengesloten periode, waaraan slechts enkele jaren ontbreken. Onder de prentbriefkaarten die bewaard zijn gebleven, bevindt zich één, namelijk van het schip *Acadie*, dat geen enkel aanknopingspunt biedt. Het kan zijn, dat dit het schip uit de ontbrekende periode is geweest.

Uit deze verzameling van bescheiden kan worden opgemaakt van welke schepen grootvader gezagvoerder is geweest. Het zijn de volgende, weer in chronologische volgorde.

- *Eendracht* van 1874-1879 blijktens de rekening-courant.
- *Broederschap* van 1879-1880, ook voorkomend in de rekening-courant. Het wordt een brikschip genoemd. En brik is een betrekkelijk klein, snelvarend zeegaand zeilvaartuig met twee vierkant getuigde masten (Winkler Prins encyclopedie).
- *Willem de Zwijger*, een in 1880/1881 in Genua verkochte schoener.
- *Broederschap* van 1881-1883, genoemd in de rekening-courant, waarin het als een driemaster 'schoenderschip' wordt vermeld. Volgens de Winkler Prins encyclopedie is een schoener een 'snel langscheeps getuigd zeilschip, veelal met scherpe lijnen en voorzien van twee tot zes masten'. De twee opeenvolgende Broederschappen waren dus geheel verschillende vaartuigen, waaraan door de reder — W. S. v. d. Wetering en Van Dam(?) — dezelfde mogelijk symbolisch bedoelde naam werd gegeven.

Afbeelding B.1: Barkschip de *Zeenymph*. Bron: Maritiem Museum Rotterdam

- *Zeenymph* van 1884-1900, een 'barkschip' (afb. B.1). De eerste en tweede mast zijn voorzien van ra's en dus vierkant ofwel dwarsscheeps getuigd. De achterste mast heeft geen ra's maar een boom en werd dus langsscheeps getuigd. Het schip mat 393 registerton en het had een bemanning van 11 koppen. In de journaals staan hun namen vermeld.

B.1 Chronologisch overzicht

de *Eendracht*

1874 Kroonstad/St. Petersburg v.v., september-eind november.

De reis ging via 'Elseneur', op de atlas vind je het als Helsingor aan het nauwste gedeelte van de Sont op het Deense eiland Sjaelland, naar Kroonstad, de haven van St. Petersburg, en weer via Elseneur terug naar Delfshaven. De afstand Delfshaven-Elseneur (die naam houd ik maar aan) werd in ongeveer een week afgelegd, die tussen Elseneur en St. Petersburg kostte een paar dagen meer, een en ander natuurlijk afhankelijk van de windrichting en -kracht. Bij vrijwel alle verdere reizen naar het Oostzeegebied werd Elseneur aangedaan, waar brood en vis werden ingekocht en 'de brief', zoals hij steeds wordt aangeduid, werd verzonden. Gezien de wijze van uitdrukken was het mogelijk een soort standaardmelding (aan de reder?).

In verband met Kroonstad wordt bijna steeds melding gemaakt van *de drogen*, waarvoor een loods aan boord kwam. Die 'drogen' moeten zandbanken zijn geweest, er is namelijk sprake van *sleeploon over de drogen*¹. Uit posten in de rekening-courant betreffende bruggelden en andere uitgaven kan worden opgemaakt, dat het schip op diverse plaatsen in Kroonstad/St. Petersburg moest zijn om gelost en geladen te worden. Dat lossen kon nogal wat tijd in beslag nemen gezien de vermelding van 35 dagen sjouwerloon ter plaatse. Op deze reis werd pijpjaarde naar St. Petersburg vervoerd. Of er ook een retourlading is geweest valt uit de kasboekgegevens niet op te maken.

1875 Kragerø v.v., medio maart-eind april.

Kragerø ligt aan de Oslofjord. Waarom het schip daarheen moest blijkt niet uit de posten van uitgaven en inkomsten.

1875 Kragerø v.v., mei-juni.

Evenals de vorige reis erheen geen bijzonderheden.

¹Met *drogen* wordt vrijwel zeker 'Drogden' bedoeld. Dat is de naam van een vaarwater tussen Amager (de landpunt ten zuiden van Kopenhagen) en het eiland Saltholm. De naam heeft een oudhollandse oorsprong en duidt op de geringe diepte van het traject (www.dk.wikipedia.org). Het sleeploon heeft misschien meer met tegenwind dan met zandbanken te maken. [JPG]

1875 St. Petersburg v.v., juni - augustus.

De heenreis ging via Maassluis, Hellevoetsluis en Dordrecht. In Maassluis werd *f* 4,- uitgegeven wegens *hulp nodig gehad voor het uitbrengen van een anker*. Bovendien werd daar en in Hellevoet aan *loods en amtenaars fooien f* 4,- resp. *f* 5,- uitgegeven. Die fooien komen telkens als uitgave terug. Die waren blijkbaar ook voor ambtenaren gebruikelijk. Het schip werd van Dordrecht naar de Moerdijk gesleept (*f* 18,-). Dat en de omweg van Delfshaven naar zee via Hellevoet en Dordrecht kan met de windrichting te maken hebben gehad. Er werd op deze reis weer pijpaarde naar St. Petersburg vervoerd.

1875 Riga v.v., medio augustus - tweede helft oktober.

Nergens valt uit af te lezen wat op deze reis vervoerd moest worden. Wel vermeldt het kasboek de ontvangst van R^o 103,20 voor *kerkovins crispentie*. Het bedrag aan roebels vertegenwoordigde ruim *f* 170,-. Dat lijkt wat veel voor een correspondentie. Of zou die uitdrukking iets anders betekenen? Op de terugweg naar huis werd naast Elseneur ook Horten, een plaatsje aan de Oslofjord aangedaan. *Wegens noot*. Gezien de uitgaven aldaar voor reiskosten naar Fonsberg en Walloe, voor twee telegrammen en een rekening van de consul wegens *ospitaal kosten* zal die nood wel het gevolg van ziekte of een ongeval van een lid van de bemanning zijn geweest.

1876 Memel v.v., midden april - midden mei.

Memel is de naam van het tegenwoordige Klaipėda in Litouwen. Het was destijds Russisch gebied. Het waarom en waartoe van deze reis is niet bekend. Opvallend is de lange duur tussen het begin van deze en het eind van de vorige reis. In het rekening-courantboek is geen lacune aanwezig. Ongunstige wind? Gebrek aan lading? Onderhoud aan het schip? Onbekend.

1876 St. Petersburg via Newcastle upon Tyne, midden mei - eind augustus.

Het ziet ernaar uit, dat het schip naar Engeland werd gestuurd om een lading steenkool in te nemen. In ieder geval ontving grootvader in St. Petersburg R^o 519,80 voor *vracht van een lading steenkool*. Onder de uitgaven in St. Petersburg staat *twee koel haver voor de baarden*. Die baarden zullen de paarden zijn geweest, nodig om het schip te verhalen en door de sluizen te trekken. Curieus is de post voor *loods havenmeesters en bezoekers fooijen*. Die bezoekers zullen wel geen toeristen maar de bringers van boodschappen e.d. zijn geweest. Overigens laten de steeds weer terugkerende fooien zien dat het (ook) toen gebruik was lieden die diensten hadden verleend wat extra's te geven.

1876 Riga v.v., medio september - medio november.

Er werden in Riga weer vrachtgelden ontvangen voor een lading pijp-aarde. De reder had blijkbaar een min of meer vaste relatie met de leverancier van dit spul — een soort klei die o.a. voor het bakken van pijpen diende.

1877 Memel v.v., eind maart - midden mei.

Ook nu weer geruime tijd tussen de vorige en deze reis. Een verklaring zou kunnen zijn, dat de Oostzee, die tot nu toe het enig voorkomende doel van de reizen was, in de wintermaanden voor een groot deel bevroren was of voor een zeilschip teveel ijsgang had. De ligtijd werd mede gebruikt om een en ander aan te schaffen: een *vuurboek*, een *tafelkleetje*, *koolleschop*, *lampeglazen*, en *vadoeken*. In Memel werd een aanzienlijk bedrag aan roebels ontvangen maar er staat niet bij vermeld waarvoor. De lading blijft daarmee onbekend.

1877 St. Petersburg v.v., eind mei - begin augustus.

Het ging weer om pijp-aarde. Op de terugreis werden 12 houten schoppen meegenomen, voor de houtzaak. Zouden die in Nederland niet verkrijgbaar zijn geweest?

1877 St. Petersburg v.v., midden augustus - begin oktober.

Er werd ballast gelost, waarvoor *een man nodig gehad*. Verder was er een post voor *stouwer houddragers en zagers fooijen*, waaruit vermoed kan worden dat op de terugreis een lading hout werd meegenomen. Op de heenreis werd o.a. 18 pond boter à *f* 0,57 en 3 pond à *f* 0,80 meegenomen. Vanwaar dit opvallende prijsverschil? 10 pond goedkope boter voor de bemanning en 3 pond betere voor de kapitein??

1878 Memel v.v., eind maart - begin mei.

De opnieuw lange winterstop werd weer voor aanvullingen met allerlei spullen gebruikt. Nu werden *blokken gerebereerd*, 78 ton ballast ingeladen, smidswerk uitgevoerd, 5 ruiten gemaakt, *een nieuw glas in de spiegel in de kajuit* gezet en schrijfbehoeften gekocht. En dan werd nog 20 cent uitgegeven voor *kookend water*, vreemd maar waar. De lading komt weer niet ter sprake, wel blijkt in Memel te zijn ontvangen *Aan contanten van R. Kremp volgens wissel f 354,-*. Het bedrag werd evenals andere bedragen à 60 cent omgerekend in 'M', een mij onbekende muntsoort. Misschien Marken? Verder werden de fooien natuurlijk niet vergeten. De *loods amtenaars en verdere werklieden* voeren daar wel bij.

1878 Riga v.v., eind mei - midden juni.

Waarschijnlijk voor de lading ontving grootvader 341,07 roebel maar hij gaf er 326,14 uit voor o.a. 40 *poet haver* en 200 *pond vleesch*.

1878 Memel v.v., begin augustus - begin oktober.

Geen bijzonders te vermelden.

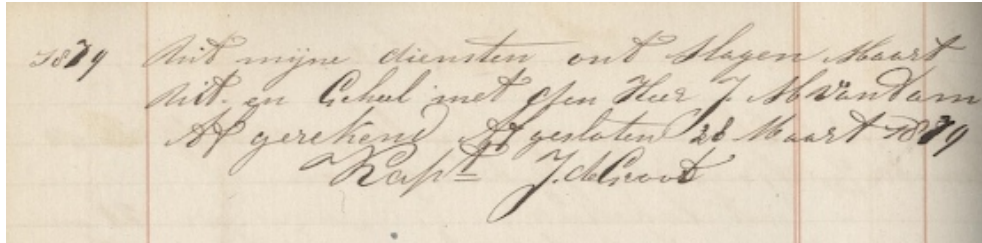
1878 Riga v.v., begin oktober - begin december.

Bij terugkomst werden *Deverze uitgaven* gedaan (afb. B.2), waaronder die voor sjouwerloon bij het lossen en onttakelen van het schip. Dan nog twee belangrijke posten te weten *Rekening van afmonstering* f 202,92¹/₂ en *Mijne heigen gagie* vanaf 21 december tot in met 20 december 1878 is 12 maanden à f 50,- maads wat dus f 600,- werd. De Groninger De

Rekening van de Deverze uitgaven 1878	
Debet	
November 16 te Elzenaar aan visch en besorgen der huysf	3.50
December 1/2, Sjouwerloon bij het lossen en	
" " ont takelen	21
" " met bestapfelen en groente	2.57
" " aan versche vleesch 14 punt 472	6.65
" " aan " visch	1.50
" " " brood	3.39
" " In komende loods Forjeen	3.50
Deverze uitgaven	f 42.11
Rekening van afmonstering	" 202.92 ¹ / ₂
Mijne heigen gagie van af 21	
December tot in met 20 december 1878	
is 12 maanden à f 50,- maads =	" 600.00
	f 845.03 ¹ / ₂
Bij op dato komende 82.73 ¹ / ₂	
Delshaven den 21 december 1878	
Wap. J. de Brood	

Afbeelding B.2: *Deverze uitgaven*.

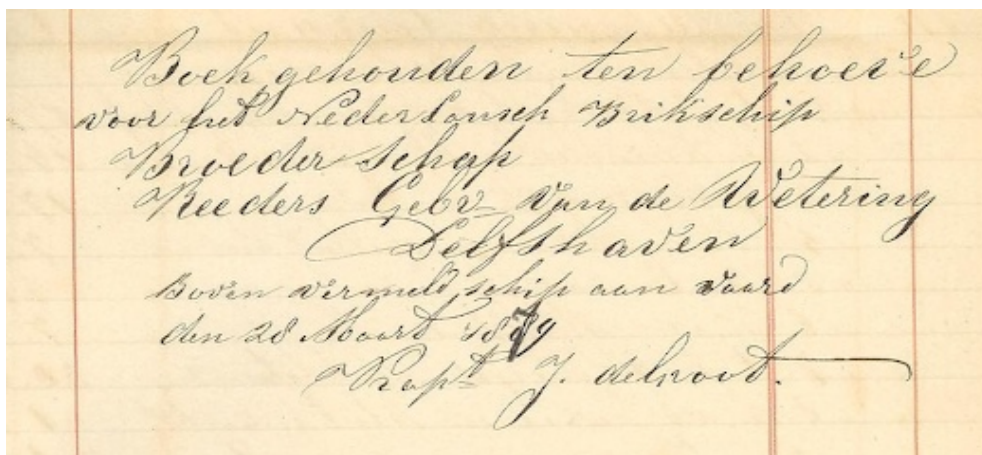
Groot verloochende zijn *heigen* niet.

Afbeelding B.3: Afsluiting van de reizen met de *Eendracht*.

Dat was het einde van de reizen met de *Eendracht*. De bemanning was afge-
monsterd en de kapitein werd ontslagen (afb. B.3). Zo hoorde het blijkbaar.
De kapitein en de bemanning hoorden bij het schip. Schip weg, kapitein en
bemanning weg. Wat er van de bemanning werd, vermeldt het verhaal niet,
wel wat met de kapitein met ingang van zijn ontslagdatum gebeurde. Hij
aanvaardde — mooie term nietwaar? — zijn nieuwe schip de *Broederschap*
(afb. B.4).

de *Broederschap*

Afbeelding B.4: Aanvaarding brikschip de *Broederschap*.

Als reders worden de gebroeders Van de Wetering genoemd, de naam van
het schip bevestigde hun relatie. Het waren de twee broers, Willem Smits
en Cornelis van de Wetering. Waar Van Dam is gebleven? Onbekend. Hij
komt in het vervolg nog wel een keer voor als koper van een partij hout
maar dat is alles.

Nu dan de reizen met de *Broederschap*.

1879 St. Petersburg v.v., begin juni - eind augustus.

Het nieuwe schip werd eerst bevoorraad met spek boter en kaas (*f* 30,86), een vat vlees (*f* 45,70), victualiën, d.w.z. levensmiddelen, (*f* 86,78), $5\frac{1}{2}$ anker jenever (*f* 33,68) — een anker wijn is nu 38,81, als toen voor jenever dezelfde inhoudsmaat gold zou dat 388 l jenever zijn geweest, men kon dus wel even voort! Behalve de victualiën werd ook nog vers vlees, vers brood en hard brood ingekocht, ieder voor zo'n vijftien gulden. Wat de victualiën hebben ingehouden begrijp ik daarom niet goed. Verder werd de bemanning aangemonsterd à raison van *f* 328. Tezamen met allerlei materialen als verf, kolen, een vlag, garen e.d. kostte de bevoorradings *f* 1780,35.

Het schip werd geladen met *goudglid*, dat is 'loodoxyde, verkregen bij de afscheiding van zilver uit lood' (Winkler Prins). Het waren 57 vaten en $48.188\frac{1}{2}$ kilo, wat later aangevuld met 68 vaten. Daarbij kwamen *312 banger staal* — iets anders kan ik er niet van maken maar wat het zou kunnen zijn weet ik niet. Dat goudglit en het staal kostte de verzender *f* 1.080,35 aan vrachtkosten, die hij vooruit aan de kapitein voldeed. In St. Petersburg werden 97 collies *huismeubelen* en 1500 kruiden *selsterwater* — dat zal selterswater, een mineraalwater uit het dorp Selters in Nassau zijn geweest — en 73 vaten *zwardzel* ingeslagen. Ook hiervoor werden de vrachtkosten bij grootvader voldaan, waarbij hij een *gratevicatie* van 2 pond sterling (*f* $23\frac{55}{96}$) zijnde 20,36 roebels ontving. Wat heeft hij met koersen moeten goochelen! Heel interessant overigens: de dienstverleners kregen fooien, de kapitein een gratificatie. Rangen en standen waren er blijkbaar in dat verband. In St. Petersburg werden tevens uitgaven gedaan voor *medockementen* en *docterkosten*, 4,5 roebel, wat blijkens eerdere omrekenkoersen neerkomt op ca. *f* 6.

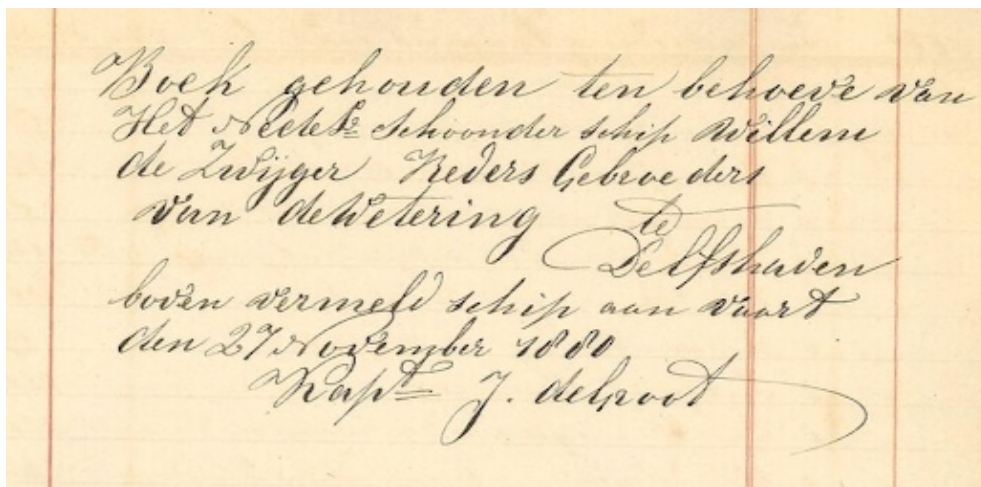
1879 St. Petersburg v.v., medio september - medio november.

In St. Petersburg werd wel R° 994,89 aan vrachtkosten ontvangen maar wat voor vracht dat was is niet vermeld. Ingekocht aldaar werd o.m. *een vles workie* waarmee vermoedelijk wodka is bedoeld. Voor het vertrek uit Delfshaven waren weer *medockementen* ingekocht (*f* 1,20). Blijkbaar had een van de leden van de bemanning een ziekte, hetgeen hem overigens niet verhinderde de reis mee te maken. De rekening-courant laat in december een post voor afmonstering van de bemanning en de gage van de kapitein over de laatste 9 maanden zien. Waarom is niet duidelijk want in maart begon weer een nieuwe reis met hetzelfde schip.

1880 Stockholm, Hartlepool, St. Petersburg, Purmerend, Riga, Delfshaven, midden maart - midden november.

De lading naar Stockholm, soms ook als Stockholmen geschreven, bestond uit 176.986 kilo suiker. Vandaar naar Hartlepool (O-kust Engeland) was het hout, vervolgens naar St. Petersburg cokes en *bricks* en terug naar Purmerend weer hout. Wat dan naar Riga en vandaar naar Delfshaven werd vervoerd is niet na te gaan, zij het dat in Riga *100 pond haver voor de ganzen* werd ingekocht. Zou het schip een lading ganzen hebben ingeladen? Of hield de reder zelf ganzen? Wie weet? Het is een langdurige reis geweest van hot naar her met uiteenlopende ladingen. Het lijkt me een beeld van de wilde handelsvaart. Daarbij valt op, dat het hout dat voor de houthandel nodig was — de Van de Weteringen hadden ook een houthandel met houtzagerij — niet met het eigen schip werd vervoerd. Blijk- of schijnbaar regelden de rederij en de houthandel hun eigen zaken naar eigen voordeel. Of was het schip niet geschikt voor houtladingen? Er werd weer afgemonsterd en grootvader noteerde het bedrag van de hem toekomende gage over de laatste 11 maanden op 27 november 1880 maar hij werd niet uit zijn diensten ontslagen. Desondanks aanvaardde hij op 27 november een ander schip (afb. B.5).

de *Willem de Zwijger*

Afbeelding B.5: Aanvaarding de *Willem de Zwijger*.

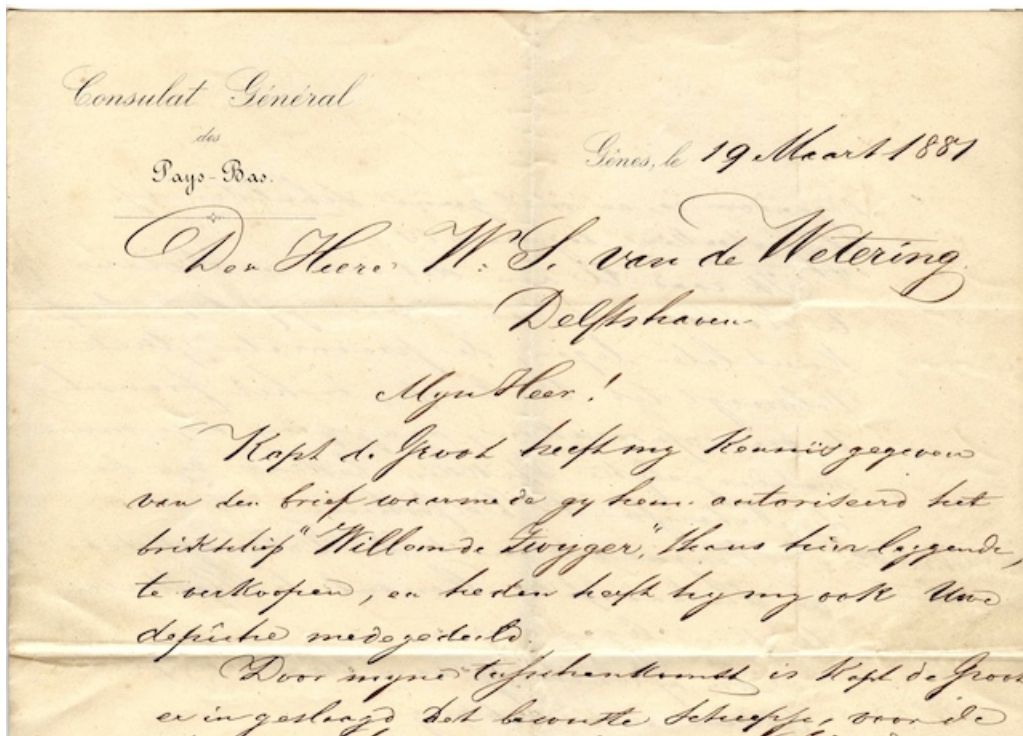
Dat hij niet uit zijn diensten werd ontslagen zal wel te maken hebben gehad met het feit dat de reis met de *Willem de Zwijger* bedoeld was om het schip in Genua te verkopen. Het was een soort tussenreis, waarna de reizen met de *Broederschap* zouden worden voortgezet. Al in december 1880 werd de *Willem de Zwijger* bevoorraad en vertrok men.

1880 Teignmouth - Genua, eind december - mei(?) 1881.

In Teignmouth — Engelse zuidkust wat oostelijk van Plymouth — moest

een makelaarsrekening ad £ 27.10/11 worden voldaan. Waarvoor?? Van-
daar moest grootvader blijkens reiskosten en *verteering en mijne onkos-
ten aan land* naar Plymouth en Newton reizen. Ook hiervan is de reden
niet duidelijk. Het e.e.a. kan te maken hebben gehad met *een laden
cleay*, een lading klei dus, die in Genua blijkt te zijn gelost en betaald.

In Genua werd het schip verkocht. Daarover heb ik een paar interes-
sante documenten. De belangrijkste daarvan geef ik weer. In afb. B.6 is
het begin van een brief van de Consul Generaal der Nederlanden weer-
gegeven.

Afbeelding B.6: Brief van de Consul Generaal.

Het transcript van de brief:

Den Heere W. S. van de Wetering
Delfshaven

Mijn Heer!

Kapt. de Groot heeft mij kennis gegeven van den brief waar-
mede gij hem autoriseerd het brikschip Willem de Zwijger,
thans hier liggende, te verkoopen, en heden heeft hij mij ook
Uwe depêche medegedeeld.

Door mijne tussenkomst is kapt. de Groot er in geslaagd dat
bewuste scheepje voor de som van lires 17000 (ongeveer £ 640)

te verkoopen, waarvan hij U, door zijne d  peche, van heden, als volgt luidende:

”ZWIJGER verkocht. Ongeveer zeshonderdveertig pond. Consul schrijft heden” heeft kennis gegeven.

Om de verkoop wettig te maken, en omslagtigheden te vermijden, moet gij de volmagt, op mijnen naam, door een notaris te Delfshaven (of Rotterdam) in de fransche taal, doen opmaken, en zoo spoedig mogelijk toezenden, daarbij voegende alle de papieren bewijzen dat dit vaartuig Uw eigendom is, en met geene schulden of hypotheeken bezwaard is. Ik raad U aan dit door een notaris te Rotterdam, aan wie gij deze brief kunt laten lezen, de procuratie, met volmagt tot verkoop, in het fransch, te doen opmaken, aangezien deze meer met dergelijke stukken bekend zijn dan de notarissen te Delfshaven. N.B. Vergeet ook niet de volmagt door de Italiaansche Consul te Rotterdam te doen legaliseren. In afwachting van Uwe rescriptie teekent met achting

De Consul Generaal der Nederlanden

J. I. van Ogtrop

(P.S.) Mijne voornamen zijn: Joannes Ignatius.

Blijkbaar had grootvader de opdracht gekregen het schip tegen de beste prijs te verkopen. De terminologie van de consul *er in geslaagd dat bewuste scheepje voor de som van 17000 lires te verkoopen* wijst daar in ieder geval op. Merkwaardig is het P.S. Wat zou het ertoe doen, dat hij Joannes Ignatius heette?

Maar goed, het schip was verkocht. Wat moest er nu nog gedaan worden? Zie daarvoor afb. B.7; de tekst van de brief luidt:

CONSULAAT GENERAAL DER NEDERLANDEN

De ondergeteekende, Consul Generaal verklaart hiermede, dat het Nederlandsche Schoonerschip WILLEM DE ZWIJGER, gevoerd zijnde door kapt. J. de Groot, en toebehoorende aan de Heeren W. Smits van de Wetering & Cornelis van de Wetering, te Delfshaven, door verkoop, het eigendom geworden is van een onderdaan van eene vreemde mogendheid en diensgevolge magtigt hij ondergeteekende kapt. De Groot tot wegneming der Nederlandsche vlag van bovengenoemd schip.

Aldus opgemaakt te Genua, den twaalfden april achtienhonderd een en tachtig.

De Consul Generaal der Nederlanden

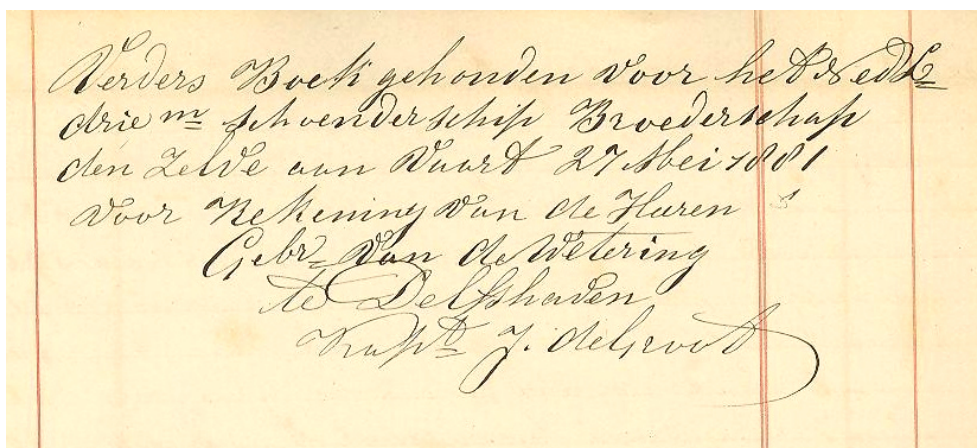
J.I. van Ogtrop

Afbeelding B.7: Bevestiging van de verkoop.

Blijkbaar was mijn veronderstelling, dat de broer van Willem Smits Cornelis heette juist. Wat de inhoud van deze verklaring aangaat, de Nederlandse vlag op een schip was (is?) blijkbaar niet zomaar een versiering maar een zaak van nationaal gewicht, een symbool waarmee men niet naar eigen goeddunken mocht (mag) handelen! In Genua vond de *Afrekening der Equipagie* plaats. Zij ontving 1523,96 lire à 47 cents, de lire was toen dus nog wel iets waard.

Hoe grootvader naar huis is gekomen blijkt niet uit de afrekening. Wel noteerde hij *Mijne gagie vanaf 28 november 1880 tot in met 27 mei 1881 is zes maanden à 50 gulden maands = f300,-*. De rekening-courant gaat dan verder met een bladzijde, waarop staat (afb. B.8):

Afbeelding B.8: *Verders met het schoenderschip Broederschap.*

Dit was dus de tweede *Broederschap*.

de *Broederschap* (2)

Daarmee werden de volgende reizen gemaakt.

1881 Harlingen - *Burnt Island* - Riga - Delfshaven, juni - september.

Het schip werd in Harlingen bevoorraad. Het is niet onwaarschijnlijk dat het daar gebeurde omdat het schip daar (na aankoop?) al lag. Er moest veel aan gebeuren, getuige o.m. de posten:

een zaag laten vijlen	f -,25
schip af laten schrappen	- 14,-
6 dagen twee zeilmakers aan boord gehad	- 27,90
vracht voor een kluverboom	- 4,-

<i>kompas en drie kaarten</i>	- 15, –
<i>twee eschen riemen</i>	- 6,50
<i>een nieuwe klok</i>	- 10, –
<i>kommen borden en lampeglazen ect</i>	- 2,75
<i>lepeltjes wijn bier en geneverglazen ect</i>	- 3,10

De reis ging van Harlingen eerst naar 'Burnt Island', ook wel geschreven als *Born Island*, *Burn Island* en *Burd Island*. Maar hoe ook geschreven, ik heb het op de kaart van Engeland niet kunnen vinden.² Op een volgende reis komt dit eiland voor in combinatie met Leith. Mogelijk heeft het evenals deze stad aan de Firth of Forth in Schotland gelegen. Enige accommodatie had het eiland wel: er werd vers vlees, groenten en aardappelen ingeslagen. En er moesten sleeploon uit het dok en tremmers worden betaald.

Op weg naar Riga werd Elseneur weer aangedaan voor *brood vis en bezorgen der brief*. Verder biedt deze reis geen vermeldenswaardige bijzonderheden.

1882 Burntisland en Leith - Bornholm - Riga - Delfshaven,
begin mei - eind juli.

Zo'n schip vergde, behalve telkens weer een bevoorradings, ook allerlei reparaties. Ditmaal was er *klokmakers werk, loodgieterswerk, koperslaggerswerk en stellen der cronometer* aan de orde. Daarenboven *vier signaalvlaggen en misthoorn, goed voor de kussens voor de bank, kuilze pot, twee piekkeval blokken, stopverw krijtwitt en zement*.

Te Leith en Burntisland werd de vracht voor een lading 82½ ton hooi voldaan. Voor het brood, de vis en het bezorgen van de brief werd ditmaal niet Elseneur aan de Sont maar het eiland Bornholm aan het begin van de Oostzee aangedaan.

In Riga werd de vracht voor een lading steenkool uit Burntisland aan de kapitein betaald, waarbij hij een *gratevicatie* van £ 2.2 ontving. Weer terug in Delfshaven was er blijkbaar een lading te lossen, gezien de loskosten ad f 100,–, niet zo weinig in die tijd!

1882 Riga v.v., begin september - eind oktober.

Ditmaal werd een lading stukgoed vervoerd. Ook nu werd weer afgezonderd en noteerde grootvader dat de reder hem f 720,– schuldig was wegens zijn gage van 27 dec. 1881 tot en met 27 dec. 1882. Bovendien vermeldde hij: *Alsmede door W. S. van de Wetering mij een gratevicatie toegerekend van f 100,– gulden hetgeen tegen intrest is blijven staan*.

1883 Burntisland/Leith - Memel - Grangemouth - Riga - Delfshaven,
medio maart - eind aug.

²Deze plaats wordt nu geschreven als Burntisland en ligt aan de Firth of Forth in Schotland. [JPG]

In de wintermaanden werd het schip voor deze lange reis bevoorraad, wat aan sjouwersloon f 104,68^{1/2} kostte. Onder de aangeschafte zaken bevonden zich ditmaal vlagdoek voor een grote vlag, voor een *standard* en voor een stadsvlag. Zou het schip ook de Rotterdamse vlag hebben gevoerd?

Zowel Leith als Grangemouth liggen aan de Firth of Forth. Van beide werd steenkool naar de Baltische landen gebracht. Wat verder werd vervoerd is niet te achterhalen.

1883 Narva v.v., begin september - midden november.

Narva ligt in Rusland³, iets ten zuiden van St. Petersburg. Wat er heen en vandaan werd vervoerd blijft onbekend, niet evenwel dat in Narva een *bruikband voor een matroos* werd gekocht. Teruggekomen in Delfshaven werd het schip blijkens het uitbetaalde sjouwersloon gelost. Dat staat op de laatste bladzijde van dit kasboek/rekening-courant.

Van de verdere reizen die grootvader maakte is tot 1887 niets bekend, er zijn geen documenten over bewaard gebleven.

de *Zeenymph*

Het eerstvolgende document waaruit blijkt welke reizen kapitein De Groot heeft gemaakt is een strafregister. Een dergelijk register moest voor iedere reis worden afgetekend door de waterschout. Deze vulde dan een soort standaardtekst in: *Gezien voor eene reis naar (...) via (...) & elders tot terug op eene Nederlandsche haven*. Achter dat '& elders' kon veel verborgen blijven. Zo werd ook alleen de begindatum van de reis vermeld, hoe lang de reizen duurden en welke havens onderweg werden aangedaan blijft daardoor onbekend. Wel is duidelijk op welk schip het register betrekking heeft: het was de *Zeenymph*, zie ook Bijlage B.3. Waar het register tot 1900 loopt, blijkt daaruit, dat grootvader van voor 1887 tot het einde van zijn loopbaan als kapitein met de *Zeenymph* heeft gevaren. Veel eerder dan 1887 kan hij er niet mee gevaren hebben want uit de gegevens van het scheepvaartmuseum over de *Zeenymph* blijkt dat dit schip in 1886 door W. S. van de Wetering, zijn schoonvader, werd gekocht. Deze had er f 4000,- voor betaald. Hoe veel of hoe weinig dat was lijkt me moeilijk te reconstrueren.

In het register komen de volgende reizen voor.

1887 juni, Oostzee;

september, 'Zee op avontuur', een fraaie uitdrukking voor de wilde vaart;

³Narva ligt in het huidige Estland. [JPG]

1888 maart, Cardiff & elders;

1889 februari, Jamaica via Newport;
augustus, Denemarken;

1891 augustus, Riga;

1892 maart, St. Kitts, Trinidad (Port of Spain).
St. Kitts is een eiland dat tot de kleine Antillen behoort. Het wordt nu meestal St. Christopher genoemd;

1893 maart, Trinidad - Hamburg - Wilmington (U.S.A.) - Fleetwood (ten noorden van Liverpool);

1894 mei, West-Indië;
december, Delfzijl - Barbados - Trinidad;

1895 augustus, St. Petersburg;
december, West-Indië, de reis waarop zijn zoon Cornelis verdronk.

In 1896 maakte de *Zeenymph* een reis naar West-Indië met als schipper ene Wiebes. Ik neem aan, dat grootvader deze reis heeft overgeslagen en thuis is gebleven wegens het verlies van zijn oudste zoon op de laatste reis.

1896 december, West-Indië via Cardiff;

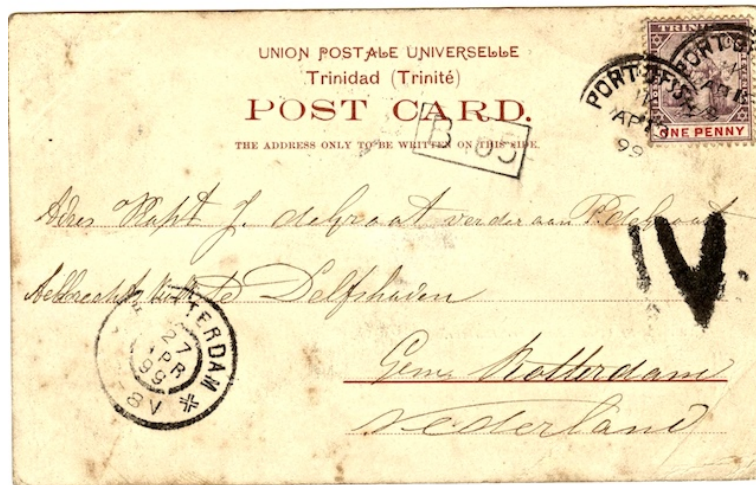
1897 juni, Narva;
augustus, Narva;

1898 februari, Engeland - West-Indië;
augustus, Narva;

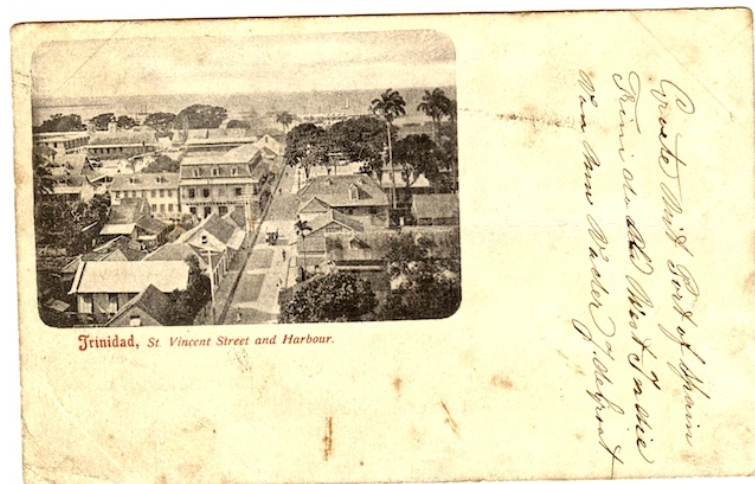
1899 januari, West-Indië en verder (zie de afbeeldingen B.9⁴ en B.10);
juli, Oostzee;
december, West-Indië en verder.

Het verhaal over de reizen van grootvader is hiermee ten einde. Het laat veel vragen open. Daartoe behoort in ieder geval de vraag hoe hij met zijn geringe opleiding in staat is geweest met een zeilschip over de zeeën te varen, zich verstaanbaar te maken in Rusland, de Baltische en Scandinavische landen, in Engeland, Italië en het Caribische gebied, daar zaken te doen, er een financiële administratie in verscheiden muntsoorten op na te houden, kortom allerlei zaken te behartigen die met het zeemanschap als zodanig weinig of niets van doen hadden. Hij moet dat alles in de betrekkelijk korte tijd tussen zijn tienerleeftijd en zijn zes en twintigste jaar hebben geleerd.

⁴De *Zeenymph* lag van 30/3/1899 tot 4/5/1899 in Trinidad om nieuwe lading in te nemen. Toen is de kaart verstuurd. [JPG]

Afbeelding B.9: Kaart van de kapitein aan zoon P. de Groot vanuit Trinidad. De eerste adresregel luidt: *Adres kaplt. J. de Groot verder aan P. de Groot.*

Afbeelding B.10: De handgeschreven tekst luidt: *Groeten uit Port of Spain Trinidad West-Indië van uw vader J. de Groot.*

Hoe hij dat heeft gedaan blijft helaas onbekend.

In 1900, op tweeënvijftigjarige leeftijd, beëindigde hij zijn loopbaan op zee. Wat hij toen precies is gaan doen is mij niet bekend maar uit het feit, dat hij tijdens zijn laatste ziekte een brief namens het personeel van de houtzaak Van de Wetering kreeg waarin hij met patroon werd aangesproken, doet vermoeden dat hij zich in ieder geval mede met de leiding van

deze zaak heeft beziggehouden.

Zijn laatste levensjaren bracht hij, aanvankelijk samen met zijn vrouw, in een bovenhuis in Arnhem door. Ondanks het enorme verschil tussen het leven daar en dat op zee heb ik nooit gehoord dat hij zich daar minder gelukkig zou hebben gevoeld. Merkwaardig daarbij is dat hij, een man die de halve wereld had rondgevaren, het maar vreemd vond, dat mijn ouders met vakantie naar het buitenland (Duitsland) gingen. 'Het buitenland, wat hebben jullie dáár nou te zoeken?' moet hij naar mijn ouders vertellen, hebben gezegd.

B.2 De scheepsjournaals van de *Zeenymph*

Deze bijlage gaat over de twee scheepsjournaals, in het bijzonder over wat daarin staat over het ongeluk en de ziekte waarbij hij zijn twee oudste zoons verloor.

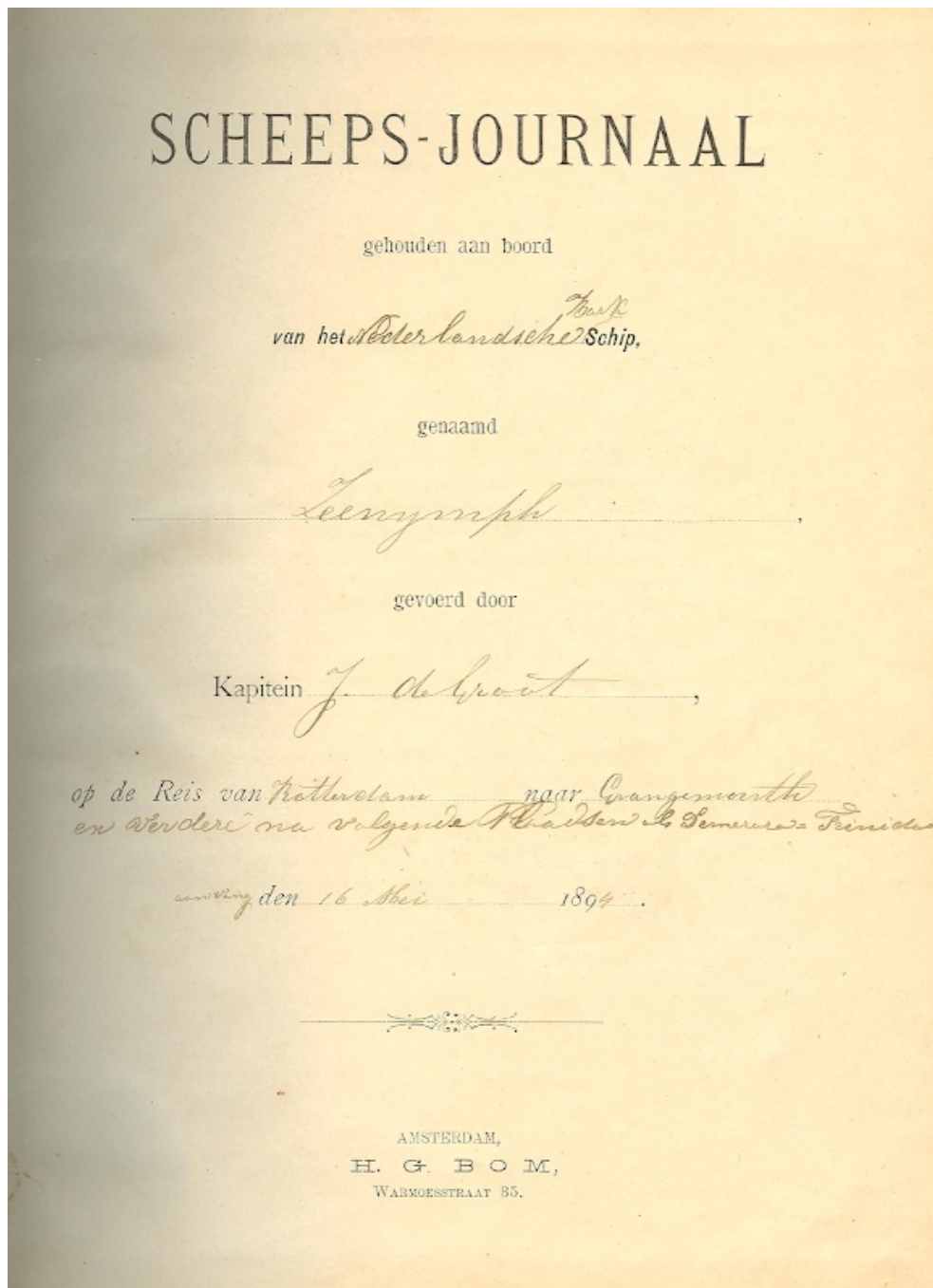
Eerste journaal

Het eerste journaal loopt van 16 mei 1894 tot 28 april 1896. Het begint met een titelbladzijde (afb. B.11). Het bijhouden van een journaal met een reeks gegevens en van de ontvangsten en uitgaven met betrekking tot het schip en zijn lading was verplicht op grond van het Wetboek van Koophandel. Na de titelbladzijde geeft het journaal een opsomming van deze verplichtingen:

Wetboek van Koophandel II Boek, III Titel

Art. 358. De schipper is verplicht een dagregister of journaal te houden, hetwelk moet bevatten:

1. De dagelijksche gesteldheid van weer en wind;
2. De dagelijksche vorderingen of vertragingen van het schip;
3. De lengte en breedte, waar hetzelfde dagelijks is;
4. Alle de rampen welke aan schip en lading overkomen en de oorzaken daarvan;
- (...)
7. Alle de besluiten, welke in den scheepsraad genomen worden;
- (...)
9. De ontvangst en uitgaaf betrekkelijk het schip en de lading, en, in het algemeen, alles wat schip en lading betreft, en tot het doen

Afbeelding B.11: Titelblad scheepsjournaal.

van rekening en verantwoording, of tot het maken of afweren van eenige vordering aanleiding zoude kunnen geven.

Een schipper was dan wel 'schipper naast God' maar hij moest wel rekening en verantwoording afleggen over alles wat hij als schipper deed. Na het artikel uit het Wetboek van Koophandel volgen de 'Koninklijke Besluiten ter voorkoming van aanvaringen op zee en tot vaststelling van noodseinen en loodsseinen'. Dat is wel interessante lectuur maar teveel om ook maar gedeeltelijk over te nemen. Tenslotte volgen nog enkele regels en wenken 'Over de behandeling van open roeiboten, voor het gebruik van het vuurpijltoestel en het redden van drenkelingen'.

Het eigenlijke journaal telt 400 bladzijden, voor iedere dag een bladzijde. Afbeelding B.12 geeft een voorbeeld van de manier waarop het is ingericht en hoe het werd ingevuld. Te oordelen naar het handschrift werd de invulling meestal aan de stuurman overgelaten waarbij grootvader gewoonlijk volstond met het zetten van zijn handtekening.

De aanduidingen in de eerste kolom WACHTEN hebben betrekking op de tijdsindeling van de dagen. Iedere dag was in zessen verdeeld, merkwadigerwijze beginnende des middags om 12 uur:

- A.M., de achtermiddagwacht van 12 tot 16 uur, daarna de
- P.V., de platvoetwacht tot 20 uur,
- E.W., de eerste wacht van 20 tot 24 uur,
- H.W., de hondenwacht van 0 tot 4 uur,
- D.W., de dagwacht van 4 tot 8 uur en als laatste de
- V.M., de voormiddagwacht van 8 tot 12 uur.

Voor ieder van deze wachten werd een reeks gegevens genoteerd, het voorbeeld laat zien welke dat waren⁵.

Voor wie het interesseert geef ik enkele bijzonderheden over de gebruikte terminologie.

Uren. Iedere wacht heeft gezien het aantal wachten per dag per definitie 4 uren. Het is daarom wat vreemd, dat in de scheepsjournaals de urenkolom steeds wordt ingevuld met '4'. Dat was overigens in de eerste paar dagen niet 4 maar 8 ingevuld. Dat zal uit de tijd stammen toen er nog geen klokken (chronometers) aan boord waren maar zandlopers, 'glazen' genoemd, die ieder half uur moesten worden gekeerd.

Mijlen. Dit zullen zeemijlen zijn geweest, d.w.z. 1,852 km. De in deze kolom ingevulde cijfers lopen van 0,5 tot 9,75, overeenkomend met circa 1 tot 18 km per uur. Vergeleken met de tegenwoordige snelheden is dat dus maar heel weinig, een reis naar de Cariben duurde dan ook al gauw zo'n veertig dagen.

⁵Ter verduidelijking: een bladzijde van het journaal betreft de middag en avond van de vorige dag en de nacht en ochtend van de datum van ondertekening. [JPG]

126

SCHEEPS-JOURNAAL.

Zeilende in de *N. Atlantische Oceaan.*

WACHTEN.	UREN.	MIJLEN.	KOMPAS-KOERS.	DRIFT.	MISWIJZING.		WARE KOERS.	WIND.	AANTEEKENINGEN, VOORVALLEN ENZ.		
					VARIATIE.	DEVIATIE.					
A.M.	4	9	Z.W.W.		N.W.		Z.W.W. 8	N.W.	Dicht gezette mara koelte afnemende in kille lucht. hoge zee. zwaar werkend en stompvond schip. kregen zeer veel water op en over 't dek. hielden de pomp zeer goed mogelijk lens.		
P.V.	4	9	"		"		"	N.W.	Gehel als voren. kregen aanhouden zeer veel water op het dek. tegen het einde der nacht koelte icht afnemend. pomp als voren.		
E.W.	4	9	"		"		"	N.W.	Marzeils koelte. hoge Noordt zee zwaar stompvond schip. Vorden zeil zeer veel mogelijk.		
H.W.	4	0	"		"		"	"	pomp stompvond. Afnemende van wind en zee. kregen echter nog zeer veel water aan dek. Alst dienstdoende zeilen bij.		
D.W.	4	7	"		"		"	"	pomp lens. Hoge brama koelte. verder als voren. Met den dag icht te zien.		
V.M.	4	6 1/2	"		"		"	"	pomp lens. Branszels koelte. heldere wolk. dijpende lucht. hoge N. deining kregen af en toe nog water op en over 't dek. vernichten het noodige scheepsmat.		
pomp lens.											
GENERALE GEZEILDE KOERS EN VERHEID.		VERBETERDE KOERS EN VERHEID.		GEGISTE BREEDTE.		WARE BREEDTE.		GEGISTE LENGTE.	WARE LENGTE.	VARIATIE VAN DE KAART.	WAAGEN. DEVIATIE.
Z.W.W. 8		Z.W. 1/4 Z		28° 24' N		28° 29' N		32° 12' W		35° 47' W	
48 1/2 D. H.		90 1/2 D. H.									

Later dag, den 30 Maart

1895 35 blm in zee.

Schipper J. de Groot
Stuurm. St. Veldman.

Afbeelding B.12: Voorbeeld scheepsjournaal.

Kompaskoers, d.w.z. de hoek tussen de richting van de naald van het magnetisch kompas en de lengteas van het schip. Bijvoorbeeld staat de naald op ZWtW. De kompasroos kent 32 richtingen, streken genaamd. Daarbij ligt ZW halverwege Z en W. Of de toevoeging tW betekent of de naald halverwege tussen ZW en W ligt dan wel 1 streek ten W van W, ik zou het niet weten.

Het kan trouwens nog ingewikkelder, bijvoorbeeld ZWtW^{1/2}W, waarbij die ^{1/2} wel een halve streek zal betekenen. Het is me niet duidelijk waarom in plaats van deze formuleringen niet van graden gebruikt wordt gemaakt.

Drift, de afwijking van de koers ten gevolge van zijwind (en stroming) staat zelden vermeld. Als dat wel het geval is wordt een getal vermeld, waarschijnlijk duidende op het aantal streken.

Miswijzing heeft in de journaals nog een onderverdeling in variatie en deviatie als aparte soorten miswijzingen. In beide gevallen gaat het om afwijkingen die een magnetisch kompas vertoont. In het eerste geval gaat het om een afwijking van het magnetisch Noorden van het ware, astronomische Noorden, het tweede geval betreft plaatselijke afwijkingen van het magnetisch veld.

Ware koers, de koers rekening houdende met de door drift en miswijzing veroorzaakte afwijkingen.

Wind. Hiervan wordt alleen de richting vermeld, de windkracht komt in de kolom AANTEKENINGEN, VOORVALLEN ENZ. aan de orde.

De laatste kolom AANTEKENINGEN, VOORVALLEN ENZ. bevat de veruit interessantste gegevens.

Bij iedere wacht worden de weersgesteldheid en de vaststelling *Pomp lens* meegedeeld⁶. Daarnaast komen dan de bijzondere zaken zoals:

Matroos J. Vijgeboom en P. Verhagen stoorden ons deze morgen bij het houden van godsdiensthoevening door te speelen met armonica-trommel hetgeen wij haar verboden. Maar werden bovendien nog ge-brutaliseerd waarvoor wij haar elk voor een derde maand gagie zegge 10 gulden straften.

Maar dat was dan wel een heel bijzondere en sporadisch voorkomende bijzonderheid!

De weersgesteldheid varieert van *bladstil en geen stuur* of ook wel *stiltjes* tot bijvoorbeeld *zware storm hoge zeeën*. Een andere maal werd genoteerd *malende stil, geweldig slingerend schip, slaande zeilen veel slijtage*. Wat met 'malende' wordt bedoeld is mij niet duidelijk. Dat deze stilte van wind gepaard ging met — door hoge golven veroorzaakte — zware slingeringen doet vermoeden dat men in het oog van een orkaan terecht was gekomen.

⁶Pomp lens, meestal afgekort tot 'P lens' betekent dat de pomp dienende om water te verwijderen uit het scheepsruim, geen water geeft. Het scheepsruim is dus 'droog'. [JPG]

De wind wordt aangeduid met het woord 'koelte', dikwijls met een verwijzing naar de zeilen.

Tot goed begrip van de diverse zeilen moge het volgende dienen.

De *Zeenymph* was een in 1859 gebouwde teak- en eikenhouten bark met drie masten en een boegspriet waaraan de zeilen waren bevestigd.

De **voorste mast**, fokkenmast geheten, had drie verlengstukken: de stengen. Dat waren achtereenvolgens de voormaststeng, de voorbramsteng en de bovenbramsteng.

De **grote mast** was op een zelfde manier geconstrueerd. Deze werd verlengd door de grote marssteng, de grote bramsteng en de grote bovenbramsteng.

De **achterste mast**, de bezaansmast had maar één verlengstuk: de kruissteng.

Aan de twee eerste masten waren ra's, horizontale rondhouten verbonden. Aan deze ra's werden de zeilen bevestigd (het schip was dus vierkant d.w.z. dwarsscheeps getuigd). De bezaansmast had geen ra's maar een langsscheepse boom. De masten werden op hun plaats gehouden met behulp van het tuig, een ingewikkeld stelsel van touwen. In dwarse richting was dat het wand, in lengterichting de stagen, lopende van de boegspriet naar en tussen de masten. De zeilen die aan de ra's bevestigd waren werden achtereenvolgens van beneden naar boven de fok, het grootzeil en begin genoemd. Daarboven kwamen de mars- en bramzeilen. Langsscheeps kwamen dan de stagzeilen. Tussen boegspriet en fokkenmast waren dat de stagfok, een of twee kluivers en een jager. Tussen de masten konden diverse stagzeilen worden bevestigd — eveneens langsscheeps dus — terwijl tussen de bezaansmast en de bezaansboom de bezaan of zo nodig een kleiner zeil, de stormbezaan kon worden bevestigd. De razeilen konden met touwwerk naar de wind worden gezet. Daarvoor werd de term brassen gebruikt of indien ze volledig naar de wind waren gezet: volbrassen.

Al deze zeilen moesten al naar gelang van de wind worden bijgezet, gereefd of gebrast. Veel van de *aanteekeningen* hebben daarop betrekking.

Wat betreft de windsterkte, daarvoor wordt de volgende terminologie gebruikt.

Bladstil. Spreekt voor zich. Het schip maakte dan 0 - 1 1/2 mijl per wacht.

Flauw koeltje, ook wel duidelijk. De daarbij voorkomende afgelegde mijlen liepen van ongeveer 2 tot 3 mijlen per wacht.

Bovenbramzeilskoelte. Komt voor bij kalme zee en een voortgang van ca. 4 mijl per wacht.

Ongestadige koelte. Spreekt voor zichzelf.

Mooie passaatkoelte in combinatie met *gewone zee* en zo'n 6 mijlen per wacht zal wel weinig inspanningen hebben opgeleverd.

Stijve (boven)bramzeilskoelte met de vermelding *alle zeilen bij* en een snelheid van 8 mijlen per wacht vertaal ik met lekker zeilen of zoiets.

Marszeilskoelte komt ook met een snelheid van 7-8 mijlen per wacht voor maar in combinatie met *af en toe veel water over dek*.

Stijve marszeilskoelte: zwaar stampend schip, maakten 't grootzeil en bezaan vast en zetten stormbezaan, lijkt me als landrot tamelijk ruig weer.

Toenemend van wind en zee ($8\frac{1}{2}$ mijl per wacht), **dicht gereefde marszeilskoelte** en soortgelijke termen, gecombineerd met *maakten b.marsz. vok en bezaan kluiver en gr.stagzeil vast, hooge zee, kregen veel water op en over dek* zou mij aan een komende schipbreuk doen denken.

Donder en blixem lijkt me ook niet zo best al staat er heel nuchter bij: *maakten de lichte zeils vast*.

Storm met zware buien zal wel het toppunt zijn geweest, zeker in het geval van de vermelding dat er zeer veel water op het dek en over de luiken kwam. De luiken werden zo goed mogelijk vastgemaakt, de pomp zo goed mogelijk lens gehouden maar de lading ging schuiven! Het is allemaal weer goed gekomen.

Tot zover wat er uit de aantekeningen over het varen als zodanig valt op te maken.

Het bovenstaande komt uit de gedeelten van het journaal die betrekking hebben op het varen, daarnaast zijn er stukken die over het verblijf in de havens gaan. Die staan soms tussen de reisgedeelten, soms ook in een afzonderlijk gedeelte getiteld 'Haven-Journaal'. In de havenjournaals werden de daar uitgevoerde werkzaamheden vermeld, waaronder het lossen en laden. Uit een en ander blijkt, dat het schip niet in alle gevallen aan een kade kon aanmeren maar op de rede bleef liggen en vandaar met behulp van lichters werd gelost en geladen. Uit andere gevallen blijkt, dat het schip niet zelfstandig kon binnenvaren maar van de rede met een (stoom)sleepboot de haven werd binnengesleept. Wanneer dat niet het geval was en het schip dus zelf een haven of een riviermonding binnenvoer bleek de windrichting een belangrijke factor te zijn. In een enkel geval moest zelfs weken op een gunstige wind worden gewacht. Het lijkt me een groot kunststuk met zo'n zeilschip een haven of een riviermonding, waarin dan ook nog een min of meer sterke stroom kon staan, aan de wal te geraken.

In de havenjournaals voor de aanvang van nieuwe reizen wordt ook de aanmonstering van de bemanning vermeld. Een voorbeeld daarvan.

Maandag 21 mei. Namen restand der pakken over, bestaande uit 178 geheele laden, uit 1415 pakken. Monsterden des avond de equipage aan bestaande uit

<i>Kap^t J. de Groot</i>	<i>46 jaar wonende Rotterdam</i>	<i>gagie –</i>
<i>Stuurman K. Grasmeijer</i>	<i>50</i>	<i>Sappemeer 50</i>
<i>2e Stuurman H. Bakker</i>	<i>24</i>	<i>Nieuwepekela 36</i>

<i>Kok M. C. Kraan</i>	43	<i>den Helder</i>	34
<i>Matroos P. Verhagen</i>	26	<i>Rotterdam</i>	30
<i>J. Vijgeboom</i>	19	<i>Schiedam</i>	30
<i>G.P. van Houw</i>	27	<i>Arnhem</i>	30
<i>A. de Raad</i>	50	<i>Rotterdam</i>	30
<i>Lichtmatroos H. Boombaal</i>	18	<i>Delftjl</i>	24
<i>Jonge C. de Groot</i>	15	<i>Rotterdam</i>	3

Ik heb dit voorbeeld gekozen omdat hierin de aanmonstering van een zoon van grootvader wordt vermeld⁷. C., d.w.z. Cornelis, de Groot werd aangemonsterd als 'jonge', als scheepsjongen dus met een leerlingbeloning. De gage van grootvader is hier opengelaten. Waarom? Omdat niemand dat iets aanging? Niet zeker want in een ander geval werd ook de gage van de kapitein vermeld. Waarschijnlijker lijkt me dat de gage van de kapitein nog niet vaststond. Wat verder opvalt is, dat de hoogte van de gage niet van de leeftijd maar van de rang afhing.

Cornelis de Groot verdronken

Dit eerste journaal is bewaard gebleven omdat daarin het ongeval dat de *jonge* Cornelis de Groot overkwam beschreven staat. Op het schutblad ervan staat met grote, onbeholpen letters geschreven 'Bewaren!' en 'fo.264', de bladzijde waarop het relaas van het gebeurde voorkomt.

Het havenjournaal dat aan deze reis voorafgaat — de aanmonstering van de bemanning komt daarin niet voor — eindigt met de min of meer vaste bewoordingen:

Het schip bevind zich tot op heden hecht, sterk en dicht en alles volgens zeemans costuum in orde, zoodat wij met Godes hulpe de reis kunnen volbrengen. Alles wel aan boord. P lens. Zie verders zee journaal pag. 240.

De reis zou naar het Caribische gebied, Barbados en Trinidad, gaan. De route van de reis staat afgebeeld in afb. B.13.

Het begin van de reis was weinig voorspoedig: er stak op de vierde dag nadat men Het Kanaal was gepasseerd — *peilden Lezards*, dat is Lizards Point — en dus net in de Atlantische Oceaan was gekomen, een zware storm op. Tijdens de hondewacht, midden in de nacht, werd genoteerd:

Storm, dreven voor O Marszeils, voor Stagzeil en Stormbezaan.

Het bleef drie dagen slecht weer. Op de zesde dag na de middag luidden de aantekeningen:

⁷Aardig detail: de stuurman K. Grasmeijer is een neef van de kapitein Jan de Groot. [JPG]

Afbeelding B.13: De heenreis naar Barbados en Trinidad (zuidelijke route) en de terugreis naar Delfshaven (noordelijke route). De dagelijkse posities zijn met stippen op de kaart aangegeven.

Iets handiger. Wij kregen veel water op en over dek, ook sloeg er een zware zee over het achterdek waardoor er veel water in de kajuit kwam, gingen dadelijk het water er uit scheppen. Wind en zee afnemend, gedurig water aan dek. P lens.

Daarna klaarde het weer op maar op 9 januari tijdens het 22ste etmaal op zee gebeurde het ongeluk dat de reden vormt waarom dit journaal werd bewaard. In afb. B.14 is de betreffende bladzijde weergegeven; het transcript luidt:

Heden den negen januari 1896 des morgens $\pm 6\frac{1}{2}$ uur, op $33^{\circ} 48'$ gegiste N Breedte en $24^{\circ} 3'$ chronologisch herleide gegiste W Lengte, had het noodlottig ongeluk plaats, dat de lichtmatroos Cornelus de Groot overboord sloeg.

Cornelus de Groot, zoon van Jan de Groot en Jacoba van de Wetering, oud 17 jaren, domicilieerd Rotterdam.

Dadelijk werd op comando van den schipper het roer stuurboord gelegd en achter aangebrasd om het schip door de wind te laten gaan, doch het schip weigerde door te draaien. Alle aangewende pogingen om op de plaats des onheils te komen bleven vruchteloos. Wij zagen de jongeling niet meer zoodat er aan redding van zijn leven niet viel te denken, en hij jammerlijk in de golven der oceaen moest verdrinken. Circa $2\frac{1}{2}$ uur vertoefden wij op en in de nabijheid der plaats of wij nog iets mogten ontdekken van de verlorene jongeling, maar alles bleef

264

SCHEEPS-JOURNAAL. Zeilende in de *N. Atlantische Oceaan*

WACHTEN.	UREN.	MIJLEN.	KOMPAS-KOERS.	DRIFT.	MISWIJZING.		WARE KOERS.	WIND.	AANTEEKENINGEN, VOORVALLEN ENZ.						
					VARIATIE.	DEVIATIE.									
A.M.															
P.V.															
E.W.															
H.W.															
D.W.															
V.M.															
GENERALE		VERBETERDE		GEGISTE		WARE		GEGISTE		WARE		VARIATIE VAN DE		WAARDE	
GEZEILDE KOERS		KOERS		BREEDTE.		BREEDTE.		LENGTE.		LENGTE.		KAART.		DEVIATIE.	
EN VERHEID.		EN VERHEID.													

Donderdag, den 9 Januari 1896
 Kapitein J. de Krom
 Stuurman W. Verrant
 Twee de Stuurman J. H. Eijffert

Afbeelding B.14: Bladzijde 264 van het scheepsjournaal.

vruchteloos, zoodat wij $\pm$ 9 uur moedeloos weer volbrasten en onze reis voortzetten.

Donderdag, den 9 januari 1896

Kapt. J. de Groot

Stuurman W. Kwant

tweede Stuurman F.H. Visser.

De plaats van het ongeval ligt ca. 300 km ten westen van Madeira op de Atlantische Oceaan. Zestien dagen later kwam men in Bridgetown, de haven van Barbados aan. Wat het op deze wijze moeten verliezen van hun oudste zoon voor grootvader, zijn vrouw en gezin heeft betekend valt slechts van verre na te voelen. Mijn vader heeft daar nooit veel over verteld, hij was ook pas 7 jaar toen het gebeurde. Wel heeft hij het bijzonder gewaardeerd dat wij onze jongste zoon Cornelis als eerste naam gaven. Hij noemde hem altijd voluit Cornelis, misschien een verre weerklink van de indruk die het gebeurde op hem heeft gemaakt.

Op welke manier grootvader zijn vrouw en kinderen van het gebeurde op de hoogte heeft gebracht, daarover wordt in het journaal geen melding gemaakt. Draadloze verbindingen bestonden nog niet. De eerste mogelijkheid een brief of een telegram te sturen was in Bridgetown of misschien zelfs daar nog niet en mogelijk later in Port of Spain op Trinidad. In beide plaatsen vermeld het havenjournaal dat de kapitein aan wal ging maar dat was om het schip *in te klareeren*.

Bij de aanmonstering was Cornelis 15 jaar en *jonge*, toen hij verongelukte was hij inmiddels 17 jaar geworden en een rang gestegen gezien hij in het hiervoor weergegeven bericht van zijn verdrinking lichtmatroos wordt genoemd. Hem en grootvader zal wel een loopbaan op zee voor ogen hebben gestaan. Dat heeft niet mogen zijn.

Met de aankomst van de *Zeenymph* in Delfshaven na een terugreis van 44 dagen eindigt dit eerste journaal.

Tweede journaal

Ziekte en overlijden Jan Pieter de Groot

Het tweede journaal loopt van 12 januari 1899 tot 11 april 1900, de laatste dag van de laatste reis die grootvader heeft gemaakt. Het havenjournaal voor het begin van de laatste reis vermeldt onder de tien aangemonsterde bemanningsleden twee *jongens*. De ene was de tweede zoon van grootvader: Jan Pieter. In de beide havenjournalen voorafgaande aan de twee eerdere reizen die in dit journaal voorkomen komt zijn naam niet voor. Het zal dus Jan Pieters eerste reis zijn geweest.

De reis begon op 20 december 1899, dus vlak voor het Kerstfeest en Nieuwjaar. Ook toen was tijd blijkbaar geld waard, men vertrok, zelfs vlak voor deze hoogtijdagen! Na een week verslechterde het weer. Tijdens het 7e etmaal werd de wind *zeer ongestaardig*, de volgende dag werd het na *toenemende van wind en zee* snel erger: *storm, weer aannemende zee, dik betrokken lucht met zware buijen, maakten klein ziel.*

Op de tiende dag staat bij de E.W. te lezen:

Idem als boven, zware storm. Hooge zeeën. Kregen om 9 uur een zware breeker over waardoor het compashuis weg sloeg en stuurcompas over boord sloeg alsmede kajuitskap sloeg mede over boord. Maakten laatstgenoemde zoo veel mogelijk weer met perzennings digt. Pompten geduurig maar bevonden weinig water bij de pomp doordat het schip zeer zwaar overhelde en de ballast overgegaan was.

Deze gebeurtenis was niet zonder gevolgen gebleven naar anderhalve dag later bleek.

Zetten weer een weinig zeil. Naar onderzoek bevonden wij dad door het zwaar werken van schip de watertingen in bewegen geraakt en lekgewerk waren en ongeveer half leeg ware geloopen. Stutten de beide ketels weer zoo goed mogelijk af en kregen de zelve weer goed vast en werkten de ballast weer recht in 't schip. Pomp lens.

Stel je de tiener Jan Pieter voor. Hij gaat (zeer waarschijnlijk voor het eerst) met zijn vader naar zee en krijgt dan een storm mee te maken als ook zijn vader niet vaak zal hebben meegemaakt. Hij zal naar ik vermoed wel duchtig in de rats hebben gezeten . . . tenzij hij zelfs daarvoor te zeeziek was. Want zeeziek, dat was hij geworden. Het zeer slechte weer bleef maar voortduren en Jan Pieter bleef zeeziek.

6 jan. 1900 *Lichte koelte. Kalm zee. Pomp lens.*
P. de Groot aldaar meest zeeziek, meest in zijn bet.

Hoewel het weer was verbeterd bleef Pieter zeeziek. En het weer bleef goed. Maar op 8, 9 en 10 januari werd bij A.M. toch telkens vermeld dat P. de Groot nog zeeziek was. Op 10 januari A.M. werd na de mededeling *voerden alle zeilen bij* de ziekte van P. de Groot nog vermeld maar na de volgende dag kon bij V.M. worden gezegd *P. de Groot des morgens aan dek die zich naar zijne meening zeer wel bevon.* Maar tijdens de A.M. van dezelfde dag — dus 4 uur later — worden vastgesteld *P. de Groot weder naar zijn bet klagende over hoofdpijn.*

Opvallend is, dat alleen over de zeeziekte van Jan Pieter wordt gesproken. Zou de andere jongen of zou niet een van de matrozen ook zeeziek zijn geweest? Afgezien daarvan, in geen van beide journaals wordt over ziekte van bemanningsleden gesproken terwijl er in het kasboek wel kosten van ziekte worden vermeld. Het kapiteinsjong had blijkbaar een extra-aandacht van de stuurman die (dit gedeelte van) het journaal invulde.

Zeeziek of ziek, waar lag de overgang tussen beide? Men moet ook aan het tweede hebben gedacht. Ik vervolg nu met de opeenvolgende aantekeningen over de gezondheidstoestand van Jan Pieter.

11 jan. V.M. *Idem als boven van gelegenheid.*

P. de Groot den geheele nacht zeer zwaar hooftpijn en erg opgezwollen achter zijn linker oor.

12 jan. V.M. *Idem. P. de Groot hard ziek. Klagende over zware hooftpijn en bevonden koors. Raadbleegden het dokterboek en gaven hem de geschikte medezijnen.*

13 jan. V.M. *Idem van gelegenheid. P. de Groot eenigzins rustiger maar zeer afgefallen zoodat hij niet meer op zijn beenen konde staan. Bewerkstelden alle middelen voor den zieke.*

14 jan. V.M. *Flinke passaat koelte.*

P. de Groot meensd al de zelfde omstandigheden. Weinig eetlust.

15 jan. V.M. *Idem van gelegenheid. P. de Groot zoms zware koors en scheen hem ook in de keel zeer te doen alsmede in zijn hooft en hals. Wij deden wat wij konden hem te helpen en hielden aldoor de wacht bij hem.*

16 jan. V.M. *Idem. P. de Groot al meer achteruit gaande. Zoms buiten kennis. Konden niet anders doen dan een weinig drinken en sago naar binnen krijgen.*

17 jan. V.M. *Idem als boven. P. de Groot gaandewech minder wordende. Konden niets meer naar binnen krijgen. Zeer kort en zwaar ademhalende zoodat wij en ergste vreesden. Stelden alles nog in 't werk wat bij zoo geval nodig is.*

17 jan. A.M. *Lichte koelte, bewolkte lucht. P. de Groot zoms nog elder oogenblikken.*

18 jan. H.W. *Idem. Hadden een zeer onrustige nacht bij de zieke.*

18 jan. V.M. *Idem. P. de Groot gaandeweg minder. Bekwamen geen spraak meer uit hem en zagen einde naderen.*

19 jan. A.M. (zie afb. B.15 waarvan het volgende het transcript is)

P. de Groot zagen wij al meer en meer zijn einde naderen. Zware ademhaling, de borst erg op en neer gaande tot hij in den namiddag 4^u 10' scheepstijd of 7^u 5' tijd Greenwich de laatste adem uit blies. Betruurden deze toestand zeer vooral door zijn vader. Gingen hem nog dienzelfde avond uit bet aan dek leggen in een zeil bewikkeld.

De ondergeteekende de vader van de gestorvene

Jan de Groot

zie afb. Leeningmijde *f. 170*

Thermometer	VOORVALLEN EN OPMERKINGEN.
	<i>P. de Groot zagen wij al meer en meer zijn einde naderen zware Adem haling de borst erg op en neer gaande tot hij in den namiddag 4^u 10' scheepstijd of 7^u 5' tijd Greenwich de laatste adem uit blies betruurden deze toestand zeer vooral door zijn vader. Gingen hem nog dienzelfde avond uit bet aan dek leggen in een zeil bewikkeld.</i> <i>De ondergeteekende de vader van de gestorvene</i> <i>Jan. de Groot</i> <i>Stuurman</i> <i>2de Stuurman</i>

Afbeelding B.15: Scheepsjournaal op 19 jan. A.M.

20 jan. P.V. Des avonds om 6 uur zetten wij op de gebruikelijke manier en plechtigheid P. de Groot overboord. Alzoo is Jan Pieter de Groot overleden den 18 januari 1900 des namiddags te 4 uur 10' of 7^{uur} 5' Greenwich tijd in den ouderdom van ruim 16 jaren, zoon van J. de Groot

*en Jacoba van de Wetering.*⁸

20 jan. E.W. *Passaat weder . . .*

Zo staat het droeve verhaal over de ziekte en het overlijden van Jan Pieter in het journaal temidden van de mededelingen over het weer en de wind. Het grootste deel is door de stuurman geschreven, dat over het overlijden werd door grootvader zelf geschreven naar ik uit het handschrift meen te kunnen opmaken.

Toen Jan Pieter overleed bevond het schip zich in de Atlantische Oceaan in het Kaap Verde-bekken op 16°53' noorderbreedte, 38°50' westerlengte. Een week later kwam men op de plaats van bestemming, Port of Spain, de haven van Trinidad. De terugreis nam 43 dagen in beslag.

Grootvader was toen 52 jaar. Hij is daarna aan wal gebleven bij zijn vrouw, zijn laatste zoon — mijn vader — en diens twee zusters. De *Zeenymph* werd in hetzelfde jaar verkocht. Naar uit de brief, die grootvader bij zijn ziekte namens het personeel van de houtzaak ontving, valt op te maken dat hij zich met (de leiding van) deze zaak heeft beziggehouden. Dat hij aan wal is gebleven zal in ieder geval mede de bedoeling hebben gehad zijn vrouw, die door het verlies van twee zoons depressief was geworden, bij te kunnen staan.

Onze eerste zoon Jan Pieter is naar deze overleden Jan Pieter genoemd. Die wordt in het journaal steeds met P. de Groot aangeduid. Zijn roepnaam zal dus Pieter zijn geweest. Ook in het bericht over zijn overlijden staat nog P. de Groot maar in dat over zijn zeemansbegrafenis is het aanvankelijke Pieter verbeterd in Jan Pieter. Dat moet dan ook zijn volle naam zijn geweest, wat ook de mening van mijn vader was.

Een havenjournaal

In de beide scheepsjournaals komen telkens aparte gedeelten over het verblijf in een haven voor. Deze worden havenjournaals genoemd. Ze dragen vanzelfsprekend een geheel eigen karakter. Om daarvan enige indruk te geven laat ik hier bij wijze van voorbeeld dat van de laatste reis naar Trinidad volgen. Het zeejournaal eraan voorafgaande eindigt met:

Kruisden over en weer in de Golf van Paria. Hadden het des morgens zeer stiltjes. Tegen middag kregen wij een mooi koelte van OZO.

⁸Voor de duidelijkheid: Jan Pieter de Groot is op 18 januari 1900 des namiddags overleden en dezelfde avond in een zeil aan dek gelegd. De volgende dag, op 19 januari des avonds om 6 uur is zijn lichaam overboord gezet. [JPG]

*Zetten daar mede onze koers op Port of Spain.
Kwamen tegen 6 uur avonds ten anker in 5 vadem water. Maakten de zeils vast en stookten genoegzaam ketting. Verzagen ons van een goede brandende ankerlantaarn en liepen wacht door een man. Zie verders havenjournaal.*

Daarna volgt het havenjournaal.

Golf van Paria Trinidad, 1900

*Havenjournaal gehouden aan boord barkschip Zeenymph.
Kapt. J. de Groot voor de reize van Trinidad naar Rotterdam.
Met een lading asphalt.*

Zondag 28 jan. *Liggende op de reede van Port of Spain. Kregen dien morgen de havenmeester aan boord en vierden verder de dag des 's Heeren.*

Maandag 29 *Gingen des morgens anker op en zeilden een weinig nader aan de wal. Zetten vervolgens de booten uit en klareerden dien dag in en maakten vervolgens schoon schip.* *P lens*

Dinsdag 30 *Zetten dien dag het schip buiten in de verf en verzagen hier en daar het koper buiten boord dad er in zee paar bladen waren afgeslagen.*

Woensdag 31 *Gingen des morgens om 11 uur onder zeil en zeilden vervolgens naar Labrea naar onze laadplaats. Lieten aldaar ten 3^u 30' het anker vallen in 10 vadem water zijnde op de ballasplaats. Staaken genoegzaam ketting en lieten des nachts wacht lopen door een man voorzien van een helder brandende lantaarn volgens costume.*

Donderdag 1 febr. *Loste dien dag een groot deel ballast. Pomp lens*

Vrijdag 2 *Idem dien dag nog ballast.*

Zaterdag 3 *Namen dien dag twee lichters met asphalt over, bestaande uit 180 vaten dienende voor stifting.* *Pomp lens*

Zondag 4 *Vierden wij den dag des 's Heeren.*

Maandag 5 *Laden des morgens een lichter van 107 vaten en vervolgens verders met ballast lossen.*

Dinsdag 6 *Waren dien dag te vergeefs wachtende op meer lading.*

Woensdag 7 *Kregen dien dag twee lichters met 200 vaten lost. Vervolgens weer ballast.* *Pomp lens*

En zo ging het verder tot alle lading was ingenomen. Dat was op 22 februari. Dat laden en ondertussen ook ballast lossen duurde dus al bij al zo'n drie weken. Daarna vertrok men.

Vrijdag 23 febr. *Gingen des morgens anker op. Zetten alle dienstdoende zeilen en zetten koers op Port of Spain. Frische passaatkoelte. Kwamen om 1 uur op de reede van Port of Spain. Ten anker in 4 vadem water. Staken genoegzaam ketting en klaarden dek op. Pomp lens*

Zaterdag 24 *Kregen dien dag frisch water a/b voor de reis en eenige benodigde proviand. Pomp lens*

Zondag 25 *Vierden wij de dag des 's Heeren.*

Maandag 26 *Klareerden dien dag uit. Maakten de luiken met dubbele persenning dicht en maakten alles zeevast en voor vertrek gereed. Werden dien dag van alles klaar. Pomp lens*

Dinsdag 27 *Lichten des morgens om 9 uur het anker. Zetten alle dienstdoende zeilen bij en vertrokken van Port of Spain. Zetten koers op de Grote Boeco. Het schip is verders van al het nodige goed voorzien. Schip en tuig alles in de beste orde zoo dad wij met Gods hulp onze reis kunnen volbrengen. Zie verder zeejournaal.*

Dinsdag 27 februarie 1900

*Schipper J. de Groot
Stuur^m S. Oosterveld*

Het is helaas niet goed doenlijk veel meer uit de journaals weer te geven, het verhaal zou daardoor wat eenzijdig worden. Toch wil ik, zij het verkort, nog één voorbeeld geven omdat daarin de invloed van het weer op de zeilvaart er zo uit spreekt. Het is het havenjournaal uit Delfzijl⁹. De *Zeenymph* was uit Delfshaven vertrokken om via Delfzijl naar Trinidad te gaan. In Delfzijl werd weer een havenjournaal geschreven (afb. B.16).

Havenjournaal gehouden te Delfzijl

Donderdag 20 dec. 1894 *De wind (? onleesbaar) ONO frische koelte. Wij maakten 's morgens schoon schip. Des nam kregen wij een havenloods a/b, ligten toen het anker op en werden daarna door de sleepboot Maarten Pöpelan op aanwijzing van de loods in de haven van Delfzijl gesleept alwaar wij het schip voor en achter met ankerketting vast meerden. Klaarden daarna het dek op. Pomp lens*

⁹Dit havenjournaal is opgenomen in het eerste scheepsjournaal lopend van 1894 tot 1896. [JPG]

Afbeelding B.16: Havenjournaal gehouden te Delfzijl.

Vrijdag 21 *De wind westelijk. Goed weer. Wij losten dien dag $\pm$ 58 ton ballast.* P lens

Zaterdag 22 *De wind westelijk. Zeer onstuimig weer. Wij maakten schoon dek en verrichten verder het noodige.*
In den nacht van zaterdag op zondag waaide het een harde storm van het NW waardoor het water in de haven zeer hoog wies en daardoor zee deed ontstaan het welk ons eenige averij aan kluizen en achterschip veroorzaakte. P lens

Zondag 23 *De wind westelijk. Goed weer. Wij hielden rustdag.* P lens

Maandag 24 *De wind westelijk. Goed weer. Wij verrichten dien dag gewoon scheepswerk.*

Dinsdag 25 *1^e Kerstdag goed weer. Wij hielden rustdag.* P lens

Woensdag 26 dec. *De wind westelijk. Regenachtig.*
2^e Kerstdag. Wij hielden rustdag. P lens

Donderdag 27 *De wind NW. Zeer onstuimig weer. Wij verrichten de gewone werkzaamheden.* Pomp lens

Vrijdag 28 *De wind WZW. Goed weer. Wij losten in de loop van den dag een ligter ballast en kregen een ligter met 870 balen haver langsijde.* P lens

Zaterdag 29 *De wind WZW. Zeer onstuimig weer, met sneeuwbuien. Wij maakten 's morgens met matten en droog hout het achterraum klaar en*

namen daarna 512 balen haver over die allen door werklieden werden verstouwd.
Pomp lens

Zondag 30 *De wind WZW. Onstuimig weer met sneeuw. Wij hielden rustdag.*
P lens

Maandag 31 *De wind noordelijk met sneeuwbuien. Wij laden dien dag 358 balen haver en losten daarna het restant ballast uit en pompten voor weinig water.*
P lens

Dinsdag 1 jan. 1895 *De wind ONO. Goed weer. Wij hielden rustdag.*
Pomp lens

Woensdag 2 *De wind ZW. Harde koelte met sneeuwbuien. Wij een ligter met haver langs zijde waarna wij dien dag 690 balen (...onleesbaar) inladen.*
Pomp lens

Uit het relaas valt niet goed op te maken wie in Delfzijl aan boord waren en wie niet. Het handschrift van het havenjournaal laat zien dat het door de stuurman werd geschreven. Maar was grootvader erbij of vierde hij de feestdagen thuis bij vrouw en kinderen? Beide zijn mogelijk. Zeker is, dat een deel van de bemanning op het schip aanwezig was. Dat blijkt uit het vervolg van het havenjournaal. Het innemen van lading ging door maar niet zonder storende gebeurtenissen.

Zondag 6 *De wind NO. Goed weer, wij hielden rustdag.*
De matrozen W. de Zwaan en H. de Bruin werden uit hoofde van twist en verregaande brutaliteit tegen de kapitein en stuurlieden dien dag uit hunne dienst ontslagen.

De kapitein was dus wel aanwezig, in ieder geval op zondag 6 januari.

Maandag 7 *De wind NO. Frische koelte. Wij laden dien dag 870 balen haver*
P lens
Nog werd dien dag op zijn eigen verzoek uit de dienst ontslagen den matroos C. Pronk en gelijktijdig met de voorn matrozen afgemonsterd.
Zondagavond was de lichtmatroos D. Fekkens zonder verlof aan wal gegaan en kwam maandagmorgen omstreeks 10 uur weer aan boord, en is dientengevolge straf schuldig.

Het laden met lichters ging weer door, er kwamen nu ook uien bij.

Maandag 14 *De wind ZZO. Vriezend weer. Wij verrichten gewoon scheepswerk*
P lens
Des morgens werd de lichtmatroos D. Fekkens wegens onzedelijkheid door de 1^e stuurman uit zijne dienst ontslagen en afgemonsterd.

Deze figuur was een week eerder zonder toestemming te hebben gevraagd aan wal gegaan. En dan nog *onzedelijkheid* — een term die nu niemand meer in de mond lijkt te durven nemen — eruit met die vent. Maar, het was sinds de vorige dag gaan vriezen. De gevolgen daarvan zouden blijken. Het laden werd onregelmatig, de aanvoer stokte blijkbaar door het vriezende weer. De tijd verstreek, het schip was beladen maar vertrekken kon men niet naar uit het vervolg blijkt.

Maandag 28 *De wind ZW. Mooi weer doch hard vriezend, de haven en de Eems vol ijs. Wij maakten in de loop van den dag het schip zeilklaar. Sloten de luiken met dubbel persinnings dicht, de masten en pompen waren met dubbel krangen voorzien. Wij namen verders nog eenig proviand en wat verders voor een lange zeereis benodigt is aan boord. Het schip was tot op heden hecht dicht en sterk en in alle opzichten in staat om met Gods hulp de reis naar eisch te volbrengen.*

Het schip was nu weliswaar zeewaardig bevonden maar *de Haven en Eems overdekt met ijs*. Pas op 19 februari ging het voor het eerst wat dooien maar nu verhinderde het drijfijis in de Eems het vertrek. Het dooide wel min of meer maar op 1 maart was het nog: sneeuw, regen en hagelbuien. Toch zag men de mogelijkheid te vertrekken naderen.

Uiteindelijk kon men dinsdag 4 maart 1895 met behulp van een sleepboot door het drijfijis heen vertrekken. Schip en bemanning hadden ruim een maand op goed weer moeten wachten. Hier komen we Cornelis de Groot als lid van de bemanning — scheepsjongen — tegen. Nog geen jaar later zou hij na tot lichtmatroos te zijn bevorderd op zee verongelukken. Curieus is het feit, dat nu een passagier meeding. Dat zal een avontuurlijk man zijn geweest, in die tijd de ongemakken en gevaren van de zee te durven trotseren zegt wel wat!

Zo geeft ieder havenjournaal weer een ander beeld te zien. De terminologie ligt vrijwel vast maar vertoont toch ook variaties, naar het zich laat aanzien mede afhankelijk van de schrijver. Het hierboven weergegeven stukje uit het havenjournaal in Delfzijl begint in een vrij ervaren handschrift met weinig taalfouten. Nadat de betreffende stuurman op eigen verzoek is afgemonsterd begint een andere stuurman in een keurig schools schrift. Hij schreef ook het havenjournaal in Barbados, de plaats waarheen het schip na Delfzijl terecht kwam. Een stukje daaruit:

Havenjournaal te Barbados

Zondag 14 april *Frische koelte. Heldere lucht. Bemerkten om 1 uur dat het schip drijven ging waardoor wij genoodzaakt waren het tweede anker te laten vallen in 17 vadem water. Staken zooveel ketting totdat het*

anker hield. Kwamen echter hierdoor dicht in de nabijheid van de n.s. gaffelschoener Mimi zoodat bij het rondzwaaien wij moeite hadden de schepen vrij van elkander te houden. Staken met 8 glazen de wacht op met 1 man en 1 officier aan dek. Branden het vereischte ankerlicht.

Maandag 15 april *Ongestadige koelte. Buijeg met regen. Brachten een lijn uit en haalden uit de nabijheid van voormelde schoener. Vierden verder feestdag.¹⁰ Branden het vereischte ankerlicht.*

Dinsdag 16 april *Maakten ten 5 1/2 uur overal.¹¹ Brachten het laadgerei op en maakten alles klaar om te lossen. Staken met 8 glazen de wacht op met 1 man aan dek. Branden het vereischte ankerlicht.*

Woensdag 17 april *Maakten ten 5 1/2 uur overal. Kregen om 6 uur een lichter langszij en begonnen te lossen. Losten den dag 600 zak haver. Alles in goeden staat. Staken met 8 glazen de wacht op met 1 man. Branden het vereischte ankerlicht.*

En zo voort. Alles heel keurig en vrijwel zonder taalfouten. Wat het laatste betreft, wat toen al dan niet fout was is zonder kennis van de destijds geldende spelling niet met zekerheid vast te stellen. *Ongestaardig*, een nogal eens voorkomende spelling kan moeilijk juist zijn geweest maar of het toen ongestaardig of ongestadig had moeten zijn — beide komt voor —, ik zou het niet weten. De eerste officiële spelling dateert van 1805 (Siegenbeek), de daaropvolgende uit 1863 (de Vries en Te Winkel). Deze gold nog tijdens mijn schooljaren. Mijn grootvader en zijn tijdgenoten zouden dus dezelfde orthografie hebben moeten hanteren als ik in mijn jeugd. Toch komt de spelling uit de journaals en de andere geschreven documenten uit die tijd mij soms heel vreemd en bovenal inconsequent voor. Het opvallende in het zojuist weergegeven gedeelte uit een journaal is, dat hoofdletters bijna geheel ontbreken, ook daar waar je ze zou verwachten. Wat ook opvalt is dat men, schrijvende in de onvoltooid verleden tijd, bij werkwoorden waarvan de stam op een d eindigt — b.v. branden — de d niet verdubbelt wat in ieder geval de schijn van een tegenwoordige tijd wekt.

Al met al neig ik tot de conclusie dat mijn grootvader en zijn stuurlieden de orthografie — zo zij die al kenden — slechts in beperkte mate toepasten bij gebrek aan een degelijke schoolopleiding. Meer dan een lagere schoolopleiding zullen ze niet hebben gehad. Wat hen blijkbaar in het geheel niet belette met een zeilschip de zeeën te bevaren en in vreemde landen zaken te doen!

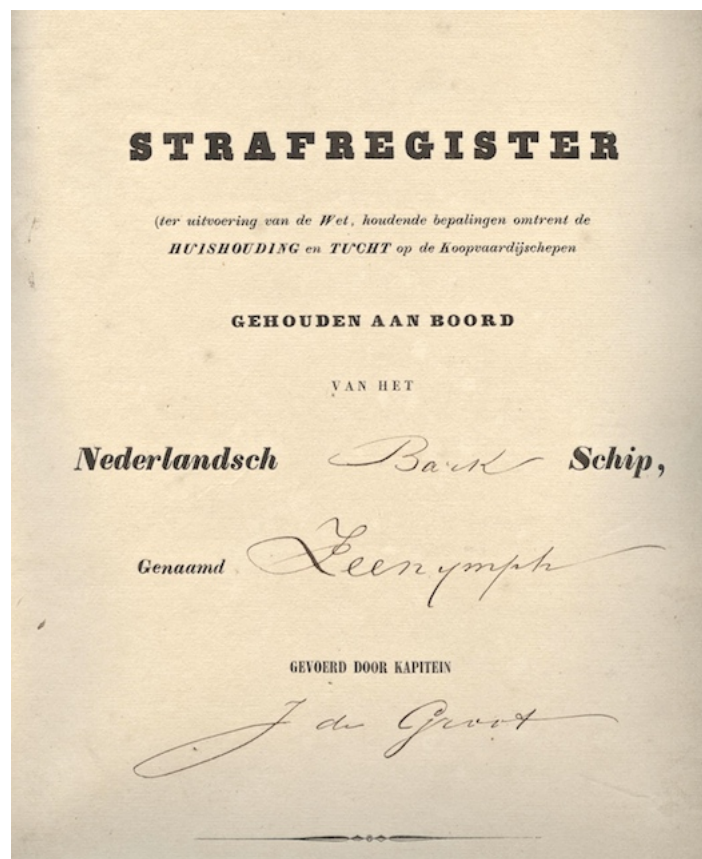
¹⁰Het was 2^e Paasdag. [JPG]

¹¹overal maken: de bemanning laten aantreden. [JPG]

Hoe vaker je in de zee- en havenjournaals leest, des te meer gaan de mensen en de omstandigheden waaronder ze verkeerden voor je leven. En daarmee stijgt dan de bewondering, althans bij mij, voor wat ze presteerden. Met een betrekkelijk geringe theoretische opleiding en zonder al de technische hulpmiddelen waarover wij nu beschikken volbrachten zij hun gecompliceerde taken.

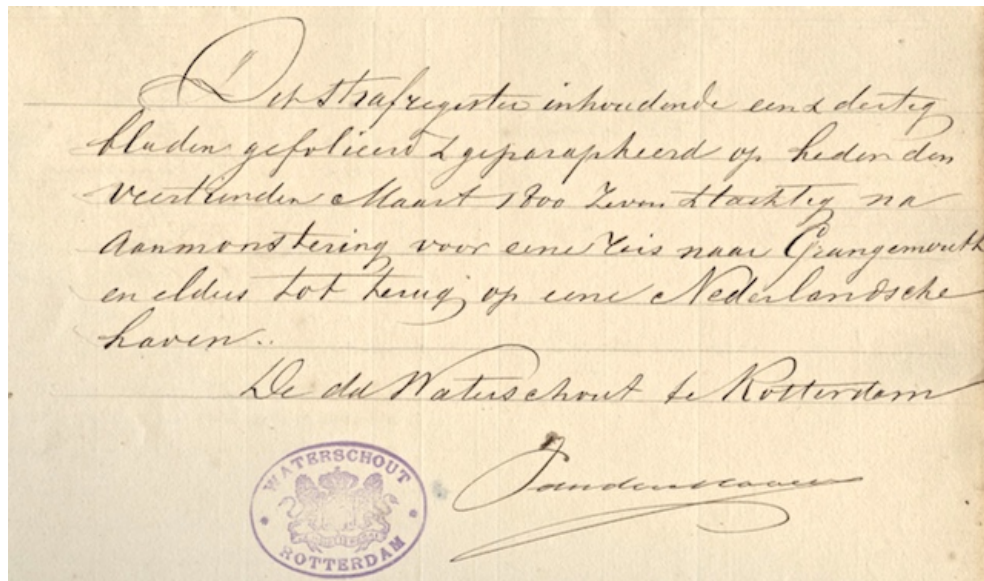
Ik zou over de journaals nog bladzijden vol kunnen schrijven maar dat zou te ver voeren.

B.3 Het strafregister

Afbeelding B.17: Titelblad Strafreger.

De titelpagina is in afb. B.17 weergegeven. Na een paar bladzijden met voorbeelden over de wijze van invulling komt er een blanco bladzijde met de tekst van afb. B.18.

Afbeelding B.18: Deel van het voorwerk van het strafregister.

Op het fraaie stempel staat 'Waterschout Rotterdam', voorzien van het Nederlandse wapen. Latere stempels hebben de tekst 'Rijkshavenmeester en Waterschout'. Zo'n waterschout was (is?) een bijzonder ambtenaar van de rijkspolitie en was hulpofficier van Justitie. Het boek had een tweeledig doel, namelijk de mogelijkheid er de opgelegde straffen in op te schrijven — wat tot justitiële vervolging in Nederland kon leiden — en de vastlegging van het feit dat de waterschout de aanmonstering van de bemanning naar een al dan niet gespecificeerde buitenlandse haven had geregistreerd. In dit register, dat loopt van 1887 tot en met 1899, komt slechts één strafzaak voor namelijk het volgende.

*Gezien na aanmonstering voor eene
reis naar Jamaica via Newport & elders tot terug,
op eene Nederlandsche haven.*

Rotterdam 1 februari 1899

*De Waterschout
S.B. Ott*

Over de strafzaak staat het volgende te lezen.

*Gestraft met hetgeen de rechter in Nederland voegzaam zal oordeelen
ter zake hier vermeld.*

*De stuurman ordeneerde de vermelde perzoonen om 6 uur avonds lens
te pomppen, waarop hij ten antwoord kreeg het bij hoog en laag zes
uur was en zich niet verplicht achten langer dan 6 uur te werken.*

Waarna ik als gezagvoerder zijnde voor het logies ben gegaan en heb gevraagd waarom willen jului niet pomppen, waarna de matroos H. Hansen, J. Heere en H. Winnepenninks uit het logies kwamen en eerste genoemde matroos met de vuist voor mij ging staan te vloeken en te drijgementen waarop ik mij verwijderde in de kajuit.

Zondag 22 dezer liep de matroos H. Hansen morgens aan dek te vloeken en te stampvoeten en gemeene liederen te zinggen waarvan alles in journaal breedvoerig is ingevuld.

J. de Groot Schipper

H de Kromme Stuurman

J Lukje Kok

Gezien aan het Consulaat der Nederlanden te Narva D 16/28 May 1887.

de Consul

W. Wieschoff

EXHIBITUM

door ons Kantonrechter van het Kanton Rotterdam n°2 op den 20 juni 1887

J. Hazenberg

B.4 De rekening-courant van kapitein J. de Groot

De rekening-courant omvat diverse soorten verantwoordingen. Het zijn in de eerste plaats tegenover elkaar liggende bladzijden *Debet* en *Credid*, waartussendoor hier en daar *Rekeningen klein uitgaaf* en een enkele maal *Spezevicatie* van in de havens gedane uitgaven.

De kapitein was wettelijk verplicht op de een of andere wijze boek te houden van de inkomsten en uitgaven ten behoeve van het schip. Dat was geregeld in het al eerder genoemde Wetboek van Koophandel, dat zei (zie paragraaf B.2)

Art.358. De schipper is verpligt een dagregister of journaal te houden, hetwelk moet bevatten:

(...)

9. De ontvangst en uitgaaf betreffende het schip en de lading, en, in het algemeen, alles wat schip en lading betreft, en tot het doen van rekening en verantwoording, of tot het maken of afweren van eenige vordering aanleiding zoude kunnen geven.

De verplichting gaat volgens dit artikel, als ik het goed zie niet zo ver, dat daartoe ook het bijhouden van de rekening-courant van de schipper met de

reder behoort maar een bezwaar tegen het opnemen ervan in het verplichte kasboek valt er niet aan te ontlenen. Hoe dat zij, de rekening-courant is tegelijkertijd een kasboek en omgekeerd.

Het boek bevat weliswaar uitsluitend een financiële verantwoording maar geeft toch veel informatie over de reizen die grootvader ondernam, over wat in de havens moest worden gedaan, over de lading en allerlei andere zaken.

De primaire inrichting van het boek blijkt uit het min of meer willekeurig gekozen voorbeeld; de afbeeldingen B.19 en B.20 tonen de balans met de debet- en creditbedragen vanaf 20 september tot 27 december 1879. Daaruit blijkt o.a. dat grootvader *f* 50,- en later *f* 60,- per maand verdiende, welk bedrag in ieder geval voor een deel aan zijn vrouw werd uitbetaald. Maar voor een deel, want telkens komt de post *Mij komende* voor. Hoe het precies zat kan ik bij gebrek aan voldoende boekhoudkundige kennis niet uitmaken. Hoe nieuwsgierig ik eigenlijk ook ben naar de toenmalige verhoudingen. Daar was ik als kind al nieuwsgierig naar. Ik herinner me nog ooit eens aan vader te hebben gevraagd: zou opa wel een Spijker — dat was toen een equivalent van een Rolls Royce — kunnen betalen? Heel gek dat zo'n vraag in het geheugen is blijven hangen!! Hoe dan ook, daaruit blijkt dat bij mij de gedachte — waarvandaan? — had postgevat dat grootvader over niet zo beperkte financiële mogelijkheden beschikte. Op de een of andere manier had bij mij blijkbaar de gedachte postgevat dat opa 'rijk' was. Maar wat daartoe aanleiding gaf, ik zou het met geen mogelijkheid weten.

Uit het voorbeeld blijkt, dat de gage van grootvader over vrij lange perioden — hier 9 maanden maar dikwijls betrof het een vol jaar - als schuld van het schip, i.c. de *Broederschap* — werd geboekt. Oma kreeg deze gage uitbetaald. Soms is het duidelijk dat dit gewoon per maand gebeurde maar lang niet altijd is dat het geval. Hoe het met de gage en met *Mij komende* precies toeging, ik heb daar geen goed beeld van.

Het is mij, mede bij gebrek aan een redelijke boekhoudkundige kennis, niet duidelijk hoe de financiële verhoudingen tussen grootvader en de reder, zijn schoonvader, precies lagen. Ik denk dat hij de *gratevicaties* en dat deel van zijn gage dat niet voor het huishouden nodig was niet opnam maar in de zaak stak. Dat zou dan verklaren dat hij later als aandeelhouder in de zaak te boek is komen te staan.

Dat 'de zaak' als familievennootschap met de familie zo zijn eigen problemen had herinner ik me uit de gesprekken tussen mijn vader en moeder nog heel goed. Bij vader ging, als de keus moest worden gemaakt tussen uitkering van dividend of investering ervan in de zaak, het laatste altijd voor.

1829	In Het Courant met C. de Van de Wetering	
Debet te	Selfshaven	
September 28	to Elzevier aan brood wisch en beorgeren der brief	f 5—
November 12	to Elzevier brood wischen beorgeren der brief	" 5.80
" 18	to Leds Freijen in komende Kassefluit	" 4.00
" "	to Spontverloen van J. Strembergen	" 14.25
" "	to Vern 1 dag een licht matras	" 1.70
" "	aan wisch vleesch	" 3.93
" "	" " brood	" 5.61
" "	Rekening van Kleinbloessem	" 2.40
" "	aan Brod stenkool	" 80
		f 43.49
" "	Rekening van afkomstiging	" 273.42
" "	Reyn zagie van af 20. Maart tot 1 ^{ste} met 27 December 1829 en 9 maanden a 50 =	450.—
		866.91
" "	Cost af voor aan van de Wetering dit blijven tegen 7/8	100.—
		f 866.91
	Saldo	144.66
	to Komende	f 44.66
	Selfshaven den 27 December 1829	
	Rap. J. de Wetering	

Afbeelding B.19: Uit het rekening-courantboek, debetzijde.

Maar verscheidene oudere neven en nichten van vader waren voor in ieder geval een substantieel deel van hun inkomsten op de zaak aangewezen, zij prefereerden dus de uitkering van dividend boven het investeren van de verdiende winst in de zaak. Zo, door dergelijke gesprekken tussen mijn ouders, raakte ik van huis uit een tikkeltje op de hoogte van de financiering. Ik denk dat ik daarvan de gedachte heb overgehouden, dat je opbrengst van bespa-

heeft misbruikt.¹²

Terug naar de rekening-courant.

Het hele rekening-courantboek is in een keurig handschrift geschreven, naar ik aanneem dat van mijn grootvader zelf. Dat kan bijna niet anders want hij zal b.v. de posten *Mij komende* en *aan Mijn vrouw uitbetaald*, zijn privé-zaken dus, ook niet aan een stuurman hebben overgelaten. Bovendien, in de negen jaren die het boek beslaat, heeft hij diverse stuurlieden gehad. Zouden deze erin geschreven hebben dan zou dat aan een wisseling van handschrift merkbaar moeten zijn geweest. Op zich doet het er natuurlijk niet zo veel toe wie precies wat heeft geschreven maar ik vind het toch wel aardig eigenhandig door mijn grootvader geschreven teksten in bezit te hebben. Het maakt op mij de indruk een vrij geschoold en tevens schoolschrift te zijn, waarbij de spelling om het zacht te zeggen soms wat afwijkend is. Wat bijvoorbeeld te zeggen van $1/2$ *zervieskob en schoodeltjes mede 6 kommen en een melkkan?*

Naast de rekening-courantbladzijden zijn die over de *Klein uitgaaf* interessant om te lezen. Ook hiervan een voorbeeld (afb. B.21).

<i>Debet</i>	<i>Rekening Klein Uitgaaf te Delfshaven</i>	
<i>1878</i>		
<i>Augustus 17</i>	<i>te Elseneur aan boord</i>	
	<i>en bezorgen der brief</i>	<i>f 5,50</i>
<i>31</i>	<i>te Elseneur aan brood visch en</i>	
	<i>bezorgen der brief</i>	<i>f 3,60</i>
<i>September</i>	<i>Inkomende loods fooijen</i>	<i>f 2,60</i>
	<i>een vlesch wijn</i>	<i>f 1,-</i>
	<i>een vaatje bier</i>	<i>f 1,55</i>
	<i>Huurgelden aan J. Nap</i>	<i>f 4,-</i>
	<i>Loodsgelden van Delfshaven naar zee</i>	<i>f 15,96</i>
	<i>voor aanmonstering</i>	<i>f 5,18</i>
	<i>voor schrijfbehoeften</i>	<i>f 0,50</i>
	<i>aan twee keeren visch</i>	<i>f 1,50</i>
	<i>Uitgaand loods en amtenaar fooijen</i>	<i>f 2,50</i>
	<i>betaald difrend wegen zomer en</i>	
	<i>winterdienst. in loodsgelden</i>	<i>f 3,04</i>
	<i>aan een vaatje haaring</i>	<i>f 2,00</i>
	<i>Brief porto</i>	<i>f ,10</i>
	<i>Klein uitgaaf</i>	<i>f 49,09</i>

¹²Ik denk dat ik mede op basis van mijn jeugdherinneringen in dit verband steeds de neiging heb gehad zeer conservatief te financieren. Men lette op dat 'mede' want er steekt natuurlijk meer achter.

Lebet 1878		Rekening Klein Uitgaaf te Delfshaven	
Augustus	17	te Elmenor aan brooden	
		bezorgen der brief	5 50
"	31	te Elmenor aan brood wisch en	
		bezorgen der brief	3.60
September		In Komende Loos Feijen	2.60
"		een Vlesch wijn	1. —
"		een Waaige bier	1 55
"		Fluur gelden aan J. Dapp	4. —
"		Loos gelden van Delfshavermade	15.96
"		Wor van schuitering	5 10
"		voor schijf behoeftens	0.50
"		aan twee Kruken wisch	1 56
"		Mit gaand loos en Antennaar Feijen	2.50
"		betuuld dafend wigen zomer en	
		Winterdienst. aan loos gelden	3 04
"		aan een Waaige haring	2.00
		Brief porto	—
		Klein Uitgaaf =	49.09
Marsfluis den 3 October 1878			
Rapt J. de Groot			

Afbeelding B.21: Rekening Klein Uitgaaf.

Dit waren de kleine uitgaven in Delfshaven voor de aanvang van een reis naar Riga. Natuurlijk werd er meer uitgegeven om het schip voor deze reis te bevoorraden. Wat dat was, vindt men op de voorgaande bladzijden van de rekening-courant. Voor het vertrek was het volgende aangeschaft (afb. B.22):

Credit	Ontvangen gelden voor de Eendracht	
1878	September 30	
Rekening	N ^o 1 L.H. Smits. Victualiën	f 49,48
"	" 2 H. Vijgeboom. Grutterswaren	" 25,15
"	" 3 P. Vermeijden. Spek en kaas	" 20,25
"	" 4 W. van der Zwaal. Klokmaker	" 5,05
"	" 5 F. Dun. Tabak en sigaren	" 4,85
"	" 6 F. Kleinbloesen. Smits' Werk	" 5,55
"	" 7 H. de Heeren. gele Vleesch	" 7,77
"	" 8 W. de Heeren. " groentemaatschappij	" 11,12
"	" 9 J. Bussemeijer. " Breda	" 8,75
"	" 10 J. de. Overvloedige. Knapenpluizen	" 3,10
"	" 11 J. v. d. Berg. " Soelke	" 1,68
"	" 12 S. Brummel. " Smits' Werk	" 15,00
"	" 13 P. Noordla. 68 ten Kullas	" 40,80
	Mit betaalde rekeningen	f 196,57
	Rekening van afkonding	" 122,06
	" van Montering	" 142,00
	Door mij op genomen	" 100,00
	Rekening klein mit gant	" 49,00
	Saldo	" 80,12
		f 689,84
	Saldo op de Staat der Gemeente	00,12
	Maasplan 3 October 1878.	
	Recht J. de Heeren	

Afbeelding B.22: Ontvangen voor de Eendracht.

Credit	Ontvangen gelden voor de Eendracht	
1878	September 30	
Rekening	N ^o 1 L.H. Smits. Victualiën	f 49,48
"	" 2 H. Vijgeboom. Grutterswaren	f 25,15
"	" 3 P. Vermeijden. Spek en kaas	f 20,25
"	" 4 W. van der Zwaal. Klokmaker	f 0,05
"	" 5 F. Dun. Tabak en sigaren	f 4,85

„	„	6 P. Klein. Kloef- en smitswerk	f 5,55
„	„	7 H. de Zeeuw. geb Vleesch	f 7,79
„	„	8 We ^d Meister. geb Groente en aartappels	f 11,12
„	„	9 J. Kustemeijer. geb Brood	f 6,75
„	„	10 K. Ouwendijk. Kooperslager	f 3,10
„	„	11 J. v.d.Berg. geb Melk	f 1,68
„	„	12 D. Brouwer. geb Suurkool & boontjes	f 15,—
„	„	13 P. Kordia. 68 ton Ballast	f 40,80
		<i>Uitbetaalde rekeningen</i>	f 196,57
		<i>Rekening van afmonstering</i>	f 122,06
		<i>aanmonstering</i>	f 142,—
		<i>Door mij opgenomen</i>	f 100,—
		<i>Rekening klein uitgaaf</i>	f 49,09
		<i>Saldo</i>	f 80,12
			f 689,84

Saldo Rederij op dato komende 80,12
Maassluis 3 october 1878, Kap^t J. de Groot

Waarom bovenaan *Ontvangen gelden* ... staat, terwijl het om uitgaven gaat ontgaat mij evenzeer als de vraag waarom de kop op de tegenoverliggende bladzijde *uitgaaf* vermeldt (afb. B.23).

<i>Alsmede uitgaaf te Delfshaven</i>	<i>Debet</i>
1878	
Augustus 26 Per saldo vorige rekeningen Memel	f 88,94
September 16 Aan contanten van Gebr. v. d. Wetering	„ 100,—
„ 23 „ „ „ „ „ „	„ 200,—
„ 28 „ „ „ „ „ „	„ 300,—
„ 28 ontvangen difrend van loosgeld	
tusschen Zeil of slepen van de vorige reis	,90
	f 689,84

Het is vreemd, inkomsten en uitgaven werden wat plaats en hoofd betreft gewoon verwisseld. Dat komt in het boek vaker voor. Soms staat credit links en debet rechts, soms ook weer andersom. Ik denk dat grootvader op dat punt wat slordig is geweest.

Uit de debetzijde blijkt, dat de reder de contanten niet ineens maar in enkele porties beschikbaar stelde. Dat is het steeds weerkerende patroon. Naar de reden c.q. de oorzaak daarvoor valt slechts te gissen. Het lijkt of het geld van hier en daar bijeengeschrapt moest worden. Misschien gaat het om heel zuinig financieren met een zo gering mogelijk beroep op bankkrediet. De bedragen waarom het ging lijken ons wel klein maar in

Als ... nede mit gaaf te Delfshaven Sebit

3878

Augustus 26	Per Saldo vorige rekeningensmiddelen	88.94
September 16	aan Contanten van Gebroeders Wetering	100. —
" 23	" " " " " "	200. —
" 28	" " " " " "	300. —
" 28	ontvangen cijfers van leestheid	
	tusschen deel of slepen van de overigen	.90

689.84

Afbeelding B.23: Uitgaaf te Delfshaven.

die tijd betekenden ze, rekening houdende met de inflatie, heel wat meer dan tegenwoordig.

Wat de bevoorrading betreft, waar het om ging is wel begrijpelijk alleen wat *geb* voor vlees en andere voedingsmiddelen te betekenen heeft, dat is me een raadsel. Het kan zijn dat er niet 'geb' maar 'gel' of 'gek' staat. 'Gel' zou geleverd kunnen betekenen, dat komt namelijk een enkele maal voluit

geschreven voor.

Opvallend is ook dat de lijst betrekkelijk beperkt is. Dat geldt met name voor het vlees. Andere malen werd *een vat vleesch* ingeslagen en wijn, bier en jenever. Het is daarom moeilijk vast te stellen wat en hoeveel (per persoon) op zee werd verbruikt. Daarachter te komen zou door de rekening-courant systematisch door te werken best mogelijk zijn maar mij gaat dat te ver. Alles bijeen genomen, geeft dit boek een interessant beeld van grootvaders handel en wandel op zijn reizen, althans voorzover het zijn in- en uitgaven betreft.

B.5 Diverse bescheiden over de reizen van kapitein J. de Groot

De papieren die, naar ik vermoed geheel toevallig, bewaard zijn gebleven bestaan uit:

- twee brieven en twee verklaringen van de Nederlandse consul in Genua in verband met de verkoop van *Willem de Zwijger*
- een stapel papieren afkomstig van de reis naar Hamburg, Wilmington (U.S.A.) en Fleetwood (U.K.).

Aanvullend op de in paragraaf B.1 al weergegeven brief en verklaring van de consul in Genua geef ik de andere brief en verklaring rond de verkoop van de *Willem de Zwijger* hier weer (afb. B.24).

*Den Heere W. S. van de Wetering.
Delftshaven*

Mijn Heer!

Ik schreef U zaterdag 11 een paar woorden en heden heeft kapt. De Groot U ook geschreven, om U de verkoop van Uw schip te bevestigen; maar, wellicht, heeft hij vergeten U te melden dat, bij inzending van de volmagt tot verkoop, op mijnen naam: (Joannes Ignatius van Ogtrop, Consul Generaal der Nederlanden te Genua) ook de bewijzen van eigendom moeten gevoegd zijn. Behalve deze stukken, moet ook eene schriftelijke verklaring van de Nederlandsche autoriteiten, dat de WILLEM DE ZWIJGER gevoerd door kapt. J. de Groot met geen schulden of hypotheeken belast zijn, worden overgelegd.

Om langdurigheid te vermijden, raad ik U aan, deze stukken door een bevoegd notaris te laten opmaken, en nadat dezelve door de Italiaansche consul te Rotterdam, gelegaliseerd zullen zijn, aan mij toe te zenden.

Ik zal niet nalaten kapt. De Groot in alles met raad & daad bij te staan, en teken met achting

Consulat General

des
Pays-Bas.

Lines, le 21 Mars 1881.

Den Heere W. J. van Wetering,
Delfshaven.

Mijn Heer!

Ik schreef U zaterdag 11 een paar woorden
en heden heeft Kapt de Groot U ook geschreven,
om U de Verkoop van Uw schip te beraden;
maar, wellicht heeft hij vergeten U te melden
dat, bij inzending van de Volmacht tot Verkoop,
op mijnen naam: (Joannes Ignatius van
Ogtrop, Consul General der Nederlanden, te Genue)
ook de bewijzen van eigendom, moeten gevoegd zijn.
Behalve deze stukken, moet ook een schriftelijke
verklaring van de Nederlandsche autoriteiten, dat
de "Willem de Zwijger", gevoerd door Kapt. J. de Groot
met geen schulden of hypotheek belast is,
worden overgelegd.

Om langdurigheid te vermijden, raad ik U
aan, deze stukken, door een bevoegd notaris
te laten opmaken, en nadat dezelve, door de
Italiaansche Consul, te Rotterdam, gelijktijdig
zullen zijn, aan mij toezenden.

Ik zal niet nalaten Kapt de Groot in
alles met raad & daad bij te staan, en teken
met achting,

de Consul General der Nederlanden,
J. J. van Ogtrop

Afbeelding B.24: Verkoop van de Willem de Zwijger.

de Consul Generaal der Nederlanden

J.I. van Ogtrop

De verkoop geschiedde in feite dus door de consul, wat voor de nieuwe eigenaar natuurlijk een betere garantie gaf dan dat bij het schip van een zekere kapitein De Groot gekocht zou hebben — zo deze dat als een onderdaan van een vreemde mogendheid dat al had mogen doen.

Maar blijkbaar moest er nog meer gebeuren want de kapitein en de stuurman kregen een afzonderlijke verklaring van de consul (afb. B.25).

Consulat Général des Pays-Bas

*Le soussigné Consul Général certifie que les
porteurs de la présente:*

Jean de Groot, agé de 32 ans

Nicolas Akkerman agé de 38 ans

sont des sujets néerlandais & tous deux marins

licenciés régulièrement dans ce port. Enfoi

de quoi il leur a délivré le present Certificat

Gênes, le 12 Avril 1881

le Consul Général des Pays-Bas

J.I. van Ogtrop

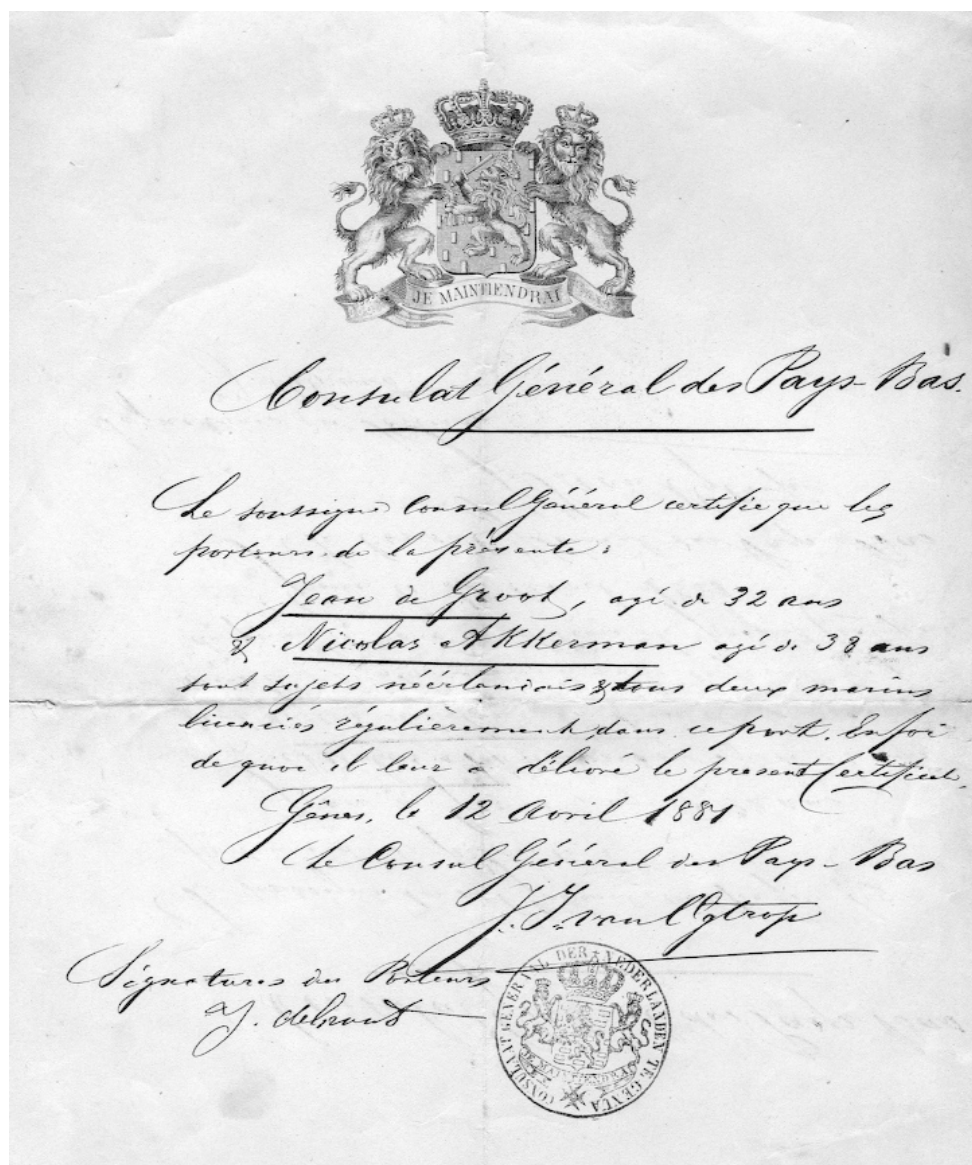
Signature des Porteurs

J. de Groot

Zo kreeg grootvader dus ook nog een Franse voornaam! Overigens, de handtekening van de stuurman ontbreekt. Zo nauw bleek het nu ook weer niet te steken. Waarvoor dit document heeft moeten dienen vermeldt de historie niet.

Van de reis naar Trinidad - Hamburg - Wilmington (U.S.A.) - Fleetwood (U.K.) is een menigte paperassen bewaard gebleven zoals rekeningen van de Lancashire & Yorkshire Railway Company en van de Lancashire & Yorkshire and London & North Western Railways and Harbour wegens vervoer, gebruik van haven en kraan. Ze laten zien wat een reeks administratieve en financiële zaken afgewikkeld dienden te worden bij het laden en lossen in een haven.

Dan zijn er nog een paar grote stukken: een 'Rosin-Charter', dat is een vervoerscontract voor hars, een 'Rosin Bill Lading', een laadbrief daarvoor, een verzekeringscontract voor deze reis, een 'Average Agreement' betreffende

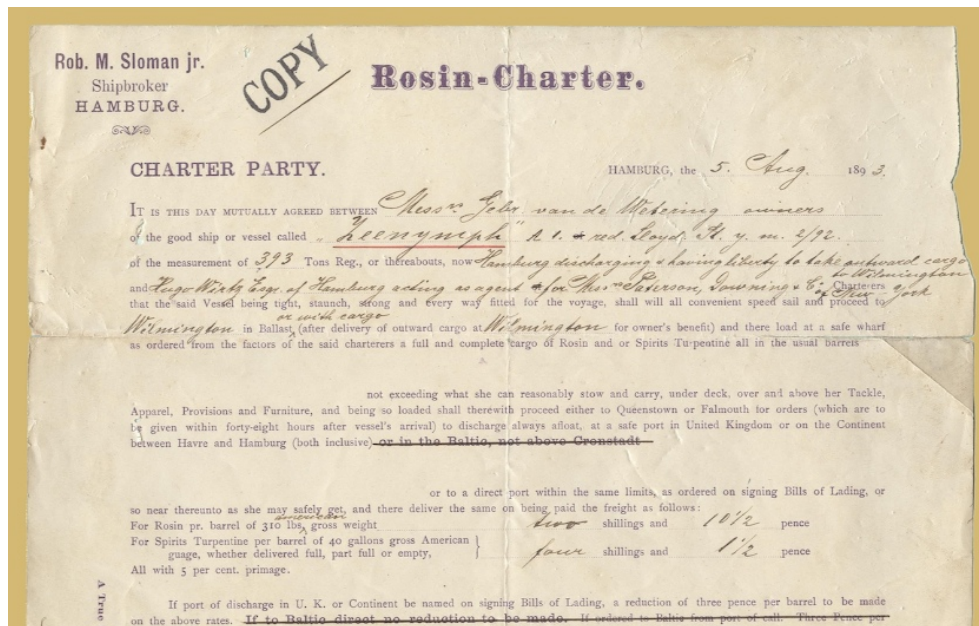

Afbeelding B.25: Een verklaring van de consul.

eventuele averij en een 'Extract of Log per Dutch bargue *Zeenymph* Wilmington to Fleetwood', waarin de omstandigheden waaronder opgelopen schade zijn vastgelegd — voor de verzekering naar ik aanneem.

Het is niet doenlijk dat alles over te nemen. Ik heb het volgende eruit geselecteerd. Het 'Rosin-Charter' is een gedrukt stuk, waarvan de vaste tekst is aangevuld met de hand geschreven gegevens (afb. B.26). Hieruit blijkt, dat in Hamburg waar de *Zeenymph* lag, een overeenkomst werd getekend met een scheepsmakelaar voor het vervoer van een aantal vaten hars

en vaten terpentijn.

Afbeelding B.26: De 'Rosin-Charter' overeenkomst.

ROSIN-CHARTER

CHARTER PARTY

Hamburg, the 5 aug. 1893

It is this day mutually agreed between Messrs Gebr. Van de Wetering owners of the good ship or vessel called Zeenymph A1. red. Lloyd. St. y. m. 2/92 of the measurement of 393 Tons Reg., or thereabouts, now Hamburg discharging & having liberty to take outward cargo and Hugo Wirtz Esqr. of Hamburg acting as agent for Messrs Paterson, Downie & Co of New York, Charterers that the said Vessel being tight, staunch, strong and every way fitted for the voyage, shall with alle convenient speed sail and proceed to Wilmington in Ballast or with cargo (after delivery of outward cargo at Wilmington for owners benefit) and there load at a safe wharf as ordered from the factors of the said charterers a full and complete cargo of Rosin and or Spirits Turpentine all in the usual barrels

not exceeding what she can reasonably stow and carry, under deck, over and above her Tackle, Provisions and Furniture, and being so loaded shall therewith proceed either to Queenstown or Falmouth for orders (which are to be given within forty-eight hours after vessel's

arrival) to discharge always afloat, at a safe port in United Kingdom or on the Continent between Havre and Hambrug (both inclusive)

or to a direct port within the same limits, as ordered on signing Bills of Loading, or so near thereunto as she may safely get, and there deliver the same on being paid the freight as follows:

For Rosin pr. barrel of 310lbs american gross weight: two shilling and 10¹/₂ pence,

For Spirits Turpentine per barrel of 40 gallons gross American guage, wether delivered full, part or empty: four shilling and 1¹/₂ pence,

All with 5 per cent primage.

Het contract gaat nog een heel eind verder met o.a. de bepaling dat de lading is *to be brought to and taken from alongside the vessel at merchant's risk and expense, but all lighterage required in loading to be at the vessel's expense*. De kosten en risico's van het lossen en laden per lichter zijn dus voor 'het schip'.

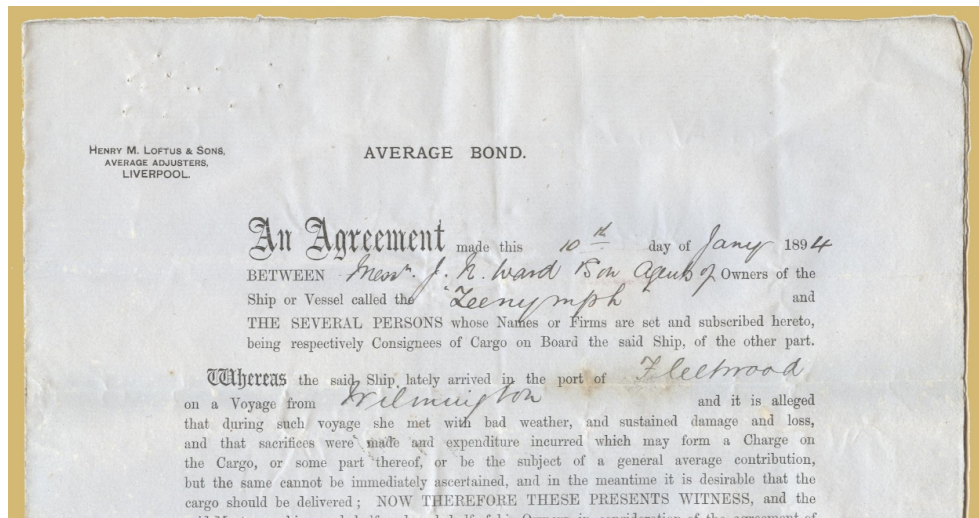
Verder wordt nog gesteld, dat de charteraar 16 achtereenvolgende dagen — behoudens de zondagen — en als dat niet lukt 10 dagen meer krijgt om de lading aan te voeren en als hij die overschrijdt 4 pence per ton per dag moet betalen wegens de daardoor veroorzaakte extra ligdagen. Tenslotte *The dangers of the seas mutually excepted*. Daarvoor werd door Gebr. Van de Wetering dan ook een afzonderlijke verzekering gesloten bij R. Mees & Zoonen. Het contract daarvan hoort eveneens bij de papieren die bewaard zijn gebleven.

Een volgend stuk heeft betrekking op de averij, die de *Zeenymph* opliep bij aankomst voor de haven van Fleetwood. Het is een 'Average Bond', ook 'Average Agreement' genoemd, een averijovereenkomst dus. De begintekst daarvan luidt (afb. B.27):

AN AGREEMENT made this 10th day of Jany 1894 BETWEEN Messr. J. N. Ward & Son Agents of Owners of the Ship or Vessel called Zeenymph and THE SEVERAL PERSONS whose Names or Firms are set and subscribed hereto, being respectively Consignees of Cargo on Board the said ship, of the other part.

en dan volgt een lang verhaal over de wijze waarop de schade zal worden afgehandeld, alles op zwaar geschept papier.

Daarbij behoort een 'Extract of Log', een uittreksel van het logboek — dat zal wel het scheepsjournaal zijn — waarin de oorzaak en de toedracht van de schade is vermeld. Het luidt als volgt (afb. B.28 toont de eerste alinea)

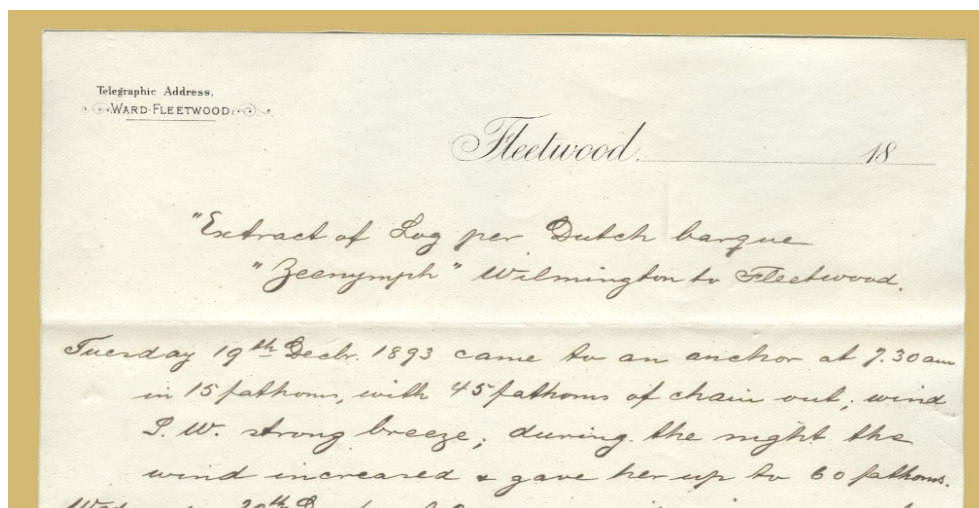

Afbeelding B.27: Een averijovereenkomst.

Extract of Log per Dutch barge 'Zeenymph' Wilmington to Fleetwood.

Tuesday 19th decbr. 1893. Came to an anchor at 7.30 am in 15 fathoms, with 45 fathoms of chain out; wind S.W. strong breeze; during the night the wind increased & gave her up to 60 fathoms.

Wednesday 20th decbr. at 2 am wind increasing from the West by North with very heavy sea; let go second anchor with 45 fathoms chain; at 7 am the tugboat came alongside to dock the vessel, but could not

Afbeelding B.28: Eerste alinea van het *Extract of Log*.

get anchors in time; during the day got starboard anchor onboard & the weather moderating hove in chain on port anchor to 45 fathoms; wind veering round to S.E. about noon.

Thursday 21th decbr. during the early morning the wind veered round to W.N.W. increasing with very heavy sea; gave the vessel chain to 90 fathoms at the hawsepipe; at 5 am wind still increasing to a hurricane with terrific sea; at 7 am steamer again came alongside to tow her into dock, but it was impossible to heave in the anchor owing to the sea running; the pilot then advised that the chain be slipped, as he considered the vessel was not in a safe position.

After consulting with my officers we decided for the benefit of all concerned, namely ship, cargo & freight, that the pilot's advice be followed, & we attached a buoy to the cable & slipped the anchor with 105 fathoms chain, & were taken in tow of steamer FYLDE, & safely docked. On sending a boat to pick up anchor, it was found, that the buoy had broken adrift or carried away.

Het schip lag in metrieke termen gesproken in ruim 27 m water op de rede aan eerst 82, later 110 m ankerkabel en toen de orkaan opkwam zelfs aan 164 m! De 'hawsepipe' komt in mijn dictionaire niet voor, wel 'hawser', dat tros betekent. Hawsepipe (zal hawserpipe moeten zijn) zal dan het kluisgat zijn geweest.

Bijlage C

Enkele oude boeken

C.1 Het psalmboek

Afbeelding C.1: Titelpagina van de psalmen en gezangen.

Het oude psalmboek is eerder al even ter sprake geweest (in paragraaf 1.2). Nu daarover meer.¹ Onder de beschadigingen die het heeft opgelopen valt ook het verlies van het titelblad. Daardoor is het niet mogelijk

¹In januari 2011 is het psalmboek gerestaureerd door Jongert, Haarlem. De afbeeldingen in deze bijlage betreffen het boek na de restauratie. De volgende restauraties zijn uitgevoerd. Droog gereinigd. Papierreparatie door het gehele boekblok heen uitgevoerd.

te zien wanneer het is uitgegeven. Het enige wat zeker is, is dat Willem Smits van de Wetering het in 1855 van zijn vader Jacobus heeft gekregen. Het stamt dus van, of van voor, deze datum. Het is (was) in perkament gebonden, het heeft geen opdruk aan de buitenzijde. De inhoud bestaat uit: 'Het Boek der Psalmen', 'Eenige Gezangen' en de 'Catechismus' (afbeeldingen C.1 en C.2).

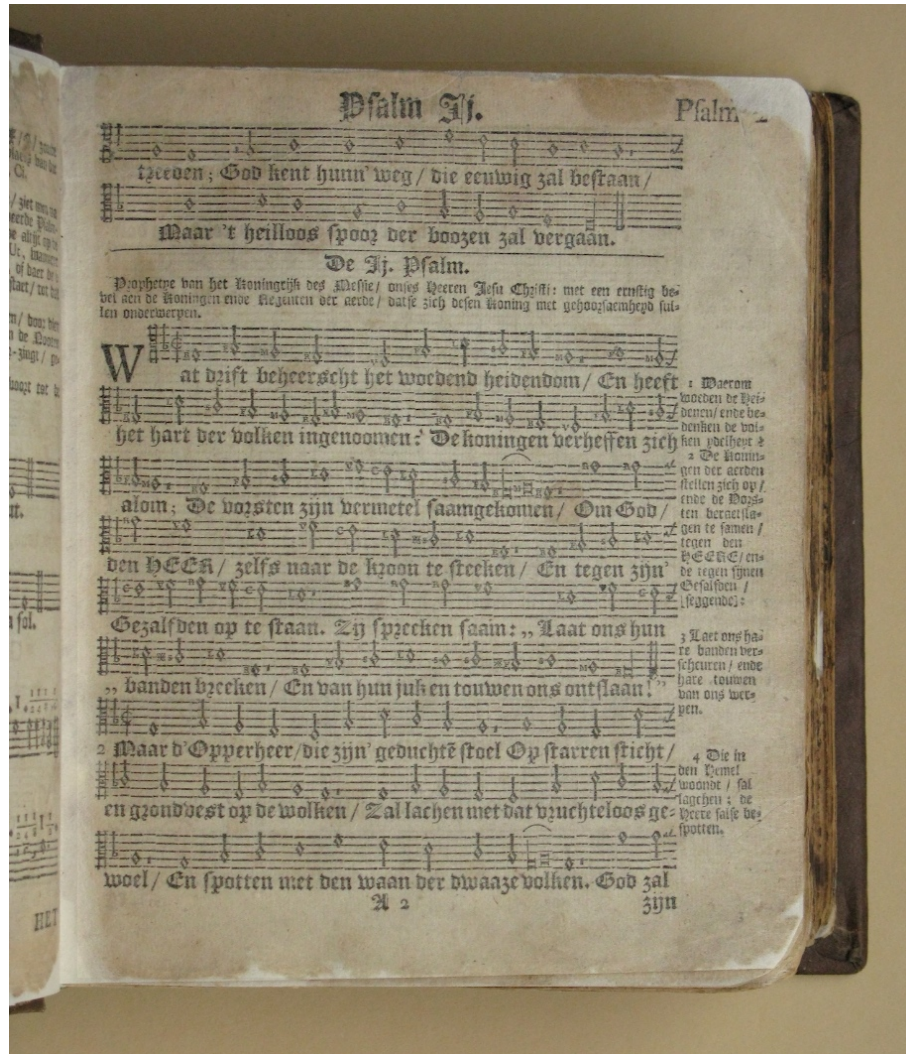
Afbeelding C.2: Titelpagina van de catechismus.

De term 'Nederlandsche Gereformeerde Kerken' en de aanwezigheid van 'Eenige Gezangen' maken duidelijk dat het psalmboek na de Afscheiding van 1834 moet zijn uitgegeven. Het stamt dus uit de periode tussen 1834 en 1855.

Het is voor het overgrote deel in Gotische letters gedrukt. Boven iedere psalm wordt een korte inhoud ervan in enkele regels weergegeven. Naast

Ontbrekend papier waar nodig aangevuld. Aangeplakte schutbladen afgeweekt en nieuwe schutbladen voor en achter aangebracht. Een nieuw eerste en laatste katern gemaakt. Bindingen en spitsels aangevuld. Perkament aangevuld en nieuwe perkamenten rug en cachering aangebracht. Hoeken verstevigd. [JPG]

de berijmde tekst staat in de kantlijn de onberijmde tekst, een faciliteit die ik nergens elders heb aangetroffen. De berijming komt mij uit mijn jeugd wel min of meer bekend voor maar geheel dezelfde lijkt hij mij niet te zijn. Alle verzen zijn van een notenbalk met de melodie op hele en halve noten voorzien. Ik geef een kort voorbeeld, psalm 2 (afb. C.3).

Afbeelding C.3: De tweede psalm.

De tekst luidt:

Wat drift beheerscht het woedend heidendom / En heeft het hart der volken ingenoomen: De koningen verheffen zich alom; De vorsten zijn vermetel saamgekomen / Om God den Heer / zelfs naar de kroon te steeken / En tegen zijn Gezalfden op te staan. Zij spreken saam: 'Laat ons hun banden breeken / En van hun juk en touwen ons ontslaan!'

2 Maar d'Opperheer / die zijn geduchte stoel Op starren
sticht / en grondvest op de wolken / zal lachen met dat vruch-
teloos gewoel / En spotten met den waan der dwaaze volken.

Zo ongeveer ziet de berijming er uit, per vers de regels gewoon achter el-
kaar. Wat de '/' te betekenen heeft ontgaat me.

Na de psalmen komen *Eenige Gezangen*, veertien in getal. De meeste ervan
(her)ken ik nog wel, zoals de *Morgenzang* (vers 3) die ik even ouderwets
als — nostalgisch misschien — mooi vind (afb. C.4).

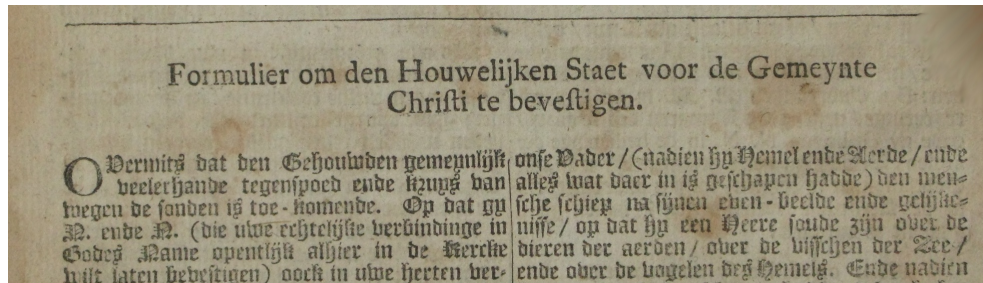
Afbeelding C.4: Vers 3 van de Morgenzang.

Na de gezangen komt de catechismus (afb. C.5). De belijdenis is geschre-
ven in de oorspronkelijke bewoordingen als ik het goed heb. Daarna het
eertijds bekende *Kort Begrip*, een aantal formuliergebeden, twee doopfor-
mulieren, namelijk een voor *de kleyne kinderen der Geloovigen* en een *om*

Afbeelding C.5: Geloofsbelijdenis.

den H. Doop te bedienen aen Bejaerde Persoonen. Na enkele andere formulieren komt het huwelijksformulier (afb. C.6).

Afbeelding C.6: Huwelijksformulier.

Daaruit:

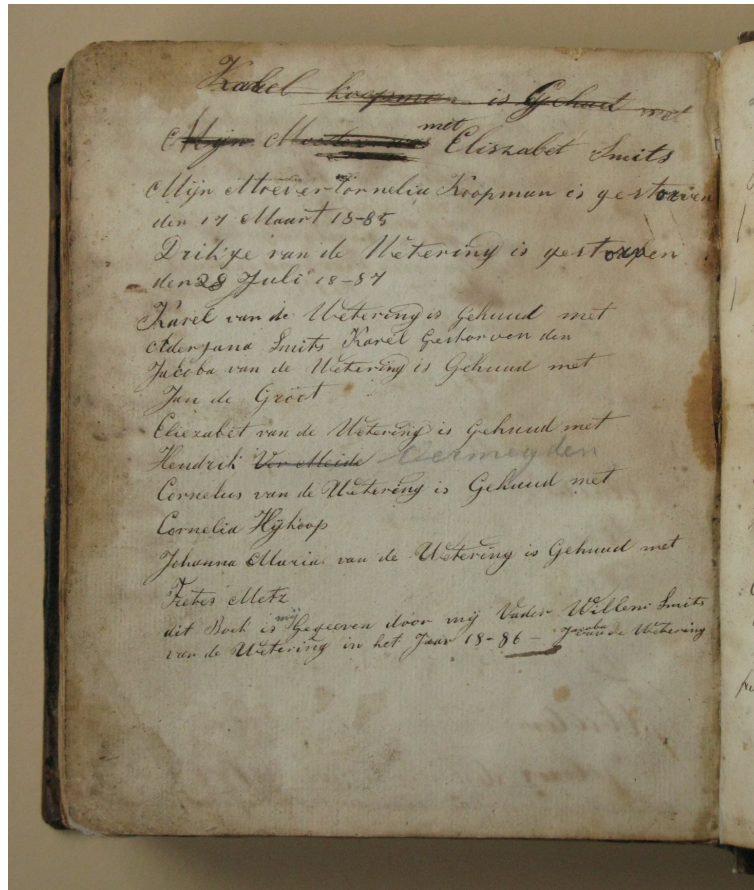
Eerstelijc sult gij Man weeten / dat u Godt geset heeft als een hooft des Wijfs / op dat gij se na uwen vermogen verstandelijc leydende / soudet onderwijsen / troosten / ende beschermen / gelijk 't hooft het lichaam regeert: Ja gelijk als Christus dat hooft / wijsheyt / troost ende bijstand sijner Gemeeynte is. (...)

Desgelijken sult gij Vrouwe weeten / hoe gij u / na den Woorde Godts houden sult tegen uwen Man: Gij sult uwen wettelijken Man lief hebben / eeren / ende vreesen / oock hem gehoorsaem zijn in alle dingen die recht ende billijk zijn / als uwen Heere / gelijkerwijs het lichaam den hoofde ende de Gemeeynte Christo onderdanig is. (...)

Aldus twee stukjes uit een huwelijksformulier dat het met slechts geringe wijzigingen meer dan drie eeuwen heeft uitgehouden. En niet alleen het formulier hield het uit, ook de huwelijken deden dat. Inmiddels zijn kind en badwater doorgespoeld, zo lijkt het me toe.

De sfeer uit deze psalmen, gezangen enz. is niet die uit onze jeugd. Wel staat hij daar dicht bij dan de huidige, dat zeker. Wat allerlei figuren ook over het geloofs- en kerkelijke leven van voor de oorlog mogen beweren om zich er tegen af te zetten, ik heb niet de minste neiging er met tegenzin of zelfs maar ongenoegen aan terug te denken. Eerder integendeel, ik ben dankbaar voor wat ik thuis, op de christelijke school, de kerk en de jeugdverenigingen heb beleefd en geleerd. Daarbij beklaag ik veel hedendaagse jongeren die zonder enige geestelijke ondergrond hun weg moeten vinden in een verwarrende tijd. De kritiek, dat we het toen allemaal 'zo goed wisten' komt ook mij geheel terecht voor. Dat was inderdaad een belangrijk euvel. Maar of dat rechtvaardigt niet meer dan een wat vage notie te hebben van wat de bijbel behelst en hoe je daarover kunt denken, dat is voor mij een

Op de eerste achterbladzijde staat de tekst die al in paragraaf 1.2 is weer-
gegeven. Deze werd door Willem Smits geschreven. Op de achterkant van
dit blad schreef mijn grootmoeder Jacoba van de Wetering (afb. C.8):

Afbeelding C.8: Schutblad beschreven door Jacoba van de Wetering.

Karel Koopman is gehuwd met
(Mijn moeder was) Elisabeth Smits.
Mijn moeder Cornelia Koopman is gestorven
den 17 maart 1885.
Drikje van de Wetering is gestorven
den 28 juli 1887.
Karel van de Wetering is gehuwd met
Aderjana Smits. Karel gestorven den
Jacoba van de Wetering is gehuwd met
Jan de Groot.
Elisabeth van de Wetering is gehuwd met

Hendrik Ver Meide.

Cornelus van de Wetering is gehuwd met

Cornelia Hijkoop.

Johanna Maria van de Wetering is gehuwd met

Fietes Metz.

Dit boek is gegeven door mij vader Willem Smits

van de Wetering in het jaar 1886. Jacoba van de Wetering

Het doorgekraste deel van de tekst aan het begin lijkt door een kind geschreven; de verdere tekst is, gezien de ondertekening, van mijn grootmoeder zelf.² Zij was toen zij het schreef 35 jaar of ouder — het was 1886 of later. Het spellen van de eigennamen was duidelijk niet haar sterkste punt. Later heeft iemand met potlood *Ver Meide* verbeterd in *Vermeyden* en in de laatste zin achter *dit Boek is* het woord *mij* tussengevoegd. Zo heeft Willem Smits dus het doorgeven van het psalmboek aan een kind, wat zijn vader deed, voortgezet. Waarom aan haar als derde kind? Waarschijnlijk omdat 'Drikje', zijn eerste kind (1887 kan best 1884 zijn geweest, zo duidelijk is het handschrift niet) en het tweede kind Karel inmiddels al waren overleden³, zodat zij zijn oudste kind was geworden.

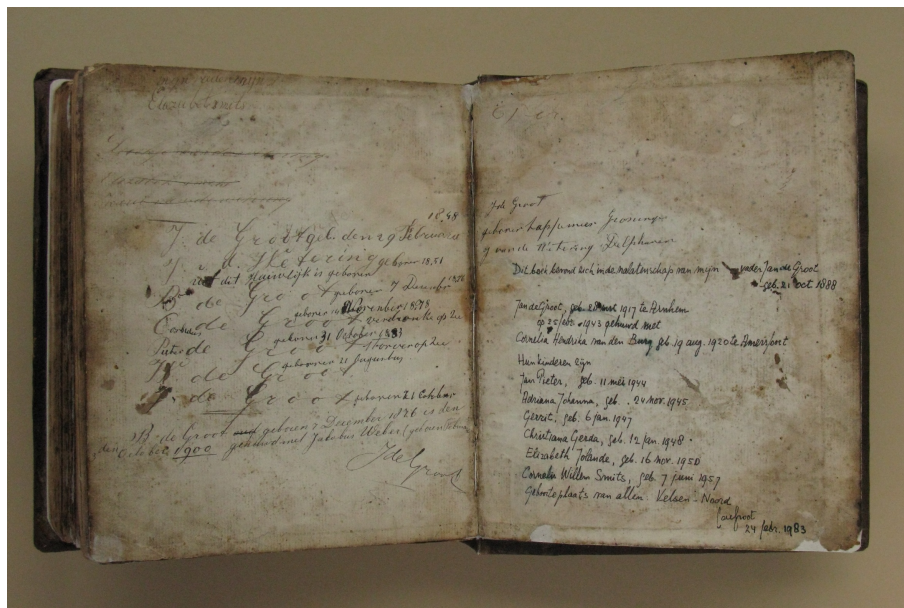
Op de tegenoverliggende bladzijde staat dan nog eens vermeld met wie de kinderen Van de Wetering waren getrouwd. Interessant is, dat gehuwd hier is gespeld als *gehuut*. De 'i' dus gebruikt als verdubbeling van de 'u' zoals in vroeger tijden gebruikelijk was. Ook hier is later met potlood het een en ander aangevuld, zo ook de huwelijksdatum van grootvader en grootmoeder: *3 december 1875*. Het zou kunnen zijn dat mijn grootvader de bijschrijvingen met potlood heeft gedaan, het handschrift maakt dat wel mogelijk.

Tenslotte de beide laatste, tegenover elkaar liggende, bladzijden (afb. C.9). Op de linkerpagina en ook op de bovenste helft van de rechterpagina worden in verschillende handschriften mijn grootouders en hun kinderen genoemd. Afbeelding C.10 geeft een detail van het geschrevene. Ik waag me niet aan speculaties over de vraag van wie de handschriften zijn. Onderaan op de linkerpagina staat de handtekening *J de Groot*, misschien, heel misschien afkomstig van mijn vader in zijn kinderjaren. Wie een en ander ook moge hebben geschreven en aangevuld, het zijn de juiste gegevens over mijn grootvader en grootmoeder met hun kinderen, waarvan mijn vader als jongste en laatstovergebleven zoon.

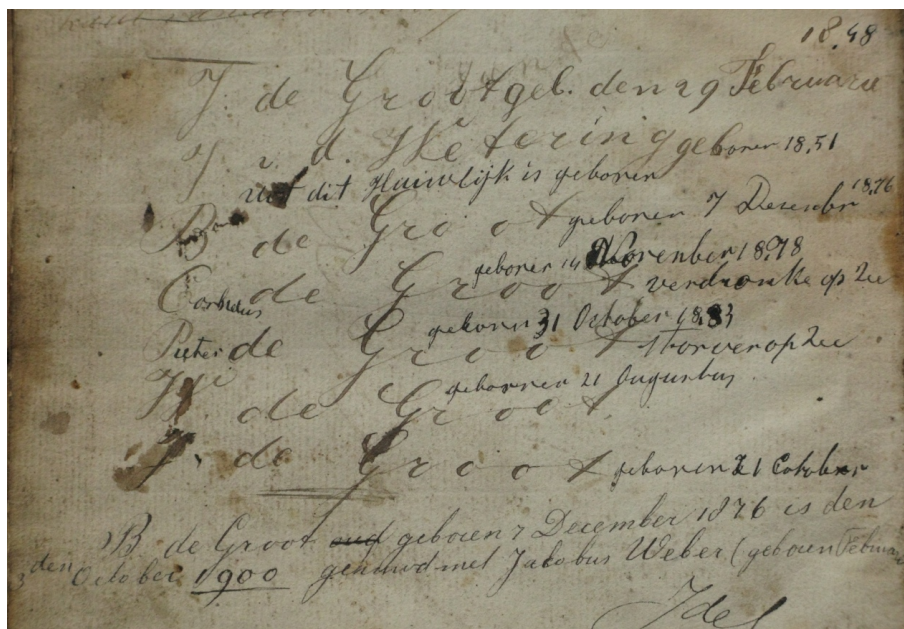
Om een en ander te completeren heb ik moeder en mij met onze kin-

²Het lijkt erop dat de oorspronkelijk eerste twee regels zijn geschreven door Cornelia Koopman. Haar dochter Jacoba van de Wetering heeft 'mijn moeder was' in de tweede regel doorgehaald (immers Eliszabet was nu haar grootmoeder). [JPG]

³Dirkje (1846-1887) en Karel (1848-1893). [JPG]

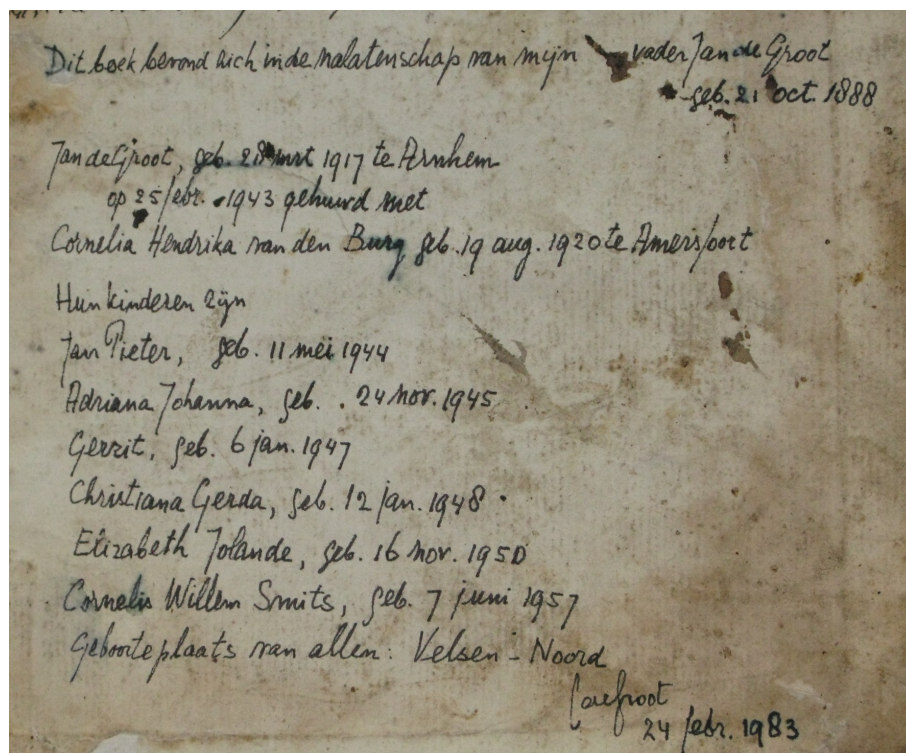
Afbeelding C.9: De laatste twee schutbladen achterin het psalmboek.

Afbeelding C.10: Detail van de handschriften.

deren erin bijgeschreven (onderste helft op de rechter pagina, afb. C.9 en in detail, afb. C.11). Daar op de opengebleven plaats op de laatste bladzijde die beschikbaar was staat dan:

*Dit boek bevond zich in de nalatenschap van mijn vader Jan de Groot
geb. 21 oct. 1888
Jan de Groot, geb. 28 mrt. 1917 te Arnhem
op 25 febr. 1943 gehuwd met
Cornelia Hendrika van den Burg geb. 19 aug. 1920 te Amersfoort
Hun kinderen zijn
Jan Pieter, geb. 11 mei 1944
Adriana Johanna, geb. 24 nov. 1945
Gerrit, geb. 6 jan. 1947
Christiana Gerda, geb. 12 jan. 1948
Elizabeth Jolande, geb. 16 nov. 1950
Cornelis Willem Smits, geb. 7 juni 1957
Geboorteplaats van allen: Velsen-Noord
J de Groot
24 febr. 1983*

Afbeelding C.11: Jan en Katy de Groot en hun kinderen.

En daarmee is, wat in het psalmboek kon worden bijgeschreven, ten einde. Het boek is vol. Zou dat het einde van een tijdperk betekenen? Het einde van een tijdperk waarin geloof en kerk een belangrijke plaats in het leven innamen? Als ik pessimistisch ben vrees ik dat wel eens.

Het is niet voor niets dat wij zeer aan dit psalmboek hechten. Niet zozeer omdat het een curieus boek is — dat ongetwijfeld — maar mede en vooral omdat er een lijn in zit, een lijn van geloof van geslacht op geslacht. Bloedverwantschap is belangrijk maar geloofsverwantschap is sterker ongeacht een eventuele bloedverwantschap.

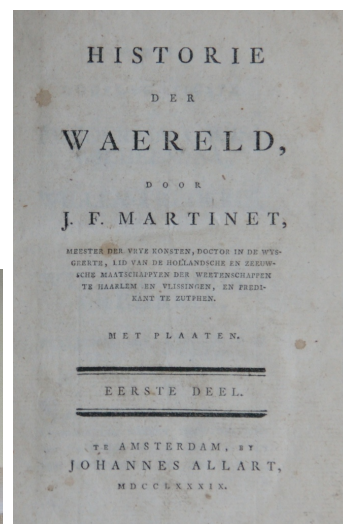
Wat daarvan zij, het psalmboek is vol, erin bijschrijven kan niet meer. Het is een historisch stuk geworden, dat als moeder en ik zijn overleden toekomt aan wie zich met de inhoud het meest verwant voelt.

C.2 'Historie der Waereld' en 'Katechismus der Natuur'

Een wereldgeschiedenis in negen delen, geschreven door J. F. Martinet 'meester der vrije konsten, doctor in de wijsbegeerte, lid van de Hollandsche en Zeeuwsche maatschappijen der Weetenschappen te Haarlem en Vlissingen, en predikant te Zutphen' (afb. C.12). Alle negen delen staan in mijn boekenkast. Martinet was een veelschrijver en -weter. Hij wordt ook ge-

(a)

(b)

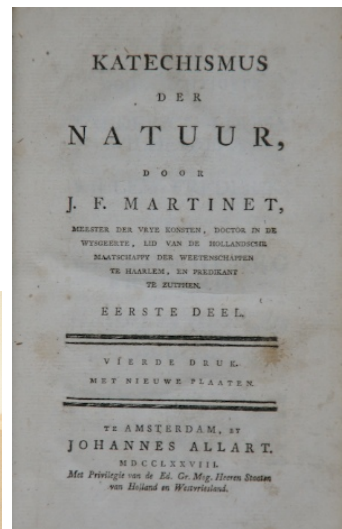
Afbeelding C.12: 'Historie der Waereld' en titelpagina.

noemd in het geschrift 'Een electriserend geleerde Martinus van Marum, 1750-1837', dat werd uitgegeven ter gelegenheid van een tentoonstelling in het Teylers Museum in 1987 naar aanleiding van de herdenking van Van Marums 150ste sterfdag.

Het bekendste werk van Johannes Florentinus Martinet was een 'Ka-

(a)

(b)

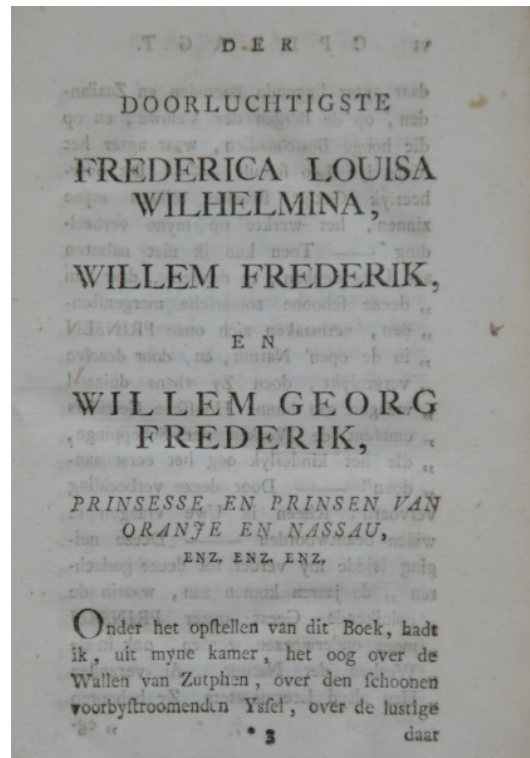
Afbeelding C.13: 'Katechismus der Natuur' en titelpagina.

techismus der Natuur' in vier delen⁴, een boek dat volgens het zojuist genoemde geschrift over Van Marum de hele 19-de eeuw populair zou blijven. Ook dit werk (afb. C.13) staat in mijn boekenkast. Straks nog iets naders daarover.

De 'Katechismus' werd uitgegeven in MDCCCLXXVIII en de 'Historie der Waereld' in MDCCCLXXXIX of voor wie dit te moeilijk vindt in 1778 en 1789. Het zijn heel typische producten uit de periode van de Verlichting, een tijd waarin de gewone, veelal welgestelde burgers zich, verenigd in 'maatschappijen', genootschappen e.d., met de wetenschap bezighielden. Daarin waren ze soms zo bedreven dat ze de universiteiten van die dagen overvleugelden. Het lidmaatschap van Martinet van twee van dergelijke maatschappijen impliceert mede dat hij een erkend 'lekengeleerde' was.

Beide boeken werden blijkens de inleiding opgedragen aan de kinderen van stadhouder Willem V (afb. C.14); Willem Frederik was de toen nog toekomstige koning Willem I.

⁴Daarbij behoren twee deeltjes 'Natuurkundige en ophelderende aanmerkingen' door J. de Vries, uitgegeven in 1779, over J.F. Martinets 'Katechismus der Natuur'. [JPG]

Afbeelding C.14: Inleiding uit de 'Katechismus'.

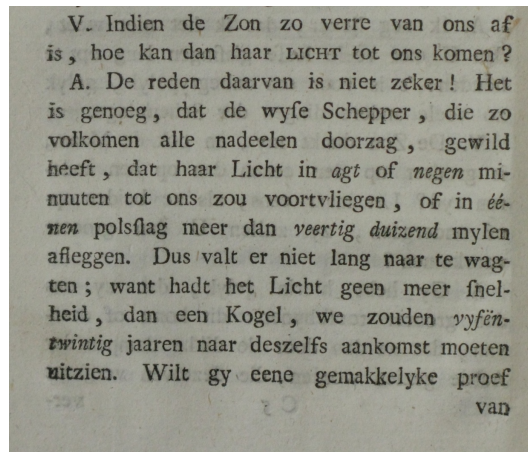
Beide boeken zijn verlucht met deels gekleurde platen. Aan ieder der behandelde onderwerpen wordt een *Zaamenspraak* geweid, waarin de stof na een *Inleidinge* in de vorm van vragen (V) en antwoorden (A) wordt behandeld. Het is werkelijk kostelijke lectuur! Afbeelding C.15 geeft een voorbeeld uit de 'Katechismus der Natuur' over de zon en het licht.

En zo voort in deze trant. Ik weersta — met moeite — de verleiding voort te gaan met het citeren van het vragen- en antwoordenspel van deze leermeester van de kinderen uit het stadhouderlijke gezin.

In de inleiding op de 'Historie der Waereld' grijpt Martinet terug op zijn voorgaande boek, de 'Katechismus':

Sedert U het eerste deel van den KATECHISMUS DER NATUUR werd aangeboden, zijn Uwe jeugdige jaaren al zagtkens opgeklommen, en, met dezelve, is ook de edele Weetlust, zo overnuttig, om PRINSEN te noopen tot het aanleeren van Weetenschappen, die Hem met voordeel en luister in de Waereld kunnen doen verschijnen, in U aanmerkelyk toegenomen.

En waartoe zal zich Uwe nieuwbegeerte na de kennis van het hooge

Afbeelding C.15: Vraag (V) en antwoord (A) over zon en licht.

Opperwezen uit de Werken der Natuur, en uit zyn Evangelie beter bepaalen, dan tot de HISTORIE?

De inleiding waarvan dit nog maar een eerste begin is, eindigt met 'De Regeerder der Koningen en der Volken zy altoos met U. Dit blyft de wensch van Uwer Doorluchtigste Hoogheden, onderdanigste dienaar, J.F.Martinet'. Uit de *Zaamenspraaken* citeer ik nog een stukje dat heel karakteristiek is voor deze wereldgeschiedenis.

V. Welk genoegen streelt thans myn hart! Heden zullen wy dan aan de HISTORIE der WAERELD beginnen: wy zullen de groote loopbaan van veele Eeuwen opwandelen, en der Menschen Bedryven daarop aandachtig beschouwen! Dan, wie zal ons de eerste Tooneelen openen, wie ten gidse verstrekken!

A. Ja! laat ons thans ter groote zaak komen, en de wyde loopbaan, van de Schepping der Waereld af tot den vernielenden Zondvloed, die wel zestien honderd en zesenvyftig jaaren lang is, zonder vertoeven ingaan. Ik heb U door de twee voorige Zaamenspraaken tot eenen langen togt uitgerust; die weg, schoon oud, en weinig bewandeld, zal U egter nu minder lastig vallen.

V. Maar wie, vraagde ik, zal ons op denzelven ten Gidse verstrekken?

Op deze laatste vraag komt na enige uitwijdingen het antwoord: Mozes! En zo gaat het door. Het is onvoorstelbaar wat Martinet allemaal bij elkaar schrijft. En met welk een kennis van (toenmalige) zaken hij dat doet. En dan was hij ook nog predikant van de gemeente te Zutphen. Het lijkt nauwelijks mogelijk dat hij zijn gemeente ook nog enigermate heeft verzorgd. Veel pastoraal werk zal hij wel niet hebben kunnen doen!

Zo, met dit soort teksten, werd de geletterde jeugd kennis van de geschiedenis en van de natuur in ruime zin bijgebracht. De sfeer van de Verlichting is er volop in aanwezig maar de verbinding tussen geloof en wetenschap was nog niet verbroken, het tegendeel is het geval. Geheel anders gericht maar qua sfeer niet verschillend zijn twee volgende oude boeken.

C.3 'Schatkamer van uitgelezene godgeleerde Verhandelingen'

Dit is een prekenboek uit 1752 van zekere Ralph en Ebenezer Erskine, predikanten in Schotland. De eerste twee titelpagina's staan in afb. C.16. Het

Afbeelding C.16: De eerste en tweede titelpagina van de 'Schatkamer'.

werd in het Nederlands vertaald en kreeg een *breetvoerige Verhandeling, by wyze van eene Voorreden* van de Kralingse predikant Theodorus van der Groe. De schrijvers worden aangeduid als *de hooggeachte godtzalige Heeren* met de toevoeging *in hun leven, seer yverige en getrouwe Dienaren des*

H: Evangelium te Dunfermline en Stirling, in Schotlandt. Op de tweede titelbladzijde wordt, nota bene in kleurendruk, de inhoud wat uitgebreider vermeld. Bovendien staat hier de naam van de drukkers, *met privilegie*. Wie het privilege het boek te mogen uitgeven verleend heeft staat er niet bij. De kerk zal het zijn geweest want op de volgende bladzijde staat: 'Uitgegeven na voorgaande Visitatie en Approbatie van het Eerw: Classis van Schielandt.' Blijkbaar kon — of moest misschien — de kerk, i.c. de classis, toestemming of mogelijk alleen maar instemming geven met betrekking tot zo'n publicatie van geestelijk voedsel.

Het boek is na de *Voorreden* van liefst 151 bladzijden in Gotische letters gedrukt. De inhoud van de preken is heel 'bevindelijk' van karakter, een wijze van denken die ook nu nog wel op de uiterste rechterflank van het orthodox-gereformeerde leven voorkomt. Ik geef een voorbeeld.

O! Heere, segt het Geloove, klim gy, in myne ziele, nu maar op den throon; en swaai aldaer het scepter van uwe Goddelijke heerschappye. Breng Gy myne verdorven Wille, door uwe genade, doch maer geheel ten onder; en maak my maer, als een buigsaem leem, in uwe handt. Bestier en beschik gy nu selfs alle myne zaken, zoo als het u belieft; en voer alleen uwen Goddelijken Raedt maer over my uit. Ik wil, over my selven niets te seggen hebben. Regeer Gy steeds, met kracht en genade, in mynen herte; (...)

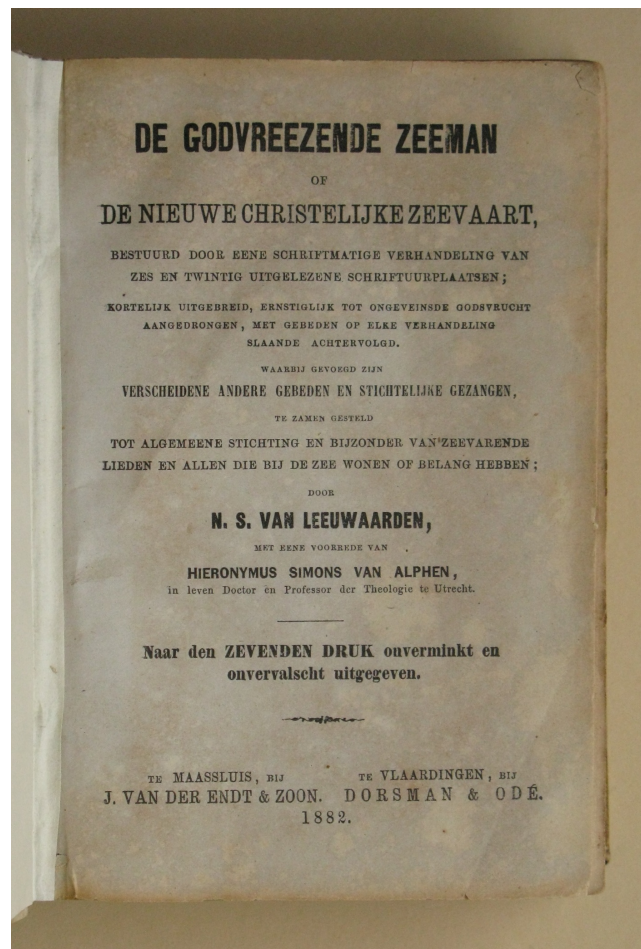
Ik heb nooit de moed gevonden de ruim 500 bladzijden preken werkelijk te lezen, de breedsprakigheid is niet om door te komen.

Helaas heb ik geen enkele aanwijzing over wie het boek heeft gekocht of wie het daarna in handen hebben gehad en gebruikt. Zo is het geenszins zeker, dat grootvader het heeft gelezen of gebruikt voor de godsdienstoefeningen aan boord in de havens en op zee.

Veel meer kans daarop bestaat bij het volgende boek.

C.4 'De Godvreezende Zeeman'

Zoals op het titelblad staat (afb.C.17) is het boek samengesteld *tot algemeene stichting en bijzonder van zeevarende lieden en allen die bij de zee wonen of belang hebben*. Hoewel ook in dit boek iedere aanduiding van de eigenaar ontbreekt, lijkt het mij heel waarschijnlijk dat grootvader dit 'moderne' boek heeft gekocht en gebruikt. Het maakt zowel door de woordkeus, de gedachtegang en ook de druk (geen Gotische letters meer) een inderdaad veel moderner indruk dan het vorige boek. Maar het is dan ook meer dan honderd jaar later verschenen. Om misverstand te voorkomen: de theoloog Van Alphen die de voorrede schreef is niet de bekende

Afbeelding C.17: Titelpagina.

dichter (kunsttheoreticus enz.) van o.m. 'Proeve van kleine gedigten voor kinderen' en van 'Jantje zag eens pruimen hangen (...)'.

Wie de schrijver, N.S. van Leeuwen, was vermeldt Van Alphen in zijn voorrede:

Hij is mij sedert verscheidene jaren zeer wel bekend, en ik durf hem onbeschroomd het getuigenis te geven, dat hij niet alleen een onbesproken lidmaat van de Hervormde kerk dezer stad is, maar ook een ervaren Christen, (...)

Hij is een ongeleerd man, die de talen der geleerden niet geleerd en geene Hoogeschoolen ooit betreden heeft; maar in stilheid, onder Gods zegen met zijne handen werkende, zijn eigen brood eet. Die het talent, dat hij heeft, ontvangen heeft door de genade des Heiligen Geestes, door middel van aanhoudende naarstige lezing en overdenking van Gods heilig Woord en van goede en stichtelijke boeken, daaruit zoowel

in de Engelsche als Nederduitse taal opgesteld, alsmede door het naastig en aandachtig aanhooren van de openbare prediking des Woords, welke hij geenszins gewoon is (gelijk dikwijls door vele waanwijzen geschiedt) te verachten, noch te verzuimen; (...)

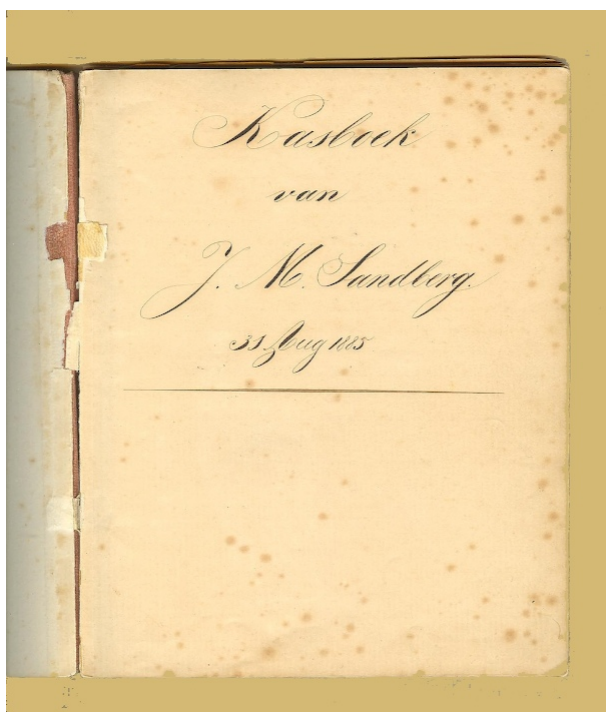
Het boek omvat 27 stichtelijke overdenkingen naar aanleiding van bijbelteksten. Het beslaat in het totaal zo'n 700 bladzijden. Echte preken kun je het niet noemen, misschien is lekenpreken het beste woord.

Na de bespreking van de vier bovenstaande boeken staat in het oorspronkelijke familieverhaal nog de tekst: 'Tenslotte is er nog een 'Zeemanshandboek over de stormen' (1857), interessant maar te technisch om op in te gaan'. [JPG]
--

Bijlage D

Het kasboek van Johannes M. Sandberg

Johannes Martinus Sandberg, een broer van mijn grootmoeder, trouwde met een zuster van mijn grootvader Christiaan Mekking. Er is behalve een echtpaar Mekking-Sandberg dus ook een echtpaar Sandberg-Mekking geweest. Johannes Sandberg liet een kasboek na dat loopt van 31 augustus 1885 tot 18 mei 1896. Afbeelding D.1 laat de titelbladzijde zien. Uit het

Afbeelding D.1: Titelbladzijde van het kasboek.

dunne schrift — het is geen echt boek — blijkt, dat hij in 1891 met Geritje Mekking trouwde.

Uit de inkomsten die hij noteerde blijkt dat hij gedurende de hele periode waarover het kasboek loopt op het kantoor van een notaris heeft gewerkt. Zijn 'tractement' ontving hij eens per kwartaal. Het bedroeg eerst *f* 90,—, later *f* 100,—. Per drie maanden wel te verstaan. Hoeveel dat in vergelijking met nu is geweest valt moeilijk uit te maken. Wel is vergelijking met de gage van mijn grootvader Jan de Groot en diens bemanning mogelijk. Het gaat daarbij over precies dezelfde periode. Per drie maanden nu kreeg de kapitein *f* 150,—, de eerste stuurman hetzelfde, de kok *f* 105,— en de matrozen *f* 90,—. Kantoorwerk werd toen dus, als je rekening houdt met de gratis kost en inwoning bij de scheepsbemanning, lager beloond dan eenvoudig scheepswerk.

Welke werkzaamheden Sandberg op het notariskantoor deed is uit het kasboek niet af te leiden. Wel blijkt eruit, dat hij boekhoudlessen heeft genomen. Hij was dus administratief werkzaam. Kon men toen van *f* 30,— per maand rondkomen en hoe? Het kasboek geeft duidelijk uitsluitsel.

Over de jaren 1886 en 1887 tezamen, toen hij nog vrijgezel was, maakte ik de onderstaande optelling

<u>Ontvangsten</u>		<u>Uitgaven</u>	
salaris	<i>f</i> 720,—	kleding	<i>f</i> 88,83
'fooiën' e.d.	20,—	kerk	13,94
rente effecten	<u>31,05</u>	cadeaus	14,96
		zakgeld	70,79
		reisjes	30,05
		diversen	44,25
		gekochte effecten	<u>456,27</u>
	Totaal <i>f</i> 771,05		<i>f</i> 719,09

De uitgaven waren lager dan de inkomsten. Dat komt doordat ik alleen de hoofdposten heb genoteerd. Maar het komt er hoe dan ook op neer, dat hij van zijn inkomen heel ruim kon sparen, i.c. effecten kon aanschaffen. Dat was in zijn vrijgezellentijd. Hoe ging het toen hij getrouwd was? Om dat na te gaan heb ik een representatief jaar gekozen namelijk 1892.

<u>Ontvangsten</u>		<u>Uitgaven</u>	
salaris	f 400,—	huishuur	f 80,—
rente uitgeleend geld	261,79	huishoudgeld	410,74
opbrengst effecten	71,56	kerkelijke bijdrage	2,50
opgenomen van spaarbank	244,—	wintercollecte kerk	0,50
diverse inkomsten	<u>28,09</u>	aflossing leningen	100,—
		op spaarbank gezet	170,—
		gekochte effecten	237,96
		uitgeleend	<u>15,—</u>
Totaal f 1022,94		f 1016,70	

Ook met zijn vrouw samen kon hij er dus best van komen. Hij nam weliswaar f 244,— van de spaarbank op maar bracht er f 170,— heen, kocht voor bijna f 240,— aan effecten, loste een schuld van f 100,— af en leende f 15,— uit. Wel laat deze optelling zien, dat hij de opbrengst van zijn effecten en van zijn uitgeleende geld nodig had om rond te kunnen draaien.

Bij vergelijking van de eerste en de tweede optelling — let wel, de eerste gaat over twee, de tweede over één jaar — blijkt dat hij na zijn huwelijk minder is gaan sparen, minder uitgaf aan reisjes en met de cadeaus zuiniger aan deed. Dat is vanzelfsprekend, trouwen kostte ook toen geld.

Een trieste noot vind ik de fooien waarmee hij de kerk afscheepte. Op dat punt was hij ongemeen krenterig.

Opvallend is voorts dat hij telkens geld leende en uitleende. Die transacties gingen grotendeels tussen hem en de familieleden van zijn vrouw. Die zaten almaar heen en weer te financieren. Dat zou wel eens samen kunnen hangen met het feit, dat contante betaling toen veel minder gebruikelijk was dan nu. Hij — men — ontving zijn salaris per 3 maanden of langer. Leveranciers leverden veelal op maandrekening, de dokter schreef jaarrekeningen uit. In een dergelijk systeem moet men, zo kan ik me voorstellen, steeds wat geld achter de hand houden. En had men dat op een gegeven moment niet dan lag lenen voor de hand, zeker tussen familieleden.

Inmiddels leende Johannes Martinus meer uit dan dat hij zelf leende. Hij had trouwens een aardig kapitaaltje. Zou hij zo'n oppotter of misschien wel gierigaard zijn geweest? Niet noodzakelijkerwijze. In die tijd bestonden er nog geen pensioenen van betekenis, er was geen ziekengeldverzekering, geen werkloosheidsverzekering, geen WAO noch AOW. Verstandige mensen spaarden dus. Een appeltje voor de dorst was geen luxe maar noodzaak.

Wie niets achter de hand had verviel bij arbeidsongeschiktheid aan de ker-

kelijke of de gemeentelijke armenzorg, wat als een schande werd ervaren. Men moest én wilde ook zichzelf redden. Sparen was een 'must'. Dat verklaart mogelijk ook het feit, waarover ik me in het begin wel eens heb verbaasd, dat er onder de oudere arbeiders van Hoogovens betrekkelijk velen waren die ondanks hun betrekkelijk bescheiden inkomen toch een huis bij elkaar gespaard hadden. En, let wel, zonder hypotheek, het hypotheekwezen was toen bij lange na niet zo ver ontwikkeld als nu het geval is.

Toen moeder en ik ons huwelijk begonnen hebben we min of meer langs dezelfde lijn gedacht en gedaan. Hoewel ons inkomen heel, heel bescheiden was — f 2500,— per jaar wel te verstaan — hebben we er altijd naar gestreefd wat minder uit te geven dan er binnenkwam. Overigens, de ziekengelduitkering was toen ook nog maar beperkt tot 6 maanden waarna een uiterst geringe invaliditeitsuitkering kon volgen. En een werkloosheidsverzekering was er nog niet — of gaf een uitkering op een zeer laag niveau. Je moet de overgang van, laat ik het noemen, de liefdadigheidsmaatschappij naar de tegenwoordige verzorgings- of welvaartsstaat hebben meegemaakt om de voorrechten ervan naar waarde te kunnen schatten. En bij enig nadenken de gevaren ervan in te zien.

Verder met Johannes Martinus. Toen hij trouwde kreeg bij van zijn schoonvader een 'huwelijksgift' van f 1000,—, ongeveer overeenkomende met een jaar van zijn inkomen. Die gift bestond uit meubilair ter waarde van f 156,86, contanten ter hoogte van f 43,14 en een schuldbekentenis van f 800,— waarvoor zijn schoonvader toezegde hem 4% rente te zullen betalen.

In 1893 kocht bij een groot huis aan de Boulevard Heuvelink, het staat er nog. Een deel ervan verhuurde hij, wat hem f 181,25 per 3 maanden opleverde. Hij liet overigens nooit na de huurder bij iedere huurbetaling met f 0,50 fooi te bedenken. Dat huis kostte hem f 6736,21 wat hij met behulp van zijn spaargeld, van een lening van zijn schoonvader en een ander familielid kon behappen. Die schulden betaalde bij in 1½ jaar (!) af. En dat van een 'matrozeninkomen'.

Het kopen van een huis ter waarde van meer dan zes maal zijn jaarinkomen was mede mogelijk doordat de kosten van levensonderhoud laag waren. Enkele voorbeelden. Een pond boter f 0,52, een *banketham* voor de dominee f 1,50, 6 flessen bier f 0,30, een *plezierreisje* naar A'dam-Edam f 2,—. En dan zijn kleding: *jas, broek, vest* f 22,80, *maakloon zomerpak, demi-saison, een ander pak en versteld broek en vest* f 22,67 !! Hij liet een kamer behangen. Dat kostte f 7,— plus f 2,50 voor 10 rollen behang.

Het leven was dus heel goedkoop — en de belastingen verwaarloosbaar,

in het totaal aan grond- en directe belastingen *f* 39,29.

Zijn kerkelijke bijdrage was omhooggeschoten van *f* 2,50 naar *f* 7,50 maar procentueel gezien was dat natuurlijk nog maar een schijntje. Goede doeleinden? Twee maal schoot hij in 1894 uit zijn slof: *aan J. W. Mekking voor een arme vrouw f* 2,50 en *aan Oranje als eenige ondersteuning f* 1,—. De huishouding werd door zijn Gerritje geregeld. Zij kreeg daarvoor in 1894 in het totaal *f* 330,26, verdeeld over 33 keer, dus ca. *f* 10,— per 1½ week. Zij spaarde daarvan ook nog en kon hem op een gegeven moment *f* 50,— lenen voor de aankoop van effecten, waarvan hij weer *f* 10,— aan haar schonk. Het zakgeld dat hij zich toedacht noteerde hij zorgvuldig onder het hoofd *aan mijn portemonnaie*. De bedragen daarvan liepen van *f* 0,15 tot *f* 6,50, in 1894 in het totaal *f* 51,34.

Ik heb een en ander wat uitgeplozen omdat de bedragen uit het kasboek zo'n interessant beeld geven van een tijd waarin mijn grootouders hebben geleefd.